891.99.09
2-85

1909

081/Յ-85
10 NOV 2011

ԳՐԱԿԱՆ
ՀԱՄԲԱՒՆԵՐ

ԵՒ

ԱՆՈՆՑ ՔՆՆԱԿԱՆ ԱՐԺԷՔԸ

Faites-vous des amis
prompts à vous censurer.
L'Art poétique
BOILEAU.

ԳՐԵՑ

ՄԻՀՐԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
Վ. ԵՒ Հ. ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆՑ
Կ. Պոլիս
1909

891.99.09
Z-85

ԳՐԱԿԱՆ
ՀԱՄՐԱՒՈՒԵՐ

ԵՒ

ԱՆՈՆՑ ՔՆՆԱԿԱՆ ԱՐԺԷՔԸ

Հ.Ս.Խ.Հ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Ս.Ս.Հ.Ռ Публичная Библиотека
7/XI 1922
имени Мясникяна
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ
7880

Faites-vous des amis
prompts à vous censurer.
L'Art poétique
BOILEAU.

ԳՐԵՑ

ՄԻՀՐԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
Վ. ԵՒ Հ. ՏԷՐ-ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ
Կ. Պոլիս

1909

12 JUN 2013

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Դրագիտի մը վաստիճ հասարակութեան մէջ շրջող անվերապահ տարածայնութիւնը անոր հետեւութեան չափանիշը չէ, ոչ ալ անոր ներկայացուցած հանճարեղութեան ցոյցեր գրաւականն են անոր հանճարին: Հասարակաց դատաստանը ուղղելու համար անհրաժեշտ ինքնագիտակցութիւն պիտի է եւ անկողմնակալ գնահատութիւնը միայն կրնայ ճշդել հանրային արժէքը:

Բազմութիւնը կուզէ հետաքրքրուիլ եւ զուարճանալ եւ ժամանակ չի վատներ իրեն ուշադրութիւն դարձնելու. աշխարհին վրայ ամէն տեղ ընթերցող հասարակութեան մեծամասնութիւնը կը կազմուի միջակ իմացականութեան տէր անձերէ: Այս պայմաններուն մէջ՝ յայտնի է թէ հետեւակ գրողը աւելի սխալչացող ուժի քան առաջնորդող հանճարը:

Մակերեսային գրականութիւնը կը շլացնէ թերուսներն իր պատրաստած տարազով. խորհրդաւոր երեսպաշտութիւնը անոր ճակատին երեւոյթ մը կը տանայ. ընթերցողը՝ որ կեղծին եւ իրականին մէջ ընտրութիւն մը ընել կոչուած է, կը կարծէ հինին եւ նորին ընտրութեան մէջ տեղ չմնալիք:

Երբ ամէն գրագէտ հոչակուող արտադրած ըլլար այնքան արժէքաւոր երկասրքան իրմէ կը հաւակնի արտադրած ըլլալ՝ իր մօտ հաւատարմութիւն պիտի չը գտնէին այնքան թուղթ մրոտողներ որոնց վրայ իրմէ առաջինն է ոչքաղ:

Աւրուայի մտահոգութիւնը տակաւ նիւթապաշտ կը դարձնէ գաղափարի մարդը եւ աստիճան պարկեշտ մտածելաձիրն ալ՝ երբ խնդիրը հացի կոխի վրայ է, կը փորձուի հաւասկերպիլ խուժանին մտքի զեխիկ տրամադրութիւններուն:

Աւդ գրչակին հաւատ ինձ աւելի դիւրին բան կայ քան փայփայել միջավայրի նախապաշարումները՝ փոխանակ զանոնք հարուածելու, զգուել ատրոխքի սիրտը յուզող ստորին կիրքերը՝ փոխանակ անոնց դէմ մաքառելու:

Այնպէս որ գրողը շատ անգամ ինք առիթ կը ստեղծէ գոհացում տալու բազմութեան գնդած ախորժակներուն եւ կը շահագործէ ժողովուրդին հոգեբանական վատառողջ վիճակը, հոգ չէ թէ անով ատրող ազգի մը գերեզմանը պատրաստուի:

Կան ալ պարագաներ որոնց մէջ գրողին ինքն իր վրայ կազմած նպատատոր հաւատարումը անկարելի կը դարձնէ գինքը գրէթէ ձեռնթափ ընելու եւ որչափ աւելի գրական ձախողուածի հանդիպի նոյնչափ կը յամառի գրական պայքարը յառաջ մղելու:

Թող փորձէ սահմանութեան մտնել ներքողանիի եւ տարբողանիի գործակալութեան հետ եւ անմիջապէս պիտի հաւատայ թէ հաւքարը կը վիճակի աւելի աւելի վճռարողին եւ այժմեութիւն կը տանայ այն որ քաղաքականութեան բերքը կը վարձէ:

Դիրքը չէ որ կը վճռառնէ այլ անձնաւորին հրապոյրը, երկը չէ որ կը գնեն այլ հետաքրքրութեան առարկան եւ որչափ անհետքէք ընդոյ պարտաւը եւ որչափ անհատկի ընդոյ գովեստը նոյնչափ դիւրին կընդոյ գրական ապրանքին առուտուրը:

Թող գրական հրապարակին վրայ գիտնար քզմտեն, թող աւելին աւելի յարգելի դէմքեր գիտնար նախատեն քան ընդունին գիտնար խնկարկեն. որչափ մեծ ընդոյ գայթակղութիւնը՝ ըստ որում իր շահերու մասին զգնգատելու պատճառ

չունենար եւ նոյնչափ մեծ կընդոյ բաժանորդագրուողներուն թիւը:

Հարկաւ մեծ դեր կը կատարեն գրական խմբակներն ալ որ, իրենց կուսակցութեան դասը առաջ էնելու համար, սկսմ ունին վարձական գրիչներ եւ անոր գործունեութիւնը իրենց ի նպաստ ծառայեցնելով անոր կապանուելն իրենց պաշտպանութիւնը եւ անոր անուն մը կը շինեն:

Հրատարակիչներուն պահանջն ալ այս է, սկսմ է որ հետեւակ մը ո եւ է կերպով հանդարտութեան մտքին տիրապետ ատեն ծանօթ անունին կը դիմեն՝ ապսպրանքի վրայ հատորներ չեզնել տալով, իրենց եւ գրողին բաղդը շինելու համար:

Տարակոյս չկայ որ առանց հակակշիռի, երկդիմի գրականութիւն մըն է որ այսպէս երեւան կուգայ որուն շրջանցուն եւ հանդամանքն արտադրութիւնները աւելի անբարոյացուցիչ են քան ֆոլաձեռ եւ յրենի բերքներ որ պատանեկութիւնը վաղաժամ կառաջնորդեն:

Ուսի որչափ վաեմ է ճշմարիտ բերողին գոհարերութեան կեանքը քանի որ իր ուրտի ազնիւ զգացումներու միայն գոհացում կուտայ, իր գրութեան նիւթն է միայն որ գինք կը խանդավառէ եւ անտարբեր կը մնայ գրչակին հատրաւ ճարելու համար գործածած ճնարհներուն:

Այո՛, հատրերատար ձեռնհասութիւնը ինքզինք ցուցադրելու ժամանակ չի վատներ եւ գրական հանճարը կարհամարհէ նուաստացման պայմանով ձեռք բերուած ամէն նիւթական յաջողութիւն:

Սակայն իր ճեռաց առանձնութեան մէջ պիտի կրնայ միմչեւ վերջ տոկալ, իր կրած զրկանքը եւ տեսած ապերախտութիւնը արդէօք գինքը յուսահատութեան չը պիտի մատնեն:

Տարակոյս չկայ թէ ժամանակները պիտի փոխուին, թէ պիտի կատարուի լոյն եւ ճակատագրական հաշուեյարդարութիւն մը, թէ բերս մոռացութիւնը իր փոշիներուն

Վասան ենք որ շոյ հաւրբաւոյ ոչ մեկը գոն պիտի մնայ, բայց ամեն գրագիտ գիտէ ապրեցնող գրականութեան կեանք պիտի տայ եւ ընկերասիրական տոկացող, առողջ գրականութիւն մը պիտի արտադրէ:

Ընկերասիրական արժէք տուողը արդար գնահատութիւնն է. ինչ կացութեան մէջ որ կը գտնուի գնող եւ վաճառող, նոյն դիրքին մէջ են իրարու հանդէպ գրող եւ կարդացող. գնահատողը կրնայ հաւանաբանցնել երկու կողմերը:

Ջէ՞ մի որ մեկը կարտադրէ, միւսը կը ապառնէ. մեկը կը գրէ, միւսը կը կարդայ. ուրեմն գրողին եւ կարդացողին փոխադարձ շահում հաւասար՝ պիտի է գնահատումի օրենքին յանձնել ամեն երկասիրութիւն:

Կ'ընդունինք թէ նեղ գործ մը չէ ծայրէ ծայր աշխատանցնել հեղինակութիւն մը, գիրքի մը ամեն մեկ տող հանրային ընկերութեան ենթարկել, գրուած նիւթին եւ գրական ոճին հաւասարաչափ բանադատել եւ ամեն ի՛ք գաս գաս դիտողագրել:

Այս պայմաններուն մէջ գնահատութիւն կատարողը գիրք գրողին ամեն աշխատութիւններէն կը կատարէ, նոյն գիրքը նորեն հեղինակելու չափ եւ աւելի կը յոգնի: Արդ, երբ մեր դիտուի, այս ծանր աշխատութեան փոխարեն հազիւ վճիռ մը արձակելու իրաւունք ձեռք կը բերէ:

Ինչ որ ալ ըլլան սակայն յոգնութիւնն ու վարձք, պիտի է որ ոեւէ գրականէն մարդ հաշիւը կողոպտուած գրական հանրութիւն որ գրողը հարստացուց եւ գրականութիւնը աղքատացուց:

Նա մանաւանդ պիտի է որ երեսան հանէ անտեսուած հեղինակը եւ գայն իր արժանաւոր դիրքին բարձրացնէ. այս պայմաններուն մէջ հայ գրականութիւնը իր փորձառութեան ունեցած կրկնայ եւ իր ոսկի յատկութիւնը դուրս կը ցայտեցնէ:

Ջենք հաւանական մեր հանրած ոյգն գնահատական-

տակ պիտի բաղձանք երկնի ու երկարիրող:

Միևչդեռ ժամանակին ամեն բան մաշեցնող ժամանակին պիտի վրիպին գեղեցիկ դպրութեան ընտիր արտադրութիւնները, անոնց ներքին արժանիքը օր օր աւելի երեւան պիտի գայ եւ պիտի մշտնջենաւորէ գանոնք գրողին վարկն ու հանրաբանը:

Միայն թէ յետադիմաց արդարութիւնը անտեսուած հանճարին նոյն իսկ թեր արձան մը կանգնէ, պիտի չկրնայ անով նաեւ արտադրել տալ անոր այն երկերը որոնց ի լոյս գալը վաղագրաւ կեանքը անկարելի դարձուց այդ եւս:

Այս պայմաններուն մէջ տարաւ կը դիմանայ առողջ գրականութիւնը, այսինքն ազգի մը հանրամասկան իմացականութիւնը ձեռնհասդող ուժը եւ անգամ մը որ այդ ուժը չգանայ՝ նաեւ իր հետ կը մահացնէ ազգին ինքնուրոյն գոյութիւնը:

Փաթաթելի չէ՞ մինչ մտերմանէ մտերմին փոխանցնել մեր մտաւոր ժառանգութիւնը, այսինքն մեր ցեղին յատուկ գաղափարներու արտայայտութեան իսկատիպ եղանակը գանելի որ հոգի եւ ցեղեցիկ ալ է:

Գաղափարաց աշխարհին տիրապետութեան մէջ անկոխ եւ անգրաւ միջոցներ կը մնան տակաւին. արդեօք նոյն իսկ ընդհանուր մարդկութեան շահում հանար մեզ գիտցած աշխատութեան բաժինը չը պիտի՞ ստանձնենք:

Մեզ այնպես կը թուի թէ անոնք որ չուգրա'ան հրապարակին վրայ կամ հրատարակչական ձեռնարկներու մէջ հայ գրականութեան երեսին ապրեցան (որման ալ հանգամանք իրենց արդի վիճակը) դարձեալ ինքնաբաւութեան պատուարներ վիճակ մըն է զոր պիտի է պահել չանան:

Հաւատացած ենք մանաւանդ թէ մեր գրականութեան առանձնայատկութիւնները միով պիտի կատարեն մինչեւ հիմա իրենց վայելած գրական արտօնութիւններուն հետեւանք եղող պարտականութիւնը եւ մատենագրութիւնը հանդիսոյն տակ պիտի առնուի:

ևերուն մէջ վճիռ արձակելու իրաւունքը ձեռք բերած ըլլալ եւ ընթերցողը ինք պիտի որոշէ թէ արդեօք խղճամիտ ուսումնասիրութեան ենթարկուած են մեծ ու փոքր զրոյցներ:

Եւ մեր տմնութեան վարձատրութիւնը միայն ստացած պիտի համարինք եթէ այս փաւաքի երկասիրութիւնով համբաւին բուն արժէքը երեւան հանելու դժուարին գործին նպաստած ըլլանք:

ՄԻՀՐԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

18 Յուլիս 1909
Կ. Պոլիս

Պետրոս Զուհտուհեան

ԿՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

ՍՏՈՒԳԱԲԱՆԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ

Տ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Ա. ՔԱՀ. ՀԻՒՆՔԵԱՐՊԷՅԷՆՏԵԱՆ

Ա.

ԿՆՆԱԴԱՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑԸ

Գրագէտը՝ ինչպէս ատենով իր գտնուած միջավայրէն առած է իր զարգացումը, նոյնպէս և ատենին պէտք է իր հմտութեան բաժինն հանէ հասարակաց զարգացումին։

Տարակոյս չկայ որ իր գիտնալ կարծածը հրատարակելու քաջութիւնն ունեցողը իր իսկապէս գիտցածը ծանկողէն աւելի արժէք ունի։ Առաջինին գիտաւորութիւնը գովելի է. երկրորդին զանցառութիւնն է պարտաւելի։

Այո՛, գիտութիւնը կը պարտաւորէ, և հեղինակ մը որ գիտակից է իր կարողութեան՝ պէտք է անշուշտ երկասիրէ։ Ան որ հասարակութեան կը պլանայ իր հմտութիւնը՝ իր հմտութեան բաժինը կը կողոպտէ հասարակութենէն։

Բայց թուղթ մրոտող մը չի՞ կրնար երեւակայել ինքն իր մէջ հանճար մը որ գոյութիւն չունի. միթէ չի՞ կրնար խաբել ինքզինքը և առաւելապէս հասարակութիւնը որ իր գրագէտները դատելու մանագէտը չէ։

Ահա այն առեն քննադատին կարգը կուգայ և անոր քիչ մը դառն բայց անհրաժեշտ պաշտօնը կը սկսի։ Այն է որ գրաքէսին հարուածել գիտութեան չափը կը կշռէ և կը գնահատէ անոր գրականութեան մատուցած ծառայութիւնը։

Բայց թէ հեղինակ մը՝ իր յաւակնութեան փճացուցմը տեսնելով, սրտմտի և քննադատին պաշտօնը ուրանալ փորձէ. ահա բան մը որ իրեն չը նեղուիր։

Ինչ, գիտութեան ընթացքը կ'օսի իրեն հաճոյք պատճառելու համար, և որպէս զի անհատի մը փառքը չը նահանջայ՝ խմբովին ղէպ ի տգիտութիւն եա՞ ետ երթանք։

Քանի որ հեղինակ մը գիրք մը հրատարակելու չափ ինքն իր վրայ վստահութիւն է ունեցեր, ղէպ ի լոյս ածած իր գայ. իր սխալն ալ տեսնենք չիտակն ալ, և իր իսկական արժանիքին համեմատ մեր յարգանքը իրեն մատուցանենք։

Բարեբաղդաբար Ստուգաբանական Բառարանին հեղինակը անհերքելի պահանջում մը ըրած չէ, և չենք սպասկարծեր որ իր բարեկամներուն հրահանգ տուած ըլլայ կանխել քննադատութիւնը։

Ուստի չենք հասկնար թէ ինչ նպատակաւ գիրքին նախադուռը իր յատուկ աբեանով Ս. Մ. Գարագաշեան ընդունելէ հարը թէ հոն բառերու բանի ոչ-ցիտացուածը կատկլցնէ թէ շատ բաներ կրնար ըսել այս զբաղանալի աշխատութեան վրայ զորս խօսքը մեր մէջ՝ չըսեր. անկէ հարքը չի վարանիր եզրակացնել թէ Հիւնէբաղէչենաեանի բառարանն կարեւորագոյն գրուածքներէն է ոչ լեզուին համար և նոր տուչներ այս կոչքի աշխատութենանց, և կեղրակացնէ թէ այսպիսի գործերուն գործի չեռնարկուիլն խնբնել՝ ոչ նշանակէ գործին յաջող։

Անչուշտ, մենք ալ կ'ընդունինք որ Գարագաշեան Հիւնքեարպէչենաեանի բարեկամ ըլլայ ինչպէս իր տեղեկացուցած է, և անով թերեւս Իզմիրեանց կը պակսի Մատենագրվին ուշադրութիւնը արժնացնել ուզած ըլլայ որ չըլլայ թէ սրցանակը սխալ հասցէի ժամանէ։։։

Բայց բարեկամ թէ ոչ՝ քանի որ հասարակութիւնը կը տեսնէ հեղինակին նուիրագործած սխալը, ուստի իրաւունք ունի իմանալու թէ գիտութեան անունին տակ իրեն մատակարարուածն ինչ է, «Amicus Plato sed magis amica veritas»։

Եւ մինչդեռ գրական արտադրութիւն մը քննադատութեան կ'ենթարկուի. հեղինակին բարեկամներուն կը մնայ մաղթել որ քննուած երկը՝ թող ըլլայ խծբծանքի փորձաքար, այդ փորձաքարէն ոսկի դուրս գայ և իր յատուկ արժէքով փայլի։

Թող մեզ ըսէ Գարագաշեան էֆէնտի թէ ազգային չէ՞ գրական ժամանակամիջոց մը, որուն մէջ իրեն առանց գիտողութեան թոյլ արուած է մխիւնոյն թուականին հրատարակել Համառօտ, Դարձնական և Գպրութիւն անուան տակ Քերականութիւններ և անոնց մէջ մասունք բանիները աճուրդի հանել և մերթ ևօթը, մերթ ութը, մերթ ինը մասունք բանի դնել։

Շատ տրամաբանական կը գտնէ՞ (ինքը որ տրամաբանութեան մէն ալ հեղինակն է) քերականական նման օրինակ հակասութիւններ, որ նոյն գրիչէն նոյն ժամանակին տպուած և դեռ մնացած են, ու յարմար չէ՞ը ըլլար որ մէկը զայս իրեն դիտել տար քանի որ Խորենացին անգամ իր քննադատն ունի։

Քննադատութիւնը՝ մեզ համար, ժամանակի և ձեռնհասութեան ինդիր է, և Գարագաշեան էֆէնտի պէտք էր զգուշանալ հապճեպով կարծիք յայտնելէ, թէ՛ և այդ կարծիքը գիրքին ճակատը գետեղուելով պահանջող հրեչտակի դերը կատարել տալու սահմանած ըլլար։

Ծերունազարդ Հիւնքեարպէչենաեանի յիշատակին մեր չնորհակալութեան հարկը վճարել կը կարծենք մեր

անաչառ քննադատութիւնն իրեն նուիրելով. ինչու որ հեղինակի մը յիշատակին մատուցուած լաւագոյն յարգանքը անոր անունը անմոռաց պահելն է յաւէտ:

Բ.

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ԴԻՏԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Գիրքին սկիզբը գրուած Ջօնին մէջ, Հիւնքեարպէյենեան կը յայտարարէ թէ իր երևոնամայ փնոռնիանց արքեռնէը կը նոէբէ է պարձանա փոհմային էկէղեցւոյ և է ղբգիաօոն փոհմային գպրոցեան: Այսպէս ահա իր օգտակար հանդիսանալու միամիտ բաղձանքը՝ նոյն իսկ անոնց քննադատին ալ համակրութիւնը իրեն կը ձգէ:

Ափսո՜ս որ երկայն աւուն անողոք մանը դանդաղ-ւէն եաքը, ճիշդ իր գիրքին տպագրութեան պահուն թողուց իրեն որ իր գիրքին վրայ իր յաւուկ տեսակէտ թիւններով պարզէր իր հասկցած կերպով:

Ողբացեալ հեղինակը՝ հիւանդութեամբ տառապած միջոցին, այդ հոգը Ա. Մ. Գարագաշեանի վստահած ըլլալ կը թուի: Սրդէն՝ Իզմիրեանց կտակի Մատենադ-զովին կողմանէ անոր յանձնուած էր նոյն գրքին տպ-ըննութիւնը, ուստի իր նպաստաւոր տեղեկագիրը տալէ վերջ՝ վերջաց ալ աւելի նպաստաւոր յառաջաբան մը չարադրէ:

Եթէ այսօր այդ յառաջաբանէն մաս առ մաս կ'առ-տատպենք և մեր առարկութիւնները անոնց հանդէպ դ-չարենք, այս գործը խորապէս ուսումնասիրող և խըն-րոյն իրազեկ եղող անձի մը, Գարագաշեանի, կարծիքն հետևանք է որ կը չափուինք:

Նախ՝ Գարագաշեան կը գրէ: «Ստուգաբանութեան «նպատակն է ցուցնել բառերուն ծագումը: Ճիշդ այս «նպատակաւ պատրաստուած է այս գործը: Այս մա-«տենիս հեղինակը կը ջանայ ցուցնել հայերէն բառերէն-«չատերուն և կարեւորներուն բուներն զորս կը գտնէ «պարսիկ և յոյն լեզուաց մէջ:» (Յառաջ. Ա. Մ. Գ.):

Ւնդ մը սր ստուգապէս կրցանք հաստատել, այն է թէ՝ Հիւնքեարպէյենեան բնիկ բառերէ մէկ քանիին օտար բառերու զուգադիպելը միայն մատնանիշ կ'ընէ, առանց որոշելու թէ որը՞ ուրկից ծագումն առած է:

ՕՐԻՆԱԿ

Էջ 8.—Ճաղ, պրակ. ձաղ նոյն նշանակութեամբ:

Էջ 14.— Ուրագ. գործի հիւսան, առ. fkukr. ծակելու ի բառէս քէսմէք:

Էջ 17.— Պիրկ, պրակ. բերդիկոչն նշանակէ ոլորիլ ղծայր բևեռի, առ. բէրչին էթմէք:

Էջ 18.—Լաւս, թրք. սալ նոյն նշանակութեամբ (արր. սալլ նշանակէ դագաղք):

Էջ 22.— Առու, լտ. arula նոյն նշանակութեամբ:

Օրինակները մինչև գրքին վերջը կրնայինք առաջ տանիլ, բայց ինչ օգուտ. արդէն յայտնի է թէ Հիւնքեարպէյենեան մեր պարծանքին համար այս գործին ձեռնարկած էր, մեր բառերուն ծագումը օտար լեզուներէ վերագրելուն մէջ ինչ փառք կայ: կը ցաւինք որ Գարագաշեան իր ըսել ուզածը Հիւնքեարպէյենեանի բերնին մէջ կը դնէ:

Եւ ի՞նչ: Գարագաշեան կը յաւելու: «Հեղինակին «կարգը կամ դրութիւնն է իւրաքանչիւր արմատ կամ «բուն բաժնել յաջորդէն (***) նշանով, և ի ներքոյ իւ-

« բաքանչիւրին կը դնէ բառեր զորս կը համարի նոյն « բառին վերաբերեալ ճիւղ : Ասոյնպէս իրրեւ օրինակ « յիշենք գազան բառն իր սաթօք : Հոն կը պնդանին անալօ- « գիներ ե չէչեան արմատն ինչ զարմանալի գոյներ կ'առնէ ե « ինչ ոեճ լայ կը պիտի լեզուին վրայ » : (Յարութ. Ա. Մ. Գ.) :

Մեր սոսկածը այս է : Իւրաքանչիւր հասուած որ իր յաջորդէն (***) նշանով կը բաժնուի, բառերու չրջանակ մը կազմող դիպուածական հաւաքումն մըն է. և այդ բառերէն որը որ առաջ աւնիս՝ կրնաս անկէ քովինին անցնիլ : Ոչ արմատ կայ ոչ ճիւղ . այս ցիրկ և արմատ Գարագաշեանի չինածուն է. Հինգերորդէյենական լինքն իրեն համար այդպէս բան երբեք ըլլալը չէ ըսեր :

Բայց ինչ փոյթ անոնց գեղեցիկ բառը ուսկից Պանդորի սուրհին պէս ինչ ըսես զորս կը թափի :

ՕՐԻՆԱԿ

Գազան, խեցգետին, վճիռ, քիթ, կայսեր, ցնծալ, գինի, կծու, խածնիլ, գայթակղութիւն, խուց, խեցի, քծնիլ, ևայլն, ևայլն : (Տես էջ 58)

Այո՛, ուրախանալ և լինել իրարու անհնարին բառեր, որոնց չես գիտեր ո՞րը արմատ է ո՞րը ճիւղ. և հաւանականաբար Գարագաշեան լինքն ալ չի գիտեր : Կը տեսնէ՞ք՝ անալօգիներ, գազան արմատը ինչ զարմանալի գոյներ է առեր, և ինչ ոեճ լայ կը պիտի լեզուին վրայ :

Երբեմն՝ կը գրէ թէ « Սրդարև բառը չատ անգամ « հնչմամբ, գրերու յաւելմամբ, նուազմամբ և տեղա- « փոխութեամբ կը հետանան բունէն : Այս կէտը որ՝ մեր « լեզուին բեղնաւորութեան պատճառն է, գիւտն է մեր « հեղինակին » : (Յարութ. Ա. Մ. Գ.) :

Այդպէս բան մը Հինգերորդէյենականի մտքէն

չէ անցած, նախ որ իր հանճարութեան դէմ էր. երկրորդ որ սխալ է այդ կարծիքը : Այդ օրէնքը ընդհանուր լեզուները մինչև հիմա կառավարող օրէնքն է, զոր ազգային Հինգերորդէյենական սխալ գործածած է : Անոնք են՝ Տատարաբյուրնեան, Շերման, Նուարման, Լիդերբուրնեան և Թուրանեաններու օրէնքն : Բառարաններէ և քերականութիւններէ չատն մէջ կարելի է գտնել զանոնք, ոչ թէ ըստ քանց և մտացածին կերպով, հապա կարգով կանոնով :

Յոյժ՝ Գարագաշեան այս գործին՝ Հնդեւրոպական նախալեզուէն զատ նախընթաց մը չի գիտեր, բայց միթէ յիշողութեան ճիգ մը ընէր՝ պիտի տեսնէր թէ կան, ինչպէս :

Մարդկային լեզու (Պ. Նվ.) (1857 Վիէննա)
Ուղղագրութիւն (Գ. Ասլ. (1869 Թէոդոսիա)
Բառաքննութիւն (Նորայր Բուզ.) (1880 Կ. Պոլիս)
Բաղմավէպ (Վենետիկ 1843 սկսեալ)
Հանդէս Ամսօրեայ (1887, Վիէննա)

և չատ ուրիշ գրքեր որ թուականալ 1893է առաջ են և առտյտ գիտութեան վրայ հիմնուած :

Իսկ իր այս գրքին վրայ հիանալուն մենք ալ կը հիանանք. որովհետև՝ Հինգերորդէյենականի քանի մը յեղաշրջութիւնը լինքն ալ տեսեր է՝ ինչպէս կը գրէ իր յառաջաբանին մէջ և տակաւին կը հիանայ :

ՕՐԻՆԱԿ

էջ	5	Լուէն	կը հանէ Ցուլ
»	15	Արագիլէն	» Առաքինի
»	69	Կաղամարէն	» Կաղամբ
»	80	Աքաղաղէն	» Փարող
»	119	Տանիքէն	» Մատ

էջ	125	Քարանձաւէն կը հանէ	Յուպ
»	172	Լեզուէն	» Խլուրդ
»	180	Պարապէն	» Եկեղեցի
»	195	Աղբիւրէն	» Եղջիւր
»	227	Գլուխէն	» Փոր
»	276	Ինձորէն	» Ջաւակ
»	288	Պուտկէն	» Նահապետ
»	311	Սկաւառակէն	» Սարկաւագ
»	312	Մամուկէն	» Պապուկ
»	221	Նզովքէն	» Աւազան
»	338	Բրուտէն	» Բերդ
»	341	Ժպիտէն	» Սպասնալիք
»	357	Մաւանէն	» Ստամոքս

Ա՛հ, հիմա կը հասկնանք թէ ինչո՞ւ համար Գարագաշեան չէր ուզեր որ այս գիրքը քննուի, և քննադատութիւնը լռեցնել կը կարծեր զայն խոչընդոտ անուանելով։ Իրաւ է որ երբ այս գրքին վրայ իր նպաստաւոր վճիռը արձակեց, այդ վճիռը կանխորոշ էր և ինք անկեղծ չէր իր դատաստանին մէջ և պատճառ եղաւ որ 1893ին երբ գիրքը հրապարակ ելաւ, լրագիրներ Հիւնքեարպէյենտեանի իսկական արժանիքն ալ անտես առին։

Եւ կամ պէտք է խոստովանիլ որ իր խելքին չի հասած բանի մը վրայ գաղափար յայտնելու կոչուելով ափեղ ցիվեղ բերնին եկածը դուրս տուաւ, բան մը ըսած ըլլալու համար։

Ահա այսպէս ապտէն կը գոռէ ամէն այն էրգիծները որ էրէնց նեղլան գնան խորհած են։

Իսկ մենք Հիւնքեարպէյենտեանի միամիտ արտայայտութիւնով կը չատանանք, և կը խորհինք որ Գառնիկ էֆ. Բարունակեանի որակած մարդոց նման՝ Հիւնքեարպէյենտեան ալ Ադամին դրախտին մէջ խօսած լեզուն իր լեզուն կարծողներէն էր, և որպէսզի իր գիր-

ՀՈՍՀ 4890

քին ստոյգ արժանիքին վրայ որոշ գաղափար մը կազմենք՝ անոր ապրած ժամանակը աչքի առջև բերելով հարկը կ'ըզգանք։

Հ.Ս.Խ.Հ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ
C.C.P.A Публичная Библиотека
7/XI 1922
ԵՐԵՒԱՆ, Մաշտոցեան
ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

Գ.

ՀԻՆ ԲԱՐՈՒ ՕՐԵՐ

Այս բառարանը՝ ստուգաբանական չահեկանութիւն ունենալ թէ ոչ, մեր գրական չրջափոխութեան երեւոյթները մին կը բացատրէ. և ատով կ'արժէ որ զայն ուչիւ քննենք։

Ասկից չիտուն տարի առաջ գանուեցան բնաձիր յատկութիւններով օժտուած անձինք որ՝ չատ մը ուղիղ ծանօթութիւններու հետ, հնարքներ գործածեցին իրենց գիտութեան թերին ծածկելու։

Խեղճ պարոնելներ, խիստ չըլլա՛նք իրենց նկատմամբ. ինչ ալ կրնային ընել երբ ժամանակին մեկնասները փչչտիմալճեանի մը պէս մէկուն անգամ մարդ ղրկեցին հասկնալու համար թէ, Ադամին դրախտին մէջ կերածը ինչ էր (*)։

Ուստի ենթադրութիւնները իրրեւ ճչմարտութիւն ընդունիլ, մասնաւորչն ընդհանուրին հետեւութիւններ հանել, գիտութեան ցոյց տուած օրէնքը կամայական դրութիւններու զոհել ու կանխորոշ եզրակացութեան մը չանգիլ, անա այս էր այն ատենի գրագէտներէ չատին գիտութիւնը։

Ալ ինչո՞ւ զարմանանք որ օրերով բանակռիւները կ'երկարէին գիտնալու համար թէ հաւը հաւկիթէն ելա՞ր թէ հաւկիթը հաւէն։ Եթէ այն ատեն ջոջ ակնցիներ Ֆիլիգա

(*) Կըսեն թէ պատասխանեց, «Ծո՛ գացէք ըսէք սըվեցց, ջուա է կերեր, հակըցա՞ք ջու։ Մէկը չըկայ հարցնող որ այսօր փչչտիմալճեանին կերածն ինչ էր, կո՞ւշտ է թէ անօթի։»

Պողոս վարժապետին և Ջամուրճի պատուհիլին կռնակ կեցան՝ չատ անգամ զանոնք իրար ձգելով, հետուէն ղիտել էյֆ ընել էր նպատակնին։

Ա.ին բարեյիշատակ օրերու մէջ ուրնին այն հանճարը որ չէր կրնար Գէորգ Դպիրին և մէկ քանի ուրիշներու պէս ասֆալտներու ստորնացուցիչ լուծը թօթափել, պէտք էր անպատճառ վիճէր ու վրայ եկլեկու միջոց մը գըտնէր, մէկ խօսքով բանի իմաստակ ըլլար։

Իրաւ է որ այն առեն ճամարտակելու առանձնաշնորհումը կ'ունենար, և երբ անգամ մը ամենուն ալէկոծէն կորէր, բերնէն ելած խօսքը գետինը չէր իյնար Magister dixit.

Ժամանակն ալ հետեւաբար, բնազանցական խորհրդաւոր երեւոյթի մը տակ անոնց ազիտութիւնը պահ մը ծածկելէ վերջ, երբ անոնք ալ գրական հրապարակէն ի սպառ անհետացան՝ անոնց հոգեկան վիճակը պատկերացնող գրութիւններնին մեզ հասցուց։

Այդ ուշագրաւ մատենագրութեան մէջ կը դիտենք երեւակայութեան անվերջ խաղեր, անմեկնելի հակասութիւններ, բանաւարութեան յաճախակի բացակայութիւն, և հանճարին ակամայ կաչկանդումը որ հինէն նորին հասնելու համար վոխանցումի ճիգեր կ'ընէ։

Մարդ որչա՜փ կ'ապշի երբ կը լսէ որ Սալմոնին մէջ առանց այլի գլուխ մը գտնելու համար գիչերները լուացքնող գտնուեր է, և Հաւապտէին մէջ ծայրէ ի ծայր քանի այր ըլլալը գիտնալը իմաստութեան վորձաքարը կը սեպուի եղեր։

Մարդ որչա՜փ կ'ափսոսայ երբ Անանիա Շիրակացիին թիւերու վերծանութիւնը խեղաթիւրուելով ակնեցի ափնաքներուն ձեռքին մէջ կախարդութեան գործիք մը դառնալը ստուգէ։

Նա մանաւանդ որչա՜փ աւելի կը զարմանայ այն բանազբօսիկ ստուգաբանութիւններուն վրայ՝ որ առեն

մը առնուն բերնին մէջ կը վխտային. ո՜վ որ աւելի այդանդակ բացատրութիւն մը գտնէր ալ աւելի գովեստի կ'արժանանար։

Ո՞ւր ես Մանդուամ և քու համակրելի խմբագիրդ Յակոբ Հաճեան, որ մինէ առաջ այդ անտեղի ստուգաբանութիւնները ծաղրեց ու ցուցուց թէ որչա՜փ տգայական է կարծել թէ գէրչէ՝ հանդերձեակէն. նամա՜կ ը՜ ը՜ը ը՜ը և կանչենք՝ կայ անդ եղէն կ'ելլէ։

Բասիմ ալ՝ իր սովորական սրաբանութիւնով, անցեալ օր կ'ըսէր. գետ առնք ինչ են, առոնցմէ աղէկը կայ. կեսո՜ը կը նշանակէ կեսը ո՞ր. երկէր՝ երկո՜ւ իր. գետեղմա՜ գետէ ղամեայ. խորա՜ խոր է ան. կաղանդ՝ էն մը կաղա անդ. բայց անդգամը խօսք հասկըցած չունի կը վազէ կ'երթայ։

Նոյն բառախաղը ընողներուն վերջինը պէտք է նկատ Հիւնքեարպէյենեան՝ որ ամպարտներու յաւուրս ձեռքի դիւրաթեք չարժուամով ակո՜ո՜աչէն ապիո՜ափ կը հանէ, և գետ ինչեր։ Միայն ձեռնածուն յօժարակամ խաբուիլ ուզողին աչքը կը կապէ, բանաստեղծները այնքան դիւրահաւան չեն։

Իսկ գալով ընթերցողին՝ չմանալէ աւելի համոզուիլ կ'ուզէ, անիկա կարդացածը որոճալու ժամանակ ունի և պաղ արեամբ կը պատճառաբանէ, ուստի դիպուածը և հրաչալին անբաւական են իրեն համար։

Սակայն Հիւնքեարպէյենեանի գիտական պնդումնէ աղբիւրն ալ դրամ խնայուեցաւ։ Ջենք կրնար մեղադրել ունեւոր մարդիկ և ըսել թէ գրագէտներու ձեռք չեն բաներ և անոնց գիրքը հրատարակելու ատակ չեն տար։ Եթէ երբեք գանգատինք՝ անոնց իւրաքանչիւր տուողներուն դէմ պիտի գանգատինք որ լաւ ընտրութիւն ընել տալ չեն գիտեր։

Գոնէ գիրքին հրատարակութեան արդիւնքը այն

եղաւ որ անկարելի ըրաւ դէպի վերացական և դէպի համայական դրութիւնները անգամ մըն ալ ետ դառնալ։ Թող ըլլայ բացատական արժանիք, բայց վերջապէս այս ալ արժանիք մը չէ՞ Հիւնքեարպէյհնաեանի համար։

Իսկ եթէ գտնուին ոմանք որ մանրամասնութիւններ խնդրեն՝ և փափաքին հասկնալ թէ ի՞նչ հնթադրութիւններ իրենց ճշմարտութիւն առաջ ջչուած են այս գիրքին մէջ՝ պիտի ջանանք յաջորդիւ բացատրել։

Դ.

ՏԱՐԱԿՈՑՍ ԵՒ ԵՆԹԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Si l'on peut pardonner l'essor d'un mauvais livre.
Ce n'est qu'aux malheureux qui composent pour vivre.

MOLIÈRE

Այս գիրքը դժբաղդաբար չ'ունեցաւ թուիչ, ոչ ալ հեղինակին ապրուստի միջոց հայթայթեց. հազիւ երեւցաւ հրատարակին վրայ, և ահա նոյն առենի լրագիրներէն ոմանք զայն հայհոյներով ողջունեցին, մինչդեռ անդին հեղինակը՝ իր գրքին ալ, աչխարհի ալ իր հրաժեչտի ողջոյնը կուտար։

Եւ երբ երեսուն տարիներէ ի վեր աւետուած և ամենուն սպասած այս գիրքը երեսուն վայրկեանէ նուազ միջոցի մէջ բզկտուեցաւ՝ անկարեկիր հանդիսատեսները քամահրանքով երեսին մէկդի դարձուցին ու թողուցին որ հինգ երկար տարիներ վրայէ վրայ դիզուին և խոտունկը թաղեն անոր յիչատակը ու մոռցուին երկն ալ երկասիրողն ալ։

Ա՜հ, մոռացութի՜ւն, ի՞նչ դառն է մոռացութիւնը։

քննադատին կծու ոճը, անոր կսկծեցուցիչ հեգնութիւնները, անակնկալ սրաբանութիւնները, նոյն իսկ քաչկռտուքը սիրով կը տարուին։ Անոնք ինչ են որ, հասարակութեան միտքը գիրքին վրայ արթուն պահելու միջոցներ են, բայց երբ անոր վրայ աղէկ կամ գէշ բան մը լսող չի գտնուի՝ գիրքն ալ, գրողն ալ երկրորդ անգամ կը մեռնին։

Ժամանակին այս արհամարհոտ լռութիւնն է անա զոր նախաձեռնարկ եղանք խզելու, ոչ այնչափ յետաձնուց քննադատութիւն մը բանալու համար որչափ քանիցս ակզնաւորած լեզուաբանական խնդիրը մը իր չեզոք ճամբէն ուղիղ ճամբու մէջ բերելու համար։

Նախորդ յօդուածով կը խոստանայինք ցուցնել թէ Հիւնքեարպէյհնաեան ենթադրութիւններու վրայ հիմնած է իր Սուտգաբանութիւնը։ Այս գործը թերեւս դժուար ըլլար եթէ հեղինակը հոգ չի տանէր լինքզինքին դէմ այդ վկայութիւնը տալու։

Դժուար պիտի ըլլար՝ ըսինք որովհետև հերիք է որ մէկու մը դէմ բերանդ բանաս, հասկցողն ալ չի հասկցողն ալ քննադատութիւնը Ձրի ղրկադրութեան կը հասարի. և մենք երախտագէտ ենք հեղինակին՝ որ իր գիրքին մէջ իր տարակոյսները գիրի առեր է, որպէսզի մենք իրաւունք ունենանք և ըսենք։ Բամբասանք չէ, հապա քանն առանկ է։

Բայց ի՞նչպէս ընենք, նուէ ընծաները, կոթեղները, ընթեռնողները, ապրեցուցիչները, այնչափ չատ են այս գիտական ակզբունքէ զուրկ գիրքին մէջ՝ որ սկիզբէն, մէջէն, վերջկրէն մէյմէկ օրինակ արտատպել և միւսներուն միայն էջերը նչանակելու ստիպուեցանք։

ՕՐԻՆԱԿ

Էջ 14. — Ըստ սմենայն հաւանականութեան մերս առաքինի ծագի ի բառէս առոյգ։

Էջ 62.— Դեսպակ ըսւէ ծագել ի բառէս դեսպան։

Էջ 191.— Ջայլամն. իբր՝ Ջայլ լմն. և Ջայլ ըսւէ լինել Թր. ջայլագ (անուն Թռչնոյ)։

Էջ 244.— Ըստ մեզ սւելի բանասւոր է կարծել՝ Թէ մեր մալուխա բառը ծագած ըլլայ ի Թրք. մալուխ բառէն. որ նշ. գոմէշի ձագ և ի մեզ առնուած է իբրև պարան։

Էջ 349.—աճալուք. մեր բառը կը ըսւէ ըե եբբայե-ցերէն է, լեւիաթան կերպ կերպ մեկնուած է բոլոր աշ-նոպոյք։

Իսկ մնացեալներուն համար դիմել

Էջ	13	Թուի Թէ	Էջ	293	Թուի Թէ
»	24	»	»	329	»
»	27	»	»	331	»
»	46	»	»	334	»
»	75	»	»	335	»
»	100	»	»	337	»
»	101	»	»	341	»
»	101	»	»	341	»
»	115	»	»	342	»
»	118	»	»	343	»
»	161	»	»	347	»
»	168	»	»	349	»
»	183	»	»	352	»
»	186	»	»	15	Թերևս
»	189	»	»	32	»
»	190	»	»	80	»
»	191	»	»	81	»
»	225	»	»	140	»
»	353	»	»	160	»
»	356	»	»	257	»
»	357	»	»	279	»
»	360	»	»	361	»

Էջ	360	Թուի Թէ	Էջ	8	կարծեմ
»	236	»	»	8	»
»	262	»	»	62	»
»	271	»	»	166	»
»	281	»	»	244	»
»	281	»	»	190	արդեօք

Դարձեալ. քանի անգամներ մեր նախորդ յօդուածներուն մէջ զրուցեցինք Թէ քնալընգակոնը մեծ տեղ մը կը բռնէ այս զրքին մէջ. կրնայինք բազմաթիւ օրինակներ մէջ բերել, և սակայն հետեւեալները բաւ կը համարինք.

ՕՐԻՆԱԿ

Էջ 8.— Ինչ բան սակայն առիթ կուտայ մեզ փէբ բառը լեռ բառէն հանելու. այս առիթը տուած է մեզ (ներուի մեր առանձին կարծիքը) այն նշանաւոր տեսիլքը զոր Նաբուգոդոնոսոր տեսաւ և զոր Դանիէլ մեկնեց։

Ամենս ընթերցող, լաւ չէ՞ր ըլլար որ Սբ. Գիրքը արտաքին գիտութեան հետ չը չփոթուէր. վանդալ, ըսէք, կ'աղաչենք. Նաբուգոդոնոսորի զերբենական տեսիլքը ինչ վերաբերութիւն ունի լեզուաբանական օրէնքներու հետ. Դանիէլ այդ տեսիլքը մեկներ է։ լա՛ւ, Դանիէլ մարգարէ մըն էր և իր մեկնութիւնը ընդունելի է. իսկ մենք սովորական մահկանացուներ ենք և ստուգաբանութիւն մը երբ այդ պայմաններու մէջ կը զբաղենք (ներուի մեզի ալ մեր առանձին կարծիքը) Ստուգաբանութիւն ըլլալէ կը դադրի, երազահան կ'ըլլայ։

ՕՐԻՆԱԿ

Էջ 361.— Այս է Շամիրամայ ծննդեան առասպելը։ Այս բանասիրական հետազօտութիւնները թէև չատ քիչ արժէք ունենան. սակայն միշտ դովելի է և բարեպաշտական այնպէս ընդունիլ։

Շատ լաւ, ո՞վ սուր հակառակ կը պնդէ, թէ որ խօսիլ համար առասպելներն ալ առանց քննութեան ընդունիլը բարեպաշտական է՝ ալ գրքին ամբողջութեան վրայ ի՞նչ ըսելիք կը մնայ. այս գիրքը հրաշալի գիրք մըն է Շամիրամի ծննդեան պէս...։

ՕՐԻՆԱԿ

Էջ 168.— Շատ գեղեցիկ է այս կտորը բայց բացատրելը դժուար. ուսոյ ընթերցողին հանճարոյն կը թողունք լեզուամտիլ։

Եթէ իսկապէս դժուար է. ու եթէ ասիսա ինք ալ չէ կրցեր բացատրել, ինչո՞ւ այդ կտորը գրեր է գիրքին մէջ. և քանի որ ընթերցողին հանճարոյն կը ներշնչեր լինք ի՞նչ երեսով իրեւ հեղինակ կ'երեւնայ հրապարակին վրայ. ի՞նչ աւելորդ ձանձրութիւն։

ՕՐԻՆԱԿ

Էջ 115.— Դառնանք մեր պատասխանի բառին սուտգաբանութեան որ ոչինչ նուազ կնճռոտ ըլլալ կը թուի. ուսոյ ջանանք պարզել ըստ մարթելոյ բայց միշտ վերապահութեամբ։

Հապա ի՞նչ կարծեցիր. աղէկ որ դուն ալ կռահեր ես կնճռոտ ըլլալը. գիւրի՞ն բան է ծղեւնիկ տալէն պատասխանի հանել։ Հոգիդ սիրես, աղնիւ սուտգաբան,

սա երեսուն տարուան աքնութենէն վերջը, վերապահութե՞նէ ալ Սոփոքլեա՞նէ ալ քեզի վերապահելիր լեռո՞ր կ'ըլլար։

ՕՐԻՆԱԿ

Էջ 335.— Վիճապէն կ'ելլէ վիրապ, կը խոստովանինք որ բոլոր այս բացատրութիւններէն ետքը դարձեալ վիրապ և վիշապ բառերուն խորհրդական գաղը չը կրցինք ըստ արժանւոյն վեր առնել։

Հա՛ սանկ, տեսա՞ր մի. չիտակ խօսիլն ալ սուր կ'ըսեն։ Խոստովանի՛, բարեկա՞մ, խոստովանէ. չէնք չնորհք խոստովանիլ որ ուրիշին պատասխանութեան խօսք չի ձգես, չի մեղադրեն մեզ, որ սըվոր նըվոր բերնին ծամոց չըլլանք։ Բարեկամ, հապա քեզի ո՞վ ըսաւ որ վերապը վիշապն կ'ելլէ. գոնէ վիշապը վերապէն հանելիր քանի մը կը նմանէր։

Զեր չատագովն ալ եւրոպա կեանքին մէջ չունայն բանէ գէպուծ առաջին և վերջին բառը հիմունքեան կատարեալ է որ ամէնքը սահմանին, արմենան ու զարմանան։ Չէ՞ք գիտեր Գարագաշ էֆէնտի որ՝ Զուլալիսա էֆէնտի էլենիէան իրմէ ուրիշ մարդու չի տար, նոյն իսկ Զեզի։

Ե.

ՑՆՏԱՇՐՋԱՆԱՆ ՈԳԻ

Հիւնքեարպէյհնտեանի Բառարանին քննադատութեան առիթի՝ անոր սուտգաբանութենէն օրինակներ մէջ բերելով, հաստատած էինք թէ գիրքին մէկ ծայրէն միւս ծայրը վերապահութիւններ, կասկածներ, ըսել ըսելներ,

կոթձեմները, ոչխեփները, ըստ ամենայն հաւանականութեանց այնչափ չատ են որ գործը գիւտական ըլլալէ կը դադրի, և ենթադրութիւններու վրայ հիմնուած վերացական բան մը կը դառնայ։

Բէրլէն հանդիսի Դ. Խ. յօդուածագիրը՝ մեր յիշած օրինակներէն մէկ քանին մէջ բերելով, ուզեր է անոնց մասին բան մը ըսած ըլլալ։ Իր գրածին արժէքը երեւան հանելու համար, իր գրածը և Հիւնքեարպէյենտեանի գրածը, դէմ առ դէմ կը չարունք և ընթերցողին դատաստանին կը յանձնենք։

Բիւրակն, թիւ 12

Էջ 187. — Ձկարծուի թէ Հիւնքեարպէյենտեանի «Ստուգաբանական բառարան»ի ջատագովական մըն է գուածնիս, այլ կը նայցնենք յարգոյ ընկերոջ ուշադրութեան թէ արդարեւ «Դեսպակ ու Դեսպան», «Անալուր» ու Եփրայեցերէն «Լեւիաթան» «Վիշապ» ու «Վիրապ» իրարու արմատակից չե՞ն, ապա լեզուագիտորէն լաւ կ'ընէ արմատէ առաջ եկած են, ձայնախօսութեամբ ո՞ր լեզուին ազդեցութեան տակ մեր մէջ մտած են, եւ թէ գուն հայերէ՞ն են թէ ոչ։

Դ. Խ.

Ստուգաբանական բառարան

Էջ 62. — Դեսպակ *բուի ծագել ի բառէս դեսպան։*

Էջ 349. — Անալուր *բառը կը բուի թէ Եբրայեցերէն է, Լիւիաթան կերպ կերպ մեկնուած բոլորն անստոյգ։*

Էջ 335.—Բոլոր այս բացատրութիւններէն եթէ դարձեալ Վիրապ եւ վիշապ բառերուն խորհրդական իմաստը չի կրցանք ըստ արժանւոյն վերառնել։

Տ. ՅՈՎՀ. Ա. ՔՀՆՑ.
ՀԻՒՆՔԻԱՐՊԷՅԷՆՏԵԱՆ.

Հիւնքեարպէյենտեան վերագրեալ հատուածներուն մէջ ընթերցողը չի կրցած տողը վեր առնել, կերպ կերպ մեկնաբանութիւններով մտքի իրարանցում կուտայ պնդելու թէ՝ իր ըրածը ստուգաբանութիւն չէ, հապա ենթադրութիւն։ Դանք Դ. Խ.ի. ինչ կ'ուզէ լսել։

Թանի որ Անալուր, Դեսպակ, Վէրապ բառերու ծագումը լեզուագիտորէն ինչ արմատէ առաջ եկած ըլլալը, ձայնախօսութեամբ ո՞ր լեզուի ազդեցութեան տակ մեր մէջ մտած ըլլալը, գուցա հայերէն ըլլալը կամ չըլլալը Հիւնքեարպէյենտեան մտքի մէջ թողուցած է, անչուչտանով իր յանցանքը ուրիշի կը ծանրանայ։

Ինչ ըսել կ'ուզէ Դ. Խ., իր մեղադրանքը քննադատին կ'ուղղուի՝ թէ չէ կարծեցեալ ստուգաբանին, Հիւնքեարպէյենտեանի սխալներուն պատասխանատուն՝ Հիւնքեարպէյենտեան ինքն է թէ չէ Մխիթար Ծովհաննէսեան։ Հա՛ դուք պնդե՛ք եւ ենթադրութիւններէն գատ կուղէք որ Հիւնքեարպէյենտեանի միւս յանցանքներն ալ երեւան հանենք, համբերեցէք քիչ մը, անոնց ալ կարգը կուգայ։

Սիմոն, Դ. Խ. արդեօք միշտ այսպէս կապո՞նք ընթերցողի կը կոտրտէք... Եթէ Հիւնքեարպէյենտեան կարենար ձայն բարձրացնել՝ պիտի աղաղակէր։ «Ստացուած, ազատէ դիս իմ բարեկամներէս. իմ թշնամիներէս ազատելու հոգը իմ վրաս կ'առնեմ։»

Ստուգաբանութիւնը ստոյգ գիտութիւն մըն է. բնական, պատմական և իմաստասիրական օրէնքներու վրայ կը կռթնի, ինչու որ բառերն ալ զանոնք արտաբերող մարդոց պէս կը ծնին, կ'ապրին և կը մեռնին։

Լեզուին արմատը կազմող բառերու հնչմունքներու այլայլումները բնական օրէնքներով սահմանել, մէկ ազգէն միւսը եղած բառերու փոխառութիւնը պատմութեամբ լուսաբանել, և բառերու արմատական պաշտօնին իմաստասիրական պատճառներով խանգարուիլը ուսումնասիրել, ահա ասոնց ամբողջութիւնն է ստուգաբանութիւնը։

ՆԱԽ. Յիրաւի ստուգաբանութիւնը բնական օրէնքներու կը կռթնի, վասնզի լեզու մը՝ զոյն խօսող ժողովրդին բերնին մէջ, բերնին բնական կազմուած քին-

պատճառաւ միչտ կ'այլայլի. Թոքերէն արտաշնչուած օդը հաղագին ազդեցութեամբ չրթունքներուն և ակռաներուն հանդիպելով, և ունգունքէն անցնելով յատուկ ձեւեր կ'առնէ:

Ուսոի լեզուի մը ձայնական գիտութիւնը մեզ կ'առաջնորդէ բաղաձայններու պոռնկային, ռնգային, շրթնային և հեթեթային իրարմէ որոշել. ձայնաւորներու եղկտալը, սոսղը, երկմտանքը սահմանել: Դարձեալ գրերու պատշաճութիւնեան, շրջման, նուազման, լծորդութեան և նմանատիպ օրէնքը ուսումնասիրել:

ԵՐԿՐՈՐԴ. Ստուգաբանութիւնը պատմական օրէնքներու կը կթթնի: Վանդի գարերու ընթացքին մէջ մարդոց իրարու հետ ունեցած յարաբերութիւնը, ժողովրդոց ցեղակցութիւնը, զարգացեալ ցեղերու անուրանալի աղերսութիւնը, քաղաքակրթութեան անժխտելի և օգտակար գերակշռութիւնը մեզ կը սովրեցնեն թէ՝ ազգ մը ուրիշ ազգէ միս կ'առնէ իրեն պակսած բառերու մէջերը:

Ուսոի լեզուի մը պատմական գիտութիւնը մեզ կ'առաջնորդէ օտար և բնիկ հեղինակներէ գոնացուցիչ վկասերով և պատմութիւնով լուսաբանել լեզուին մէջ եղած փոխառութիւնները:

ԵՐՐՈՐԴ. Ստուգաբանութիւնը կը կթթնի խմաստասիրական օրէնքներու, վանդի բառերու խանգարմունք որչափ ալ ի սկզբան ձայնական թուին չատ անգամ մարդուս իմայականութենէն կը ըղխին, և զանոնք մօտէն ուսումնասիրողը տրամաբանուած պատճառներու չարք մը կը տեսնէ անոնց մէջ, ինչու որ բերնին խանգարածը ուրիշ է, մտքինը՝ ուրիշ:

Ուսոի լեզուի մը խմաստասիրական գիտութիւնը մեզ կ'առաջնորդէ բառի մը նախնական իմաստէն ծանօթ հոգեբանական պատճառներով հետանալ այն բառ-

ռին առումներուն, փոխաբերական իմաստներուն անցնիլ. բառգիրքին սահմանէն ալ դուրս ելլել յանդուգն ղեղջումներուն ճարտասանական փակառումներուն մեկնութիւնը տալ, ևայլն, ևայլն:

Բայց ինչ կրնանք խորհիլ գրքի մը վրայ որ՝ անձանօթին կեթնելով անձանօթին հասնիլ կը փորձէ, որ մտացածին և անգոյ օրէնքներ կը յորիւրէ, որ խիղճ չըներ իր կանխորոշ նպատակին հասնելու համար իրական օրէնքներն ալ խեղաթիւրել:

Եւ ստուգիւ Հիւնքեարպէյենտեանի գիւտերն են ատոնք որ իր բեղմնաւոր մտքին վրայ սքանչացումնիս կ'առթեն, բայց միանգամայն մեզ չեն արգիլեր անոնց կամայական ըլլալը հռչակելու: Հիւնքեարպէյենտեան կ'ընդունի.

ՕՐԻՆԱԿ

Ա. էջ 190.—Օտար յատուկ անուններ բնիկ հասարակ անուններու վերածել:

Բ. էջ 260.—Բառախաղ:

Գ. էջ 355.—Գրերու քմահաճ տեղափոխութիւն:

Դ. էջ 318.—Թելադրութիւն:

Ե. էջ 202.—Հակառակէն ծագում:

Հետզհետէ առնենք այս իր մէջ բերած ստուգաբանական օրէնքները և անոնց որչափ անտեղի ըլլալը պիտի տեսնենք. մանաւանդ պիտի ստուգենք չատ անգամ որ՝ մանաւորէն ընդհանուրին օրէնք մը հանել փորձեր է, և պատահական երեւոյթէ մը խաբուեր է. հոս ալ կարծես ուրիշին խօսք չի թողելու համար ինքն է որ ինքզինքը մատնանիշ կ'ընէ:

ՕՐԻՆԱԿ

Էջ 258. — Ուբարիդ արաբերէն անունը osarոsի բառին այնչափ մօտ է որ թէպէտև դիտենք թէ օտարոտի օտար բառին ածանցումն է, սակայն կը փորձուի մարդ ըսելու թէ նոյն Արաբացին է ոչ միայն ձայնական մերձաւորութեան համար այլ և քանզի միշտ կուտայ անուանց յիշատակութեան առթիւ գործածուած կը տեսնենք:

Եւ ուստի այլևայլը գիտնալէն առաջ՝ կը զարմանանք թէ ինչո՞ւ փորձութիւն ունեցեր է ձայնական մերձաւորութենէն խաբուելու և օտար յատուկ անուններդ մեր հասարակ անուններէն հանելու: Տես

ՕՐԻՆԱԿ Բ

Էջ 190	Նեղէն	կը հանէ Նեղոս գետը
» 100	Յորդէն	» Յորդանան գետը
» 12	Դանդալէն	» Տանտալոս անունը
» 258	Յամբէն	» Հերմէս չաստուած
» 62	Արտօսրէն	» Արտասխրատ
» 19	Յոպնակէն	» Ժիւվէնալիս
» 336	Վիշապէն	» Վեսուփ լեռը

Եւ Աստուած իմ, ինչպիսի տարօրինակ փաստերով կ'առնենք իր իսկ խօսքերը (էջ 388, Աբդալա հրաշունչ վիշապ մըն է վիհոֆ երբ կը բորբոքի, և ի հանդարտութեան վիշապ մը անհնարին խորութեան այնտէն, 115 մեթր: Հիմա կը տեսնենք ըէ վիշապ ի՞նչ կը նշանակէ պէրպէս: Սպոտգաբանական բառարան, Տ. Յովհ. Ա. Քհնյ. Հիւնէնեարպենեան):

Ինչ, մինչդեռ մեր լեզուին իսկական արժանիքը

արևու պէս կը վայլի, և քանի որ օտար լեզուաբաններ ալ չատ գովեստով կը խօսին մեր ճոխ լեզուին անսպառ հարստութեանը վրայ՝ կ'արժէ՞ որ տղայական ենթադրութիւններով անոնց արհամարհանքին ենթակայ ըլլանք:

Ո՞վ կ'ըսէ թէ Հրեայ, Եգիպտացի, Հռովմայեցի, Յոյն, Սլաւ և այլն խօսք մէկ ըրած ըլլան որ մեր հասարակ անուններուն վրայ ձեւեն իրենց յատուկ անուններ, և այն ալ ինչպի՞սի փաստերով, որովհետև վեսուփ լեռան բերնէն մինչև յատակը 115 մեթր խոր է ըսեր, և երբ բորբոքի լաւա և մոխիր դուրս կուտայ ըսեր...:

Սակայն ո՞վ կ'ըսէ թէ 115 մեթր երկայնութեամբ վիշապ կայ աշխարհի վրայ և կամ երբ վիշապը բորբոքի վեսուփի նման բերնէն լաւա և մոխիր դուրս կը փչէ. ինչ անհեթեթ նմանութիւն և ինչ այլանդակ ստուգաբանութիւն, ով որ այս օրինակ ստուգաբանութեան պաշտպանութիւնը կ'ըսատանձնէ ճակատը անարժանապատմինք կը չափենք, տես Դ. Ա.

Զ.

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ԱՆՁՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Օրագիրները կը վնասեն այժմէութիւն, որպէս զի օրը օրին կ'սացնեն իրենց բաղմաղբաղ ընթերցողներու անցողակի հետաքրքրութիւնը, ասով՝ զուրկ են բանասիրական հանգամանքէ:

Գիրքերը որ երբեմն երբեմն կը հրատարակուին, պաշտօն ունին նիւթի մը բաղմակողմանի ուսումնասիրութիւնով տեւական ծառայութիւն մատուցանել իրենց ընթերցողներուն:

Ուստի բանասիրական պրոթիւն մը՝ օրագրի մը

մէջ բռնած սխալակներէն աւելի ընդարձակ տեղ կը գրաւէ գիրքի մը մէջ. բայց որչա՞փ կարելի է մեզ դանդաղիլ քննութեամբ մը որուն բոլոր չանհկանութիւնը քննադատեալ երկասիրութենէն աւելի նոյն երկասիրութեան առարկան է:

Մեզ համար ապոլոգիանութիւնը աւելի կարեւոր է քան թէ այս Սպոլոգիական քառաբանը. ուսաի կը փութանք փակել մեր քննադատութեանց չարքը, մեր խոստման համեմատ ամբողջացնելով մեր մատնանիշ ըրած սխալներուն մնացորդը:

ԸՍԻՆՔ ԹԷ Հիւնքեարպէյէնտեան քառախաղ կ'ընդունի: Բոլոպոն Մանկանոյի մէջ՝ Հրատարակիչ Պէրպէրեան բառախաղ ընդունած էր, թերեւս, ինչու որ արդաք զուարճացնելու աւելի անմեղ զբօսանք չի կայ: Բայց խնդիրը կը փոխուի՝ երբ կարգը կուգայ բառերուն ծագումը բացատրելու դժուարին դիտութեան: Ստուգաբանութիւնը լուրջ գիտութիւն մըն է, պէտք է վարել ի սպառ նմանօրինակ մանկական զբօսանքներ՝ ապա թէ ոչ ստուգաբանութիւն ըլլալէ կը դադրի: Մարդ հաղիւ աչքերուն կը հաւատայ. իրաւ Հիւնքեարպէյէնտեան այդ օրինակ անտեղի մէջբոցի մը դիմա՞ծ է բառերուն ծագումը բացատրելու. հետաքրքիրները կըրնան բուն իսկ դիրքին մէջ բաղմութեամբ գտնել. անոնցմէ մենք միայն հետեւեալները կը յիշենք. Տես

ՕՐԻՆԱԿ

Էջ 260. — Հին ծագի ի Ցն. Χαινὸ, որ նշ. գինի եւ Ցն. Χαινό որ նշ. նոր, սանմանեալ է նշանակել մեզ Գինի, Արաբ. խամր, նշ. գինի, յորմէ մախմոռ (գինով): Այս բառախաղը պատճառած է ի նմանաձայնութենէ բառից

Տճ. էուէ (ձին), եւ Պրս. ասպ (գինի), յորմէ մնրա՝

Էջ 261. — ՆՈՐ, Լա. nurus նշ. հարսն, բայց ի՞նչ կայ որ Լա. nurus բառէն ծագի մեզ նոր, պարզենք, բառախաղ մըն է որ պատճառեալ է ի նմանաձայնութենէ թրքերէն բառիցն կելլեն հարսն եւ կելլեն այսինքն նորեկ. ուստի թրքերէն են կելլեն նշ. նորօք եկեալ. իսկ են կելլեն նշանակէ նոր հարսն:

ԸՍԻՆՔ ԹԷ Հիւնքեարպէյէնտեան գրերու քմահաճ անդափոխութիւն կ'ընդունի: Գարագաչեան՝ այս գրերու խաղը, հեղինակին գիւտը կը համարի, եւ անոր վրայ կը աքանչանայ, չենք գիտեր ինչու համար. արդեօք անոր համա՞ր որ այդ գիրերու խաղը դիպուածական կերպո՞վ կը պատահի, արդեօք անոր համա՞ր որ միօրինակութիւն չկայ եւ մանաւանդ օրէնքի մը սահմանին տակ չկայնար, արդեօք անոր համա՞ր որ ընկոյզն նշոյլ կը հանէ այդ միջոցաւ:

Եթէ այդչափ դիւրին ըլլար միրգ մը կենդանիի փոխել, ինչ պէտք երկայն բարակ աչխատելու, արդէն իսկ մեր հարստութիւնը ապահովուած կ'ըլլար, կ'առնէինք առպրակ մը ընկոյզ՝ եւ յաջորդ օրը կը ձախէինք երամակ մը ձի: Հետեւեալ օրինակները դոյզն մասն են այդ կարգի ստուգաբանութեան: Տես

ՕՐԻՆԱԿ

Էջ	26	վ ա ս ն	վ ն ա ս
		1 3 4 2	1 2 3 4
»	36	ն ա փ ո ր ա	փ ո ր ա ն
		5 4 1 2 3	1 2 3 4 5
»	47	մ ա — օ ն = ա — = ն ա = ն դ) դ	

(ա — նան (դ մանաւանդ)

» 51 անաւթ = աւանդ
14325 12346

» 52 հիւանդ = նաւթի
53214 41253

» 138 ծաղ ածղ
213 123

» 141 նժոյգ ընդոյզ
23453 123456

» 146 երաստանք իսքէնտէր
34867512 36281754

» 188 մատրան մանտրա
124563 123156

» 212 չուպարա ապարօշ
652341 634521

» 226 միչտ չիմաի
3214 12340

» 262 եղէգ լեզի
1234 2134

» 293 աստպար պաշար
23145 31245

» 320 ծրդել թրծել
12345 32145

» 321 ժողով զովող
12345 12543

ԸՍԻՆՔ Թէ Հինքեարպէյհանան թելադրութիւնով ծագումի կ'ընդունի, արդեօք ինչ է այս անուր և աննախընթաց աստգաբանութիւնը. արդեօք թելադրութիւն բառը մոգական ազդեցութիւն մըն է, և բառերը էքսօրսիզմ կըլլան: Կ'երեւնայ թէ այդպէս հնարք մը կայ որով ալֆ-բէն չատ մը անակնկալ բաներ կրնայէն վերջը՝ թելադրութիւնով ֆոպաք ալ եղեր է՜՜՜: Տես

ՕՐԻՆԱԿ

Էջ 316. — Ալֆ-ը յորմէ կ'ելլէ աղբէն, յորմէ կ'ելլէ աղ, յորմէ կ'ելլէ աղ, յորմէ կ'ելլէ հալմ, յորմէ կ'ելլէ կենդաղ, յորմէ կ'ելլէ աղաթէն, յորմէ կ'ելլէ ձոռայոնէն, յորմէ կ'ելլէ ազն, յորմէ կ'ելլէ լենոզ, յորմէ կ'ելլէ ընդէզ, յորմէ կ'ելլէ ազդ, յորմէ ֆազդ, յորմէ ֆոպաք իբր թելադրութիւն Թրքերէնի ուր ածլը ֆ նշ. ֆազդ և ածը նշ. լեզի, այսինքն ֆոպաք:

ԸՍԻՆՔ Թէ Հինքեարպէյհանան կ'ընդունի հակառակէն ծագումի: Հակառակէն ծագումի ալ կըլլա՞յ ըզեր: Այս ալ չենք հասկնար, ինչու որ՝ որչափ կ'աշխատինք բացատրելու, դարձեալ անմեկնելի կը թուի մեզ այդ դրութիւնը երբ նախորդին հակառակէն նախէր, ետինէն հակառակէն խաշ, ոզեզին հակառակէն օզ կը հանէ: Մեզի որ մնայ՝ ոզեզին հակառակը սխալ է, ինչպէս է Աստգաբանական բառարանը: Տես

ՕՐԻՆԱԿ

Էջ	17	պրկեմին	հակառակէն	կը հանէ	փրկեմ
»	18	ուռիին	»	»	ուռն
»	19	դատախազին	»	»	տառխ
»	21	կախաղանին	»	»	կաղաղ
»	22	որոգայթին	»	»	երաս
»	29	սանին	»	»	սին
»	31	կուրծքին	»	»	կրծեմ
»	32	համարձակին	»	»	սրճան
»	35	աղաղակին	»	»	ոռ'լը
»	40	չուրթնին	»	»	ա'րտ
»	44	խելքին	»	»	լուղ

» 49	կչտանամին	»	» կոչտ
» 56	խեցիին	»	» ցեխ
» 58	կաղանքին	»	» աղայ
» 65	մերձին	»	» մերժամ
» 141	ընկոյզին	»	» նժոյգ
» 194	սոխին	»	» սեխ
» 190	կատկին	»	» կատակ

Չի կարծուի թէ Հիւնքեարպէյենտեան քննադատութենէ քաչուղ է, իր գիրքին 186րդ էջին մէջ կը յարձակի Հայր Սերովբէ Տէրվիշեանի Հնդեւրոպականը նախալեզուին վրայ, և էջ 196րդ բարակ բարակ կը քաչէ Տէրոյենց Զամուրճեան Պատուելին:

Եւ սակայն՝ երբ Հիւնքեարպէյենտեան իր գիրքը հրատարակել տուաւ, անոնք երկուքն ալ արդէն մեռած էին ու չէին կրնար ինքզինքնին պաշտպանել: Ըսել է Հիւնքեարպէյենտեան անկախ մտքի տէր էր, և կ'ընդունէր թէ գիրք մը հրատարակուելէն վերջը՝ հեղինակը ողջ թէ ոչ, ամեն մարդ համարձակ այն գիրքին վրայ կրնայ թեր ու դէմ գրել:

Ուրեմն պարապ տեղը չէ որ քննադատութիւնը իր սլաքները կը սրէ այս ինքնակոչ ստուգաբանութեանդէմ: Մանաւանդ երբ կոպեմը՝ որ պղլամագ կը նշանակէ, քաքամաքէն ծագած կը ստուգաբանուի, որովհետև տառափոխութեամբ քակեմը՝ որ քաքամագ կը նշանակէ, պղլամագէն կը ծագի: Ով որ կուզէ թող ըմբռնէ բառերու այս պարը, որ տեղափոխութեան օրէնքը կը կոչուի: Մենք միայն մարդոց համար կ'ընդունինք Զաւրատաճանի՝

Թոռ դէչէն ես տովէն անդնէն պլմոց քոնէն պեզ,
Նոյն չեով պեղէրնէս պառանան ջոպեզը:

Բայց որպէսզի ձրի ենթադրութիւն մը չկարծուի մեր

ըսածը՝ ահա տարօրինակ ստուգաբանութեան էջերը ի տես կը նշանակենք. Տես

էջ 202

վակեմ
կապեմ իբր գալամագ
փակեմ իբր՝ պաղլամագ

գալ
կալ իբր՝ կէլմէք
գալ իբր՝ գալմագ

Եթէ սակայն՝ գրքին մէջ մէկ կրկու տեղ չիտակ ստուգաբանութեան հանդիպինք, և ուզենք անով մխիթարուիլ, այդ ալ մեզի կը մերժուի, ինչու որ էջ 201, 227, 351 կ'ըսէ թէ՝ Պարսիկ բառերը առած է Գէորգ Դպրի Պարսկահայ բառգրքէն, իսկ Ցունարէնն մէկ քանի ճիշդ ստուգաբանութիւններու համար կը խոստովանի թէ օգտուած է Վենետիկի Մխիթարեանց երից վարդապետաց երկհատոր բառգրքէն էջ 46, 48, 330, եւն:

Այս գրքին հրատարակուելէն առաջ՝ այնքան կատեւորութիւն տրուած կր անոր որ՝ երբէ ապուշքաննութիւն՝ ան էր, և երբէ ապուշքաննութիւն չի կո՝ պատիւ էր: Բարեհամբաւ անձնաւորութիւն մը պապերնեան ձախէն լուսէ ջնարէց, Մեսրոպեան մրցանակը անքաւան երէն յապաղեցաւ, մանաւանդ Լապուվեան մը դրուեցաւ գրքին հակառակ՝ առաջնակարգ սեպուած հեղինակի մը կողմա-

նէ, և Գարագաշեան գրքին տպագրութեան փորձերուն ամէնքը հակէ։

Ինչ մեծ եղաւ ամենուն յուսախաբութիւնը՝ երբ ամեն մարդ ապշութեամբ կարդայ թէ՝ այս գարմանալի գրքին մէջ պղծութիւն՝ պիղծութ, սխալանաք՝ սոքիանաք, վէշապէն՝ վիշապ կ'ելլեն, ամենայն դիւրութեամբ։ Ստուգաբանութեան վրայ չատ տխուր գաղափար մը կազմեց հասարակութիւնը, և թերևս Ստուգաբանական բառարանին հետ գատապարտեց ստուգաբանութեան գիտութիւնն ալ։

Բանասիրութիւնն ալ կը գատապարտէ այս Ա. Լ. ԵՒԱՆԵԱՆԻՍԻՒ բառգիրքը, և ասկի վստահութեամբ կ'սպասէ անոնց Ստուգաբանութիւնն որ ասկի գիտութիւն և նուազ յաւակնութիւն ունին։

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԵՒ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԴՐԵՑ ՏԻԿԻՆ Փ. ՀԱԶԱՐԱՊԵՏԵԱՆ

Մեր ազգային կրթական յարկին ներքև խմբուած փոքրիկներ իրենց հետ առնէն պզտոյ կը բերեն իրենց փոքրիկ մոլութիւնները և որովհետև հասակակիցներ դիւրաշաղոյզ են՝ վատ սովորութիւններ աչակերտէ աչակերտ փոխանցուելով համաճարակի երեւոյթ կը սաանան։

Բարեվախտաբար գպրոցները վարակող բարոյական հիւանդութիւնները մասնաւոր ընելու կարող պաշտօնական մարմիններու գոյութիւնը նաև լաւագոյն երաշխաւորութիւնն է մատաղ սերունդին հոգւոյ վատառողջ վիճակը դարմանելու։

Ուրեմն որչա՞փ երախտագիտութիւն կը պարտինք Ուսումնական Պատկ. Խորհուրդին որ այս մասին հետզհետէ պատչաճը կը տեսնէ և իր թելադրութիւնով ասկէ ետքը դաստիարակները պարտաւոր կ'ըլլան աղոյ միտքի և սիրտի աղնուացման համար անոնց բարոյական և չինչ պատմութիւններու յաճախակի ընթերցումն ընել։

Սրդ, մինչև հիմա բարոյական դաստիարակութեան պէտքը զգացնող երկասիրութիւններ ունեցած չենք. ժամանակն եկած է ուրեմն բարոյական դաստիարակութեան զգացեալ պէտքին ծնունդ դասագիրքեր ունենալու։ Այնպէս որ համակրութեամբ կ'ողջունենք Տիկին Փ. Հազարապետեանի Բարոյական եւ գործնական դասիտարակութիւն մակագրեալ գործը որ ճիշդ ատենին կը հասնի իր պարունակած չինչ պատմութիւններով յարմար առաջնորդ մը ըլլալ դաստիա-

բակներու ձեռքին մէջ, անոնց փափուկ պաշտօնին կիրառման ժամանակ:

Զարմանալի չէ՞ սակայն հաստատել թէ մինչեւ այսօր հրատարակուած բարոյագիտութեան դասագիրքեր՝ որ առմանաւոր են թուով, այլ մարդոց կողմանէ պատրաստուած են, ինչպէս կարելի է տեսնել հետեւեալ ցանկէն.

1.	Բարոյական Սկզբունք	1846 կ. Պոլիս
2.	Սկզբ. Բարոյակ. Դաստ.	1858 կ. Պոլիս
3.	Սկզբ. Բարոյագիտութեան	1859 կ. Պոլիս
4.	Բարոյական ընթերցուածք	1878 Վիէննա
5.	Ուսումն Բարոյականի	1886 կ. Պոլիս
6.	Բարոյակ. Դասախարակիթ.	1889 Նիկոմիդիա
7.	Բարոյագ. Գործնական	1889 կ. Պոլիս
8.	Բարոյագ. Շարլ Տիւբլւի	1894 կ. Պոլիս
9.	Հիմունք Բարոյականի	1901 կ. Պոլիս
10.	Բարոյական Կրթութիւն	1904 կ. Պոլիս
11.	Բարոյագիտութիւն	1906 կ. Պոլիս
12.	Բարոյախօսութիւն	1908 Վաղարշապատ

Ներկայ գիրքը մանաւանդ չահեկանութիւն մը կը տեսնայ մանաւանդ այնու որ գայն գրողը Տիկին մըն է և, եթէ չենք սխալիր, իր երկը կը ղրկէ գաւառէն մեր տեսեալ կանանց մանուկներու բարւոք դաստիարակութեան նպաստ՝լու մտօք: Արդեօք այս է պատճառը որ այս գիրքին ամէն էջերուն վրայ փափուկ սեռին յատուկ մտածելու չնորհալի կերպ մը տպաւորուած կը տեսնենք:

Թերեւս առարկուի թէ այս ընորոշող յատկութիւնը քիչ մը չափազանցուած է. արդարեւ կ'ընդունինք որ գիրքը վաղամեռիկ Օրիորդի մը յիշատակին նուիրուած ըլլայ, բայց չենք ըմբռներ ինչո՞ւ մանուկը կրթող պաշտօնեաները ներկայացուին միայն ու միայն իբր վարժուհիներ, ինչո՞ւ դպրոց յաճախող և այս գիրքը կարդացողներ ըլլան աղջիկներ, և այն իտէալը որուն պէտք է ձգտի ընթերցողը կայանայ միայն առաքինի տանտիկին մը ըլլալուն մէջ:

Մեր դասագիրքերը մինչեւ այսօր անխտիր թէ՛ աշակերտաց և թէ աշակերտուհեաց կուտայինք, թէև կը խոստովանինք որ անոնք թերևս պատրաստուած էին յաչէտ մանչերը նկատի առնելով և դոյզն բաժին մը հանելով աղջկանց: Արդեօք մեր առնական եսասիրութեան տուած դնդասեղի հարուածն մըն է այս կամ չունք մը կանանց դաստիարակութիւնը արանց դաստիարակութենէն զատելու:

Ի՛նչ որ ալ ըսենք. լոկ ենթադրութիւն մը պիտի ըլլայ, քանի որ գիրքը յառաջաբանէ զուրկ է և հեղինակը իր նպատակը բացատրելու հոգ տարած չէ և յետոյ ծրանացիք ալ միայն աղջկանց յատուկ դասագիրքեր հեղինակած են իրենց յատուկ մանկավարժական նկատումներով. ենթադրելով որ Տիկինը ծայրայեղ Ֆեմինիսդ մը չէ՝ պէտք է հետեւցնել որ յառաջիկայ ֆրանսերէն ընթերցուածոց կը պարտի իր գիրքը յատկանշող այս երեւոյթը:

Նոյն իսկ նկատելի է պահ մը ենթադրել թէ այս գիրքը թարգմանութիւնն ըլլայ այն հազարումէկ ֆրանսերէն մանկավարժական կոկիկ դասագիրքերէն մէկուն որոնց երկրներանդ բազմութեան անկարելի է մօտէն հետեւիլ և գիրքին հեղինակը անունովը ճշդել:

Զոր օրինակ, ինչո՞ւ այս գիրքին մէջ ֆրանսերէն յատուկ անուններուը նոյնութեամբ կը հայտարարին. այսպէս, Մաթ, Մաթըլէն, Լիւսի, Լուժէնի, Վիդորին են. և քանի որ մեր դպրոցները հինգշաբթի օրերու արձակուրդ չունին՝ ինչ պատեհականութիւն կայ ծրանացոց յատուկ այդ արձակուրդը ակնարկելուն մէջ. կամ ինչո՞ւ կը յիշատակուի ֆրանսացի տղոց թռչնոց բոյն քայքայելու վատթար սովորութիւնը:

Եթէ բարոյապիտութեան դասագիրքի մը մէջ ակնարկութիւն ըլլար՝ Սաքսոն ազգերու սովորոյթներուն, եթէ Ծննդեան ծառի, չարաթի օրուան դպրոցական արձակուրդի խօսք ըլլար, քիչ չատ իրաւունք պիտի ունենայինք հետեւցնել թէ գիրքին յօրինողը անգլիական ազգութիւն կրած է։

Այս գիրքը գեղազարդելու կոչուած են առաւել կամ նուազ յաջողակութեամբ փորագրուած զրպայեալ Նշան էֆ. Պէրպէրեանի պատկերները։ Զինք գիտեր ինչո՞ւ դպրոցական յիշատակներ միտքերնիս կ'իյնան և ակամայ կ'ըսենք. pauca sed bona։ Մեր խոնարհ կարծեօք, եթէ պատկերները աւելի ընտրանօք դրուէին գիրքը աւելի սիրուն պիտի ըլլար։

Իսկ երկասիրութեան լեզուին գալով՝ կ'ընդունինք թէ ընդհանրապէս ան կը դասուի գեղեցկագիտութեան սեռակէտով. բայց ներկայ գործին նպատակն է՝ մարդ հաճոյքէ աւելի, կեանքի դրական պէտքերուն ծառայել։

Տիկին Փ. Հաղարապետեանի գիրքը կը խոստանայ բացատրել աղուց բարոյական պարտականութիւնները և զանոնք կատարելու համար աղուց պատասխանատուութիւնը սահմանել։ Նոյնը կրնան ընել կարողագոյն դրագէտներ լեզուի հմտութեամբ. բայց կէտ մը կայ զորհոս կուզենք հաստատել, թէ այս գիրքը նիւթին ձեռնհասութեամբ պատրաստուած է, և այս է կարեւորը։

Նիւթը լաւ դասաւորուած է և թէպէտ գիրքին ցանկը զանց առնուած է, բայց քիչ մը թղթատելով այս իրողութեան կրնանք վերահասու ըլլալ այսպէս.

Ա.—Կեանքը ընտանիքին մէջ։

Բ,—Դպրոցական կեանք.

Գ.—Մարդկային ընկերութիւն.

Դ.—Պարտականութիւն մեր անձին հանդէպ.

Ե.—Պարտականութիւն կենդանեաց նկատմամբ.

Զ.—Պարտականութիւն առ Աստուած.

Նիւթը լաւ ստորաբաժնուած է և ամէն մէկ հատուածի ընդլայնում հաճելի տպաւորութիւն մը կը թողուն մեր վրայ, ինչպէս յանկուցիչ վիպակներով նոյնպէս հատոզկեր տրամաբանութեամբ որ սկզբունքի վերածուելով իւրաքանչիւր կը փակէ ամէն հատուած։

Կայ հոգեբանական հմտութիւն և աղուն անձկութեամբ լեցուն, աչքերուն մէջ կարդացուած են նորազարթոյց իմացականութեան պէտքերը և մանկան տագնապուկ սիրտը թրթռացնող թելերը լաւ ուսումնասիրուած են. անշուշտ դասագիրք յօրինողը ո՛վ որ է՝ իմաստասիրութեան դասընթացք մը ըներած է։

Շատ դժուար է ծնողքէ մը հրամայուած գէշ գործը չկատարելուն և ծնողաց հանդէպ անհնազանդ զգտնուելուն տարբերութիւնը աղուն հասկցնել՝ առանց սըզան փորձութեան մէջ ձգելու և իրեն եղած հրամանին իրաւացի կամ անիրաւ ըլլալու մասին իր կեանքի հետզհետէ ներկնարերչն բացատրութիւն պահանջելու։

Շատ դժուար է հասկցնել թէ ի՞նչ տարբերութիւն կայ ստախօսութեան և դաղտնապահութեան մէջտեղ և վտանգ կայ որ աղուն դատողութիւնը խանգարի ուլսած բացատրութիւններէն հետեւցնէ թէ պէտք է վերապահում ընել, կեղծել և ստել։

Այս ու այսպիսի բարոյական հարցերու կնճիռները խոհեմութեամբ պարզուած են և կը յուսանք որ այս գիրքը պիտի նպաստէ աղուց՝ առանց միտքի ճիգ ընելու, հասկնալ բարին ու չարն և մանուկը առաջնորդել պատուաբեր ու պարտաճանաչ մարդ մը ըլլալու։

ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆ

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՊԵՏՐՈՍ ՇԱՆՇԵԱՆԻ

ԳՐԵՑ

ՄԵԼՔԻՍԵԴԵԿ ԵՊՍ. ՄՍԻՐԱՏԵԱՆ

Ա.

Կենսագրութեան պայմանները

Երբ քննադատութեան ցուրտ ձեռքը անգամ մը ևս ջղմատէ անցնալ կեանքի մը արդէն իսկ վախճած էջերը՝ հոն վոխանակ կենսաբղխին հանդիպելու, պէտք է կենսագրականին առաքինութեան հանդիպի։

Պետրոս Շանչեանի ներքողական կենսաբղխութիւնը ղժայն մէկ սրտի չափազանցական պատմութիւնն է, թէ չէ ճշմարտութեան արձագանքը, Մելքիսեդեկ Սրբազանի գրիչէն ելած այս նոր հատորը հրապարակական պարտուց հատուցումն է, թէ չէ գրական պայմաններու մէջ հեղինակուած գործ մը։

Մեր դատաման մէջ չենք կրնար ներողամիտ դրնդուիլ քանի որ մեր ազգային բարուց անբաժան մաս կը կազմէ խորհիլն ու խօսիլը երեւելի արանց վարքին վրայ, և հետեւաբար մեզ նախապատրաստական նշոյլ մատուցանգրական սեռի մը սկզբունքը մեզ ամենուս առջի ծանօթ կենթադրենք։

Մեր երանելի նախնեաց մատենագրութիւնն ըստ մեծի մասին պատմականն է. ցայսօր չատ մանուածոյ ատեն մէջ նոյն գերդաստանին յատուկ ձղագրական տախտակներ ի ցոյց կը դրուին և, ինչպէս յետագայ ցանկէն որոշ կը տեսնուի, Պետրոս Շանչեանի կենսագրութիւնը՝ արդէն թուով պատկառելի չարք մը կենսագրութիւններէն եաքը կերեւնայ։

ժամանակակից կենսագրութիւն

Մխիթար Աբբայ 1810, Ս. Ագոնց, Վենետիկ. — Ս. Արք. Ագոնց 1825, Սեթեան, Վենետիկ. — Մերզաեան Մանուկ 1852, Դ. Յովհաննեան. Վ.— Անդրէաս Փափազեան 1859, Յ. Փափազեան. Կ. Պոլիս. — Թադէոս Արք. Բէկնզ. 1863, Թ. Տէր Յով. Ն. Ջուղա.— Յարութիւն Պէզճեան 1864, Ս. Պ. Փափազեան. Կ. Պոլիս. — Ներսէս Ե. Աշտարակեցի 1876, Ազ. Երիցեանց. Տփղիս. — Ներսէս Ե. Աշտարակեցի 1876, Գաբրիէլ Պատկան. Զմիւռնիա, Մ. Թաղիադեան 1886. Յ. Մկրեան Տփղիս. — Մ. Մամուրեան 1886, Գալակիւզ Կ. Պոլիս. — Պ. Ադամեան 1888, Կ. Պոլիս. — Արզ. Երկայնաբազ. 1889, Գ. Նիկողոս Կ. Պոլիս. — Տիւզեանց դերդաստան 1890, Գ. Մինէվիչ Վենետիկ.— Ս. Մայ. Ն. Դալճեան 1892, Գ. Մարգար. Կ. Պոլիս.— Պ. Դուրեան 1894, Տփղիս. — Գ. Արծրունի 1890, Ա. Երիցեանց Տփղիս. — Տօք. Սերվիչէն 1893, Վ. Թորգոմեան Վիեննա. — Սիմէոն Կաթ. 1895, Գ. Մինեվիչ Վիեննա. — Հնգ. Հայ բժիշկք 1896, Վ. Թորգոմ. Վիեննա. — Յ. Շահխաթունի 1898, Ա. Սեդրաք Տըփղիս. — Գ. Ազաթոն 1898, բարեկամ ոմն Վենետիկ.— Փորթուգալ բաչա 1898, Վենետիկ.— Ստեփաննոս Նազարեան՝ Ռոստով, Յովհաննէս Տէր Աբրահամեան. — Պ. Շանչեան 1898, Մ. Մուրատեան Տըփղիս։

Գարձեալ իբրև առանձին յօդուած էջոկն հանդէսներու և լրագրաց մէջ պարբերաբար երեւցած են այլեւայլ կենսագրութիւններ, ինչպէս.

Տատեան Ան. Բազմավէպ.
Ֆիզիքա Պօղոս. Աստ. Արեւելեան.
Շահան Ջրպետ. Բանասէր.
Համբարձ. Իրէքճ. Թանգ. Ժողովրդ.
Տօք. Ռուսինեան. Մասիս.

Աբովեան ԱՆ. Լուսա.
Մ. Խրիմեան. Աղբիւր.
Շիշմանեան. Արեւելք.
Պարոնեան. Մանզումէ.
Սեդրաս. ամիրայ Ծաղիկ.
Բէսաէն. Հանդէս Ամսօրեայ.

Վերջապէս մասնաւոր յիշատակութեան արժանի է Աբրահամ Այվազեանի Շուշ Հայ կենսագրութեանը ուր ապագայ հետաքննութիւնը առատ առաղձ պիտի գըտնէ ժամանակակից պատմութեան նիւթ մէջ ըներուած դէպքերը ճշդելու եւ գասաւորելու։

Անցողակի կերպով յիշենք նաեւ ողբացեալ Պարոնեանի Սզգ. Ջոլկերը որ զաւեշտախառն նկարագրերու պարուակին տակ կատարեալ կենսագրութիւններ են։

Զանց կ'առնենք յիշել թարգմանութիւններն օտար կենսագրութեանց որ անշուշտ չահեկանութենէ զուրկ չեն, եւ կը վախենք այս մեր թուումն մասնագը ալեւցնելով որ երբեմն ջուր վերատառութեամբ երեւցած են Սրբոց կենսագրութիւններն, ինչպէս վարք Տէր Կամիտասի, վարք յիշատակելւոյ, վարք ոսկեբերաց եւ նոյն իսկ Յայտաւուրքը տեսակ մը կրօնական կենսագրութիւն է։

Զարմանալի չէ ուրեմն որ քիչ մը պահանջկոտ ընթերցանք երբ նոր հրատարակութիւն մը գայ ճոխացնել իր առնն տեսակներով մշակուած գրական սեղ մը.

Կենսագրութեան է հանրային գործունէութիւն ունեցող անձնաւորութեան մը օրինակելի վարուց հետաքրքրիմ նկարագիրը. եւ ուստի պէտք է ըլլայ անաչառ, զգեցիկ եւ օգտաչատ։

Այս յետ մտնու եղած մնծարանքը հանդուցեալին ինչպիվ կրնայ փոխանակել. կընդունինք ուրեմն թէ հատ մակրութենէ զատ ուրիշ զգացում մը չի կրնար մղել հեղինակը ձեռքը գրիչ առնելու. բայց միանգամայն

խոստովանինք թէ այդ համակրութեան խոչորացոյցին տակէն պէտք է մէյմէկ հակայ երեւնան իւրաքանչիւր գաճաճ առաքինութեան։

Արդ Մելքիսեդեկ Սրբազան բարեբաղդաբար կը կանխէ ոեւէ անհամոյ ակնարկութիւն եւ իր հեղինակութեամբ գրած տողերը անհերքելի կը թողու արտաքին վկայութիւնով։

Շահեկան կենսագրական աղբիւրները

Էջ. 7. Նոր Դար 22 մարտ 1889,
» 10. Արձագանգ 22 մարտ 1889,
» 12. Եւանգուլեան կենսագ. Պ. Շ.
» 18. Հրաւիրագիր Հոգաբարձուաց,
» 22. Ծրագիր ուսմանց Պ. Շահնազարեան,
» 36. Ուսումն Քրիստոնէից. Պ. Շահնազարեան,
» 45. Եւանգուլեան Նով. Սբօզ. 14 մարտ 1889,
» 61. Թուղթ առ Սիմէոն Պ. Շ.
» 74. Մեղու դեկտ. 1871,
» 74. Սիոն ամսաթերթ դեկտ. 1871,
» 78. Խնդրագիր Դարաբաղցոց,
» 87. Ուսումն պարտուց Պ. Շ.
» 94. Պ. Պալեանց դամբանական,
» 93. Գ. Իզմիրլեանց դամբանական.

Ահա, ինչպէս վերոգրեալ ցանկէն կարելի է տեսնել, Սրբազանը հոգ է տարեր իր կենսագրութեան վաւերականութիւն տալ անոր գլխաւոր մասերը քաղելով պաշտօնագրերէ, լրագիրներէ եւ կենսագրութենէ։

Բաց աստի մեզ կը տրուի նաեւ գեղեցիկ ժամանակագրութիւն մը որոյ համեմատ մենք եւս կրնանք պատահիլ Պ. Շահնազարեանի կեանքի ամէն հանգրուաններուն եւ կրնանք բաղդատել անոր գործունէութիւնը անոր կեանքի տեւողութեան ամէն մէկ հատակին հետ։

Այս է գիտական անաչառ դրութիւնը որ ոչ ինչ կը թողու անստոյգ. ամէն բան կը թուարկէ, ամէն բան կը դասաւորէ, ամէն բան կը ճշդէ. նոր ժամանակի այս պահանջը լաւ ըմբռնած է Սրբազանը. ասի ոմն մըն է որուն պէտք էին հետեւիլ նախնիք և որ սակայն իրենց անծանօթ մնաց:

Ո՛չ Զէնոբ Գլակ, ո՛չ Բիւզանդ, ո՛չ Ագաթանգեղոս, ո՛չ Խորենացի, և ո՛չ մէկը նախնի պատմագիրներէն ունի արժանաւոր թուականութիւն, ուստի քննադատը, եթէ Զոյլ մը չէ և աչք ունի տեսնելու, այս ժամանակագրական գեղեցիկ դասաւորման հանդէպ եպերանքէ ուրիշ խօսքեր ունենալու է չրթանց վրայ:

Եւ որովհետեւ քննադատութիւնը, լաւ սկզբունքներն ամրապնդելով, գրականութեան նոր ղարկ մը տալ կոչուած է. ուստի փափաքելի է որ ասկէ ետքը ժամանակագրական դասաւորման ոճը ընդհանրանայ նոյն օրինակ երկասիրութեանց մէջ:

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ԹՈՒԱԿԱՓ

Էջ.	7. Մխոնդ Պ. Շանչեանի	1819
»	9. Ներսեսեան. նախակ. մանկ	1825
»	9. Տփղիսի Գիմնազիան. »	1830
»	9. Լազարեան վարժ. »	1833
»	9. Բժշկ. և Կիզ. վարժ. »	1837
»	12. Իրաւաբակ. վարժ »	1840
»	9. Վիեն. Վենակ. Բարիզ ճմբդ.	1843
»	10. Նէապօլ, Հռոմ, Պետր. »	1849
»	10. Տփղիս Տեսչութիւնն	1851
»	70. Պետ. Մոսկ. ճամբորդելն	1858
»	78. Շուչի Տեսչութիւնն	1864
»	85. Տփղիս վերադարձ	1865
»	87. Մանաւոր վարժ. բանալն	1879
»	96. Վէ, Ցիս. մահ Պ. Շանչեանի	1889

Այս ժամանակագրութեան համեմատ կը գտնենք Պ. Շանչեան մեծավարթամ ծնողաց զաւակ (վրաց թագ. գանձպ. տղան) որ աւատական դրութեամբ գիւղեր և ճորտեր կը ժառանգէ, բայց ծնողքէն հարստութեան հաւատար կառանայ բարեպաշտութիւն: Մանուկ հասակին Աստուծոյ խօսքը լսել կը վարժուի, և իր մատաղ օրերուն ընկեր ևն Ս. Գիրք:

Բ.

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

Պետրոս հազիւ 6 տարեկան իր հօրը սարուկները զինք իրենց ուսին նստեցուցած Ներսիսեան նորաբաց նախակրթարանը կը տանին, 5 տարի ետքը Տփղիսի գիմնազիոնը կը մտնէ, երեք տարի ետքը Լազարեան վարժարան կը դիմէ երկրորդական կրթութիւն առնելու, 18 տարեկան իր ընթացքը կատարէ և բարձրագոյն ուսումն առնել կը փորձէ, բժշկութիւնը իր ճաշակին անհարմար գտնելով լեզուաբանութեան կը հետեւի:

Իր 21 տարեկան հասակին Պետրբուրգի համալսարանը մտնելով իրաւաբանական ուսումը կատարէ և ապա Ս. Գիրքը իրեն ընկեր առած կը ճամբորդէ Վիէննա, Վէնետիկ կը հասնի Բարիզ ուր Սորպոնի ճեմարանին մէջ կը հետեւի աստուածաբանական և փիլիսոփայական ուսմանց իրրեւ երեք տարի:

Կըլլայ ճիշդ 30 տարեկան և կուզէ քաղաքէ քաղաք ճամբորդելով մարդիկն ու իրերը մօտէն ուսումնասիրել: կը հասնի Նէապօլիս, Հռովմէն կը գառնայ Պետերբուրգ երեք տարուան փորձառութենէ ետքը:

Կը թարգմանէ Եղիշէն Ռուսերէնի, դարձեալ նոյն լեզուով կը հեղինակէ «Համքեար» և իւր քնիկ լեզուով «Քրիստոնէական ուսումն». «Ուսումն

պարտուց»։ Թողունք ինչ ինչ հրատարակութիւններ պարբերական խորհրդոյ մէջ։

Փառք և պատիւ իրեն կոպասան, ահա սկիսի վարձատրուին 22 ուսուցան։ Ուժանդն ու թատրոնական կեանքի մը զոհողութիւններն, գինուորական նախարարը, իչխան Զէրնիչով կը թախանձէ որ իր զաւակներուն դաստիարակութեան հոգն ատանձնէ։

Հազիւ իր պաշտօնին կը ձեռնարկէ, և ահա նոր հրաւէր մը կընդունի (այս անգամ իրենները) իր մանկութեան յուշերուն նախակրթարանին տեսուչ ըլլալու հրաւէրը, ինչ ընել պէտք էր, խոնարհի՞ թէ իր դիրքին վրայ մնայ։

Ստանոյ վարանման կընտրէ խոնարհիլ, իմանալ այն փոքրիկներուն մէջ ամէն որ ինչպէս կենսագիրը մեզ կը տեղեկացնէ երբ խոքովին նկնկնչ էին գնում, անոքթեան խօսքեր էին լսած անոնք ատ պարյ անոնցնէց։ — Քելէք ոտող (ննջեցեալ հայ ոտող) — Մոռթտ (յիշ) հայ ոտող. սակայն երբ իր պատկառելի կերպարանքով և վեհ ընթացքով կը սկսի ընկերանալ անոնց՝ որչա՛փ կը յեղաչրջին գաղափարներն։ Ձամբան վրայ նոտա մոդիկ կանգնած էին աչնաձանօթ և ատոմ էին. «Վ պղբտ, ծեր եկեղեցիներ յեմով պէտք պայծառանան։ Տե՛ս էջ 41։

Ուր արդիւնաշատ ատրիներ պէտք կըլլան նախակրթարանը Դպրոցի բարձրութեան հասցնելու. վերադիտող հայրապետը կը հրճուի, լուրջ մարդիկ կը բերկրին և Ստեփան ալ կօրհնէ Շանչեանի ջանքը։ Լա՛ւ, ատոնք վարդեկին են բայց ո՞ւր է ծուխը։ — Մ՛հ վարդին ծուխը ծղոտին վրայ կը ցցուի և չատ հեռուն երթալու չէ կարծեցուցիչ պարագաներն յիշելու։

Այս բարեկրթութեան տիպարը որ Ռուս, Վրացի, Ջերքէզ, Լէհ, Հայ հաւասարապէս կը սիրէին, ան որ չնորհալի վարմամբ համակրութեան մթնոլորտ մը կը բոլորէր իր հաստատութեան չուրջը՝ ներսէն թշնամի մը

կը պատէ անհաչտ և ոխերիմ յանձին Ս. Զալալեանի։

Երբ վերադիտող հայրապետը կը վախճանի, Ս. Զալալեան դործի գլուխ կանցնի և կը յաջողի Շանչեանը տեսչութենէ հրաժարեցնել, և այս մանկավարժութեան անձնաւորումը կը հեռանայ իր այնքան սիրած կրթական յարկէն։

Շատ չանցնիր Մատթէոս Սրբազան Հայրապետ կընտրուի, նոր անօրինութիւններ իրարու կը յաջորդեն. Երկաք տարի եաքը Դարաբաղցոց խնդրանօք Հայրապետը կը հրաւիրէ զՇանչեան ստանձնել տեսչութիւնը Եղիչեան վարժարանին որ ի Շուշի։ Հոն կը հասնի թէ չէ՝ իր աստենաբանութեան չնորհիւ (էջ 102) Մարիամեան անուշնուլ աղջկան առաջին վարժարանը կը հիմնէ։

Ինչ, դպրոց բանալ, կըլլա՞յ միթէ, Ս. Զալալեան կը լսէ, կը խռովի կը սրտմտի և կորոշէ քարուքանդ ընել դպրոցը և խոպան վտարել կրթական յարկէն այս դպրոցի սիրահարը։

Բայց ինչ կուզէ Զալալեան, այս մարդուն ինչն է տեսակ։ Բողոքական է կաղապակէ, ոսկանք հրեչտակ կը կարծեն, չատերը հրեշ կը համարկան, այս նորելուկ քաւը վերջապէս մտքեր կը պղտորէ Զալալեանի ուղածէն աւելի, և կը ստիպէ Շանչեանը անգամ մը ևս պանդխտութեան պայուսակը ձեռքն առնել ու ճամբայ իյնալ։

Հոս նկատի մեզ դիտել տալ թէ անշուշտ Զալալեան կը սխալի իր ենթադրութեան մէջ, բողոքական ըլլալու համար պէտք է և կը բաւէ Բողոքականաց աղգասիրատարանին տումարներուն մէջ փոխադրել իր անունը, մինչդեռ Շանչեանի համար այդպէս բան չկայ, Շանչեանի անունը յաւիտենականին կենաց դրքին մէջ արձանագրուած է, ինչ որ բնաւ անգամ աւելի աղէկ է քան ո և է արձանագրութիւն։

Ուստի վերսկսելով մեր համառօտագրութիւնը կը

գանձանք Շանչեանը անվհատ։ Իր կենսագիրը մեզ կը ցուցնէ գինք մանաւոր վաժարանի մը գլուխ մինչեւ որ իր ուխտեալ թշնամիին մեքենայութիւններն իր այս երրորդ ձեռնարկը ամլութեան կը դատապարտէ։

Ո՞վ գիտէ, ի՞նչ անցաւ Շանչեանի սրտին. սակայն անպատում սիրով մը ներեց իր թշնամիին. (տես էջ 83, տող 15.) և առանձնացաւ իր վէնիս գիւղը, արձակեց իր ժառանգած ճորտերը, լինքն ալ եղաւ անոնցմէ մէկուն պէս գիւղացի չինական, հացով մածունով անանելով որպէսզի կարենայ աւելի անձնուրացութեամբ անոնց պէտքերը հոգալ, օգնել աղքատներուն, դարմանել հիւանդները առանց սակայն իր աննկուն և աստուածազգեցիկ նկարագիրը կորնչացնելու։

Երբ գողեր իր դուռը կը բախտարարին, անվհատ անոնց դէմ կելլէ։ — Ինչ, չէր սպասէր գող (գողայ) է. ահա չէր գող։ Ես սպասէի երբոր հարցուր են ինչ պեսակ մարդ է այս, և ցրուր են. (տես էջ 95. տող 19։)

Ահա այսպէս 24 տարի անչուք գեղի մը անկիւնը գիտուն իմաստասէրին կեանքը միացնելով քրիստոնեայի գործնական կեանքին իր 70 տարեկան հասակին մէջ մեռնեցաւ այս արտասուաց ձորէն ան որ այնքան արցունք ցամքեցուցած էր, և իր վրայ սգացին հաւատացեալներ օտարներ և ազգայինք։

Մանր քննութիւն մը պէտք է մեր այս գիտած պարագաներն երեւան հանելու. երբ մարդ հարեւանցի նայի կը կարծէ թէ Շանչեանի տեսչութեան տարիներն միայն իրեն կը ներկայացուին, ինչ է ասոր պատճառը, թերևս այն գեղեցիկ կարգադրութիւնն է որով դպրանոցը կանգնեց։

Ամէն պարագայի մէջ սա չիտակ է որ յիսուն տարի ետքն ալ, Շանչեանի Ո–ոնանց ձրագիրը դեռ կը մնայ իր տեսակին մէջ անզուգական մէկ ձրագիր և Ռ. էֆ.

Պէրպէրեան անգամ՝ որ իր կրթական ձրագրով մեզ ամէնուս այնքան սիրելի և ծանօթ է, պիտի նախանձի անոր վրայ տեսնելով որ կարելի եղեր է կէտ առ կէտ գործադրել գայն։

Բայց երբ ուշի ուշով դիտուի՝ կը տեսնուի որ տեսչութեան այս սուղ ժամանակամիջոցն է որ կը համառօտէ և իր մէջ կամփոխէ Պ. Շանչեանի մաքուր և անբիծ կեանքը. հոն, Ներսիսեան վարժարանի մէջ կը հանչակէ իր հետեւած վարդապետութիւններն և ինչպէս Մ. Աղաբէկեան չատ լաւ կը գրէ (Տես էջ 46 28.) իր վարդապետութիւնը և իր կեանքը իրարու հետ զոյգ կընթանան, սակայն այդ վարդապետութիւնն ի՞նչ է որ ձերբ ոչ Աւետարանի ուսուցած Սէրն ու Ներողամտութիւն։

Եւ հիմա որ քննադատութիւնը հեղ մըն ալ աչքէ կանցնէ անոր կեանքը, երբ կը տեսնէ այս գերդաստանի զաւակը որ լանամեալ ուսումն կառնէ, կը չրջի Եւրոպայի ցանկալի ոստաններն, կը հրաւիրուի վայելել փառք ու ճոխութիւն և սակայն կը խոնարհի վարժապետի անարգուած վիճակին, մինչեւ կը վաստրուի գիւղի մը մոռցուած անկիւնը, Աստուծոյ Սուրբ կամքը կօրհնէ ու կը մարի. ա՜հ քննադատը թողէք որ սրտանց ազազակէ. ասի Քրիստոսի ուսուցած Խաչի Լեռնէն է։

Գ.

ԴԱՍ

Բայց սա իր ոխերիմ թշնամին Ս. Ջալալեան իրմէ ինչ կուզէ, ուրկէ՞ց գտեր է անոր բողոքական ըլլալը։ Մաթէոս Սրբազանն իսկ՝ որ իր Պատրիարքութեան միջոցին, 1842ին, Բողոքականութեան ինչ ըլլալը տեսեր էր, Շանչեանի համար չը համարձակեցաւ այդ օրինակ վճիռ մը արձակել (տես էջ 65, տող 20), այնքան մարդկային նկատումներէ վեր, ու Աստուածաչունչի

ոգիով տոգորուած գտաւ այդ սիրելի մարդը, իսկ մենք աքանչանալով կը հաստատենք թէ Պ. Շանչեան անուն փոխելու տեղ սիրտը փոխեց, և փոխանակ Հայ եկեղեցին Բողոքական եկեղեցին դառնալու, այնպարձքէն Աստուծոյ դարձաւ։

Ասիսո՛ր որ այն անցեալ ագիտութեան օրերուն մէջ, թշնամին իր հակառակորդը չանչախելու հզօր միջոց մը ունէր ձեռքին մէջ, բողոքական է կաղաղակէր և յաղթանակը կը տանէր, և ապահովաբար բողոքական է, բողոքական է այլ ու ձախ այնչափ բացագանչելին որ լողոքականութեան գոյութեան իրաւունք տուին։

Միթէ խեթիւ չը նայեցաւ ամէն ողջամիտ գալատար ունեցողներու վրայ։ Միթէ Տէր Գէորգ Արծրունի մը, կարապետ վարդապետ մը, Թաղեադեան մը չկասկածուեցաւ, և երբ իր պաշտպանը Տազազ վախճանեցաւ՝ միթէ Ֆղիգա Պօղոս վարժապետը նոյն ղրպարտութեամբ չը սարսափեցուին, չէ՞ մի որ Անդրէաս Փահիազեանի կենսագրին լեզուին տակ ալ բան մը կայ որ ենթադրել կուտայ թէ անոր սրտի ցաւով իղմիրի մէջ մեռնիլը նման բամբասանքի մը վերադրելի է։

Ահա՛ այս պատուական մարդիկ՝ ինչպէս նաեւ Շանչեան, իսկապէս իրենց եկեղեցին պայծառացուցին, մինչդեռ անդին Իւսկիւտարի համբաւեալ Զամուրճեպատուելին՝ որ մինչեւ կեանքին վերջին օրը ձրի եկեղեցիին կալուածներուն մէջ բնակեցաւ և առատ Թոչակ ընդունեց որ իր պատկանած եկեղեցիին չատաղուականը գրէ, դեռ ի լոյս ալիսի ընծայէ իր 12 հատոր եկեղեցական պատմութիւնը։ Բայց «Զոհալ» իր մտքին ծընունդները ինք կուլ տուեր է կամովին։

Սակայն հոս մեզի հարց մը կը ներկայանայ. մեղք չէ՞ մեզի մեր եկեղեցին պայծառացուցողներն անչքացնել։ Նա մանաւանդ մեծ յիմարութիւն չէ՞ վարձատրել իմաստակները և կեղծել իմաստուններըը։ Ըստ մեզ,

Շանչեանի կենսագրութեան մէկ օգուտն ալ այս ու այս օրինակ խորհրդածութիւններ ընել տալն է։

Ստուգիւ, այն ատեն ինչպէս նաեւ հիմայ, եղած չարիքին պատասխանատուները կարծուածին չափ բազմաթիւ չեն ըստ առածին թէ, Մէկ խենթ մը հորը մէջ կը նետէ տաս ճաս խելօք չեն կրնար հանել։

Դարձեալ երբ նկատենք Պ. Շանչեան իրրեւ վարժապետ, երկրորդ հարց մը ինքզինքին կը լուծուի։ կը գտնուին միթէ դաստիարակութեան վիժածներ որ իրենց քաղմարդիւն ուսուցիչը անարգեն և իրենց մանկութիւնը տածողին անյաւալ ղոնաթերութիւններն առ ոչինչ գրեն։

Փուչն ու տատասկ կածին աւետակներու մէջ և նուաստ ղպայմանք առնել սրտերու խորը իրենց արմատը կարձակեն, և ենթադրելով որ կրթութեան մշակին ալ իր նրահատիքը ուրացողներ ունենայ, ինչու ղանոնք ճչմարիտ աշակերտին հետ չխոթենք, ասկրտախտ աչակերտ մը չատ չատ Յուդա մըն է։

Չենք յամառիր կարծել նաև թէ ամէն վարժապետ իր արհեստին մարդն է, ո՛չ, պատուաւորոյծ պատրաստ սեղանին յոդուրտք չը դնէ երբ, ոը հացկատակ առիթէն օգուտ չի քաղեր. նմէ սինչքորին մէկը վարժարանին արքաւայրէն ներս է տպրդի՝ դուռը բաց ձգողինն է յանցանքը. պիտանք աղէկը գէչէն զանազանել։

Թո՛ղ վարժապետը զուրգուրայ իր խնամոց յանձնուած աշակերտին վրայ, թո՛ղ իր կեանքին թանկագին ժամերը անոր համար ապառնի, անդիակայ իր հոգեհատոր սանն է, իր մաշած կուրծքին գլինն է, իր երկու աչքերուն լոյսն է։

Բայց աշակերտն ալ թող գիտնայ որ դրամ և նուէր չեն բաւական փոխանակելու անոր վաստակն ու տաժանք, ուստի թող միշտ մնծարէ իր վարժապետը մինչդեռ կապրի ան, և երբ այս ցաւոց հովիտէն մեկնի՝ գիտնայ անոր յիշատակը անմահ պահել իր սրտին խորը։

Ահա այս ըրին Շանչեանի աղնիւ աչակերտք անոր ոչխարը ի վաղ-ց կանչեցին և էջնց գնչեն Սբբալանին յանձնեցին անոր կենսագրութիւնը պատրաստելու հոգը (էջ 99 տող 12.) ուսոի այս պատուական գիրքին իրական օգուտանուրէն մէկն ալ վարժապետին և աչակերտին փոխադարձ պարտականութիւնը ճշդել չէ միթէ։

Հապա ինչ ըսենք այն սիրուն մանրալէկներուն որ չէ թէ միայն գաղափարաց փոխանցման կը ծառայեն, և Շանչեանի կենաց պարագաները իրար կը զոդէն, այլ աղ ու համ կուտան ամբողջ գրութեան։

Կորովալիր բացատրութիւններ, կենդանի պատկերներ, արեւելեան ոչխարհարոյ չղջղոզուն գոնարներ որ ընդհատուելով են անարատ ոսկի ոճի մը, մաքուր աչխարհարոյ մը մէջ։

«Շանչեան առանց սակարկելու մի գրքակի հագուստ «էր ապսպրել։ Դերձակին ինչ որ պահանջեց Շանչեան «տուաւ հաճութեամբ. մարդն կանգ առաւ, վրան նայեց «և ասաց—վարժապե՛տ, ներեցէք չատ ուզեցի, այս մի «քանի ռուբլի աւելի է, յետ առէ՛ք։ — Ո՛չ ո՛չ, պա- «տասխանեց Շանչեան, այդ աւելին էլ Թող քեզ լինի «այժմ ճչմարիտ խօսելուդ համար։—Դէ՛ն, ինչ ասեմ, «դու Աստուծոյ մարդ ես էլի... ամօթ մեզ, փչացած «ենք, ուստ խօսել վինչակ է գաւել մեզանում։» (Տես էջ 78։

Իր յիշողութեան գանձարանէն այս ու այս օրինակ չատ պատուական մանրալէկներ կը հանէ մեզ Սրբազանը, ուսկից կիմանանք թէ քալ լողորդ էր ինչպէս նաև հեծանող մը բառին բովանդակ նշանակութեամբ Գր. Շանչեան (Տես էջ 43)։

Աւելցնենք նաև թէ Շանչեանի հանապազօրեայ ընթերցասութեան գրքերն էին Ոսկեբերան, Օգոստինոս, Հերոնիմոս, Ս. Իգնատիոս, Աթանաս. թէ չեչտած անուններն էին Պղատոն, Սոկրատ, Աբեղիոս, Սենեկայ,

Կիկերոն, Հոմերոս, Ովրատիոս (տես էջ 33)։ Թէ այս ընդարձակ մտքին համար Ս. Գիրքը մասնաւոր տեղ մը գրաւած էր, թէ անոր պատուիրանքները իր սրտին տախտակներուն վրայ գրուած էին, ինչու որ Աստուածաշունչն էր այն Շանչեանի համար ինչպէս մեր լեզուին յատուկ եղող այս բառը մեր միտքը լաւ կը բացատրէ։

Երբ անձկացեալ բարեկամ մը, Միքայէլ Նալբանդեան, իր բանտին առաձնութեան խորէն ուզեց իրմէ գիրք մը որ միչտ նոր և միչտ ճչմարիտ ըլլայ՝ Շանչեան իր Ս. Գիրքը անոր խրկեց։

Ահա այս է Շանչեանի կենսագրութիւնը, գրական երկ մը, աղուոր երկ մը. գիրք մը որ կարդալով չես կշտանար, հոգի մըն ալ կը կարդաս և յետ այս ընթերցանութեան ինքզինքդ չինուած, աւելի աղէկ մարդ կզգաս։ Կենսագրել և կենսագրող իրարու արժանի են, եանի թէ այսպիսի գիրքեր մեր մէջ բազմանան և սխտեն մեր մէջ առողջ բարոյականութիւն մը որ կարծես մնէ տակաւ կը նուազի։

Միայն թէ կենսագրողը բան մը կը լռէ, հապա ինչ հզաւ այսքան գեղեցիկ կեանք մը խորտակողը, այն մարդը որուն ցանած որոմը այսօր գպրոցական ողբացեալ խնդիրին գառն պտուղը հասցուց։ Սրբազանը կը կարծէ թէ իր ուսած ներողամտութեան համեմատ կը պարտաւորի լռել այս մասը։

Մենք ուրիչին կը սիրտնք անցեալին սեւ քօղը մէկ կողէն վեր առնել և ցուցնել տեսարան մը որ ըստ մեզ որքան տխուր նոյնքան և աւելի հրահանգիչ մէկ դաս կը պարունակէ իր մէջ։

Այվազովսկիի առաջնորդութեան օրով, 1879 ի տեսիլներն է։ Մեր երեւակայութիւնը մեզ հոս հոս կը տանի։ Ո՞վ է սա հին բազկաթոռի մը մէջ ընկղմած կղերականը որ Առաջնորդարանի դրան մօտ կը տեսնուի. ո՞վ է սա տարաժամ ծերացած հալ և մաչ եղած խղճալին. ինչո՞ւ աչքերը փոսն են իջեր, ինչո՞ւ են

խաւարեր ; ինչո՞ւ անսահման յուսահատութիւն մը իր-ամէն դէմքին վրայ կը նկարուի :

Ան չրթունքը կը դողայ , կուրծքը հառաչանքով կուռւի , պրկունքը տրտմութեամբ կը կծկուին և թող չեն տար կկտուր դանգաւանելն արտաբերել , միայն թէ երկայն ախ մըն է որ կը թռչի սրտին խորերէն :

Եւ տա՛ս տե՛ս . ինչպէ՜ս իր վտիտ ցամքած ձեռքերը դէպի առաջ դատարկին մէջ կերկարէ ու կկրկնարէ , առանձ մէկու մը պատանելու : Ալ հիմայ ո՛չ խնկարկուներ կան իր չուրջը , ո՛չ ալ ձրի խորհրդատուներ իր-չնորհքը կը մուրան : Թափուր եւ ամայացեալ ի տես կը-դնէ իր անձը ամէն անոնց , որ իրենց բարձրութեան-պատուանդան կընտրուին իրենցիններուն կորանքը :

Այս մարդը նոյն ինքն է Ս . Զալալեան :

ԳՐԱԽՕԱԿԱՆ
ԲԵՐԱՅԻ ԳԻՇԵՐՆԵՐԸ
ՀԵՂԻՆԱԿ
ՅԱԿՈԲ Մ. ՀԱՃԵԱՆ

Բնթայի Գիշերները վիպագրողը համբաւի թեկնածու-մը չեղաւ երբէք և՝ մինչ նպատակն ալ ցէշտոկոյց տա-ճարին մուտքը անոր առջին լայն բանալ չէ բնաւ : այսու հանդերձ իսկատիպ վէպեր միայն ոուսահայոց մէջ կը հանդիպինք և տեղական կեանքէ կրող մը մեր մէջ պէտք է ուրուին հաչտ աչքով դիտուի :

Յակոբ Մ . Հաճեան չէ կարող մրցիլ ո՛չ Ռաֆֆիի , ո՛չ Մերինոյի , ո՛չ Ալտունեանի , ո՛չ Աբովեանի , ո՛չ Պռոշեանի , ո՛չ Սպայեանի , ո՛չ Լէօի , ո՛չ Տիկ . Մ . Խա-տիսեանի , ո՛չ Շիրվանզատէի , ոչ ալ ուրիշ արևելեան-աշխարհաբարով գրողներու հետ : Բայց արևմտեան աշ-խարհաբարով վիպագրողներուն մէջ պէտք է իր յատուկ տեղը գրաւէ և ասով գրկանք մը ըրած չենք ըլլար ո՛չ Փասիմի , ո՛չ Լիմոնճեանի , ո՛չ Տիկ . Տիւսաբի , ո՛չ Գ . Զոնրապի , ո՛չ Ց . Հիսարեանի , ո՛չ Ս . Արփիարեանի և ոչ ալ Մ . Մամուրեանի :

«Բնթայի Գիշերները» ելեւեցած է նախ իբրեւ թեր-թօն Լոյս հանդէսին մէջ եւ ներկէն 1885ի ի մի հատոր-ամիսուհեղով հրատարակութեան տրուած է :

Տարիներ անցնելէ ետքը կ'արժէ այս վէպին այժ-մէութիւն տալ և անոր քննութեամբն զբաղիլ : Աղէկ-բանի վրայ խօսելու յարմար առիթը առաջին պատեհու-թիւնն է . մանաւանդ կ'ընտրենք ուշ մնալ որպէս զի , գէշ աղեկ , չի մոռցուած երկասիրութեան հանդիպինք :

«Բնթայի գիշերները»ը հետաքրքրութիւն չէ անշուշտ , բայց չենք գիտեր ինչո՞ւ ղայն կարդացողը ֆրանսական ընթացիկ վէպի մը տպաւորութիւնը կը կրէ :

Դեռ մինչեւ այսօր Վէյլ-էֆէնտի սիրուն զբօսավայր մ'է, ինչպէս կը նկարագրուի հոն. ուզողը Փափազ-Քէօթրիւսիւ կրնայ երթալ տեսնել. Ջաքըրի անունը ո՞վ չէ լսած եւ գիտնք որ Դարագաչան վաղեմի չարագործ մըն էր:

Ասոնք այսպէս տեղի եւ անձանց անուններուն մեր երկրէն վոխ առնուած են. կրնանք ըսել թէ վէպին խօսքերուն տեղական կնիքի դէպքերէ հիւսուած է եւ իր երկասիրութեան ամբողջ չէնքը իրեն կը վերաբերի:

Հապա ինչո՞ւ մեր վրայ աղդեցութիւնը դարձնալ օտար կը մնայ եւ ընթերցողին երեւակայութիւնը՝ ծանօթէն անդին, մատչածին աշխարհներու մէջ կը թափառի:

Ինչու որ մեր մտաղրութիւնը արթնցնելու համար ի գործ դրած միջոցը չար եւ նման է այն հնարքին որուն միջոցով Ֆրանսացւոց սովորական վիպագիրները:

Կիսախորով Մարիա բոցերու մէջէն մաղապուր կ'աղաչէ, էջ 218. Մէրմէր-Դոլէի առջեւ վաղինակը կէս խեղդուած ծով կը նետուի, չենք գիտեր ինչպէս, ջուրին տակէն ոչ աւազ դուրս կ'ելլէ, էջ 33. Շահրիման վազելու դէմ կը չմտածէ, էջ 279. Եւ կատաղած ցուլին եղջիւրներէն բռնելով գետին կը տապալէ, եւլն:

Կ'ընդունինք որ ասոնք ամէնքն ալ մեզ սրատարութի վայրկեաններ անցնել կուտան. բայց ինչ են եթէ ոչ չինծու առասպելներ, սուտ ու փուտ բաներ:

Հաճեան էֆէնտի Թող ուրեմն չի պնդէ որ անբնական պատահարներէ եւ նկարագրութիւններէ զգուշացած է: Իր յառաջաբանին մէջ մեզ կանխելու հոգն իսկ մտանանիչ կ'ընէ այն հրաշալին եւ անհաւանը որ գոյութիւն ունի իր վէպին մէջ:

Եւ ինչո՞ւ անհնարինն ու հրաշալին վտարէ իր գրականութենէն, միթէ իր մշակած սեռին պահանջքը չէ՞ վիպական ըլլալ. այս չէ՞ Ֆրանսացւոց սովորական վի-

պագիրներու նախասիրական հնարքը եւ յաջողելու գաղտնիքը. ալ ո՛վ կրնայ գինքը մեղադրել:

Այլ է գիտնալ թէ «Բերայի Գիչերները»ը վէպերու ո՞ր տեսակին կը վերաբերի. գիտակա՞ն է, դատակա՞ն է, կրթակա՞ն է, պատմակա՞ն է, բարոյակա՞ն է:

Եթէ մեզ մնայ բոլոր ո՛էնրիէթ կարգը կը դասենք զայն. անոր համար ալ մանուածապատ յօրինուած մը ունի. բայց այս է Թերթօնի յարմարագոյն ձեւը եւ չմոռնանք որ նախապէս իրրեւ Թերթօն հրատարակուած է:

Լրագրի մէջ երեւցող վիպագիրը աւելի մտադիր է Թերթին ընթերցողները հետ ի հետ եանէն ձգել և միշտ անակնկալին յուսով օրուան Թիւէն հատ մը գնել տալ, վասնորոյ դրեթէ անկարելի է Թէ լրագրին բաժանորդ աւելցնել և Թէ դասական ծրագրի հետեւիլ:

Ուզեցինք այս մասին Հաճեան էֆէնտիի հնարքամտութիւնը փորձի դնել: Զոր օրինակ. առինք գրքին սկիզբը Հրանդի տարիքին համար նշանակուած 25 Թիւը և դարձեալ անոր ծնելէն մինչեւ վէպին Թատերաբեմը հանելու առնին համար տրուած այլ և այլ Թիւերը գրքին մէջ տպիչն անդիէն հաւաքեցինք որպէս զի գումարը սկզբնական Թիւին հետ բաղդատենք նորէն 25 ելաւ: տարուան չրջանը վէպին մէջ իրեն հետ բոլորեցինք որպէս զի տեսնենք Թէ եղանակներուն կարգը չփոթո՞ր է: Կը խոստովանինք որ անուններու, տեղերու, ժամանակներու լաբիւրինդոսին մէջէն պատուով դուրս է ելեր:

Միւս կապակցութիւններն ալ այսպէս կը ճշդուին: Շնորհաւորենք ուրեմն հեղինակը որ՝ օրը օրին գրելով հանդերձ, վէպին Թելը չէ կորնցուցեր:

Դպրութիւնը մեր մէջ այնքան հասունցած չէ որ գրական դպրոցներ իրարմէ զանազանուին. հեղինակը իրապաշտ է, բնապաշտ է, անկապաշտ է, ո՛չ մին է և ոչ միւսը. բայց քանի որ հեղինակէ աւելի Թարգմանիչ

ունինք, մեզ կ'օգտէ որ Հաճեան Լֆլնամի իր վէպին հարցն է, մինչ քիչով դոհ կ'ըլլանք։

Ցայտնի է թէ վէպերու մէջ տիրող կիրքն է Սէրը, յեղյեղուած բանձեւ մը կայ զոր վէպին հերոսը իր պաշտեալի դիցուհիին ոտքի չուայէ, — «Ոհ՛, նը ութիւ գեղ»։ Այս անխուսափելի հարկին առջեւ մեր վիպագիրն ալ ստիպի խոնարհէր։

Եւ որո՞նք կը բաղդատուին պայմանեալ այդ հիշատակները ներկայացնելու։ Անոնք որ երկրորդական անձինք պէտք էին մնալ. Վաղինակ և Շահրիման որ կարծես ապստրանքի վրայ՝ մին Իզմիրէն միւսը Հնդկաստանէն, կը վարձուին «Բնական Գիշերներ» ու մէջ սիրահարի դեր կատարելու։

Վէպին գլխաւոր դերակատարն է Գարագաչեան, վերցուր Գարագաչեանը, վէպ չի մնար։ Եկու տես որ, ինչպէս օրէնք է, ութը իր մէջ չանձնաւորեր, հեղինակը զլացած է անոր սրտի այս քաղցր պէտքը։

Ուրիշն խիստ մնծ ճարպիկութիւն պէտք եղած է՝ վէպին դերակատարները երկու հաւասարապէս չահագրգռող խումբերու չոկելով հանդերձ, սմբողջին միութիւնը անեղծ պահելու համար։

Սիրային տագնապը ընդհանրապէս ամէն վէպի ընդլայնման հասարակաց տեղիքն է, ուստի նթէ Օր. Մալվինայի և Շահրիմանայ ու Օր. Օլինկայի և Վաղինակայ առնչութեանց նկարագրութենէն վէպը մերկացնինք, կը մնայ բուն վէպը կամ անոր հողին։

Զարմանալի՛ բան, այդ յապաւումը կը բաւէ հեղինակին բուն ստեղծած դէմքերը դուրս ցայտեցնելու. ոմանք վայրագ, ոմանք նողկալի, բայց միշտ աւելի որոշ եւ աւելի մօտ իրականութեան։

Այսպէս մութ կութ Բէօմիւրճի Սօգագին պնակիւնը ապատող Պէլալը Գասապարը, Մալթըզ Թէրէզայի գինե-

տան լկտի կիները. ասոնք աչքով տեսնուած և օրինակուած են։

Լեզունին անդամ կեղծել կը փորձէ հեղինակը, քայց անունց քիչ-մը համեմատ և կորովի բացատրութիւնները չի կրնար մէջ բերել, որովհետեւ աշխարհաբարը կնցած և որոշ սահմանի մը մէջ առնուած չէ և կը վախնայ անոնց խակ ոճերը գործածելու. ապա թէ ոչ հեղինակին ուղածին չափ և աւելի իր ստեղծած դէմքերը սիրտ առէինք։

Արդեօք Հաճեան Լֆլնամի չի՞ հաւատար սիրոյ դոյութեան որ վերացականը անոր բաժին կը հանէ՛, խակ դրականը առերեսման կը պահէ։ Այս մասին իր դրական դատաստանքը չենք դիտեր. քայց քան մը որ լաւ գիտենք՝ այն է թէ «էրոյ ոռբէ պզբեցո-ընենէն չբէը վ պոփոխէր այ նը էրկոխ, չընէնոխէր հոպա կ'օրհնոխ։

Արդ, գրքին սկիզբը Գարագաչեան և Մալվինա, դէմ առ դէմ են եկեր։ Սովորական վէպ մը գլուխ գործոյն մը բարձրացնելու ինչ անզուգական պատեհութիւն. պէտք էր Մալվինայի սէրը Գարագաչեան անզգամը դարձի բերէր։ Գրքին հեղինակը այնքան զայրոյթ է զգացեր չարին դէմ որ ուզեր է գո՛նէ խօսքով անոր գլուխը ջախջախել և այն թափով գրքին ծայրն է հասեր։

Զաւխազանցութիւն չի թուի մեր ըսածը՝ տեսնելու համար է՝ Օննիկի քաոմնելի դէմքը ուրուագծելու համար վրձինի, ինչ ուժով հարուածներ կուտայ։ Այդ մարդախոշոշ գազանը իր հայրը թունաւորելէ ետքը ա՛յնքան սեւ կեանք մը կը վարէ և արդարութեան ձեռքէն պահ մը ա՛յնքան ճարտարութեամբ կը պրծի որ իրաւամբ Գարագաչեան մականունը կը ստանայ։

Գալով իր հօրաքրոջ որդւոյն՝ Հրանդի, պէտք է խոստովանիլ որ փայտէ մարդու տպաւորութիւնը կը կատարէ, իրեն համար զգացած համակրութիւնիս կը ծագի Օննիկի համար մեր զգացած հակակրութենէն։

Անա քննադատութեան վախճանին հետ վէպին ալ վախճանը կը հասնի։ Արդարութեան վրէժխնդիր ձեռքը կը ծանրանայ Գարագաչանի վրայ. և որպէս զի հակապատկերը կատարեալ ըլլայ՝ Հրանդ իր ջոջ բարեբարներուն հետ ոսկի և աղամանդի երկիրը՝ Հնդկաստան կը մեկնի ուր երջանիկ կեանք մը պիտի վարէ այլևս։

Ուրեմն, ինչպէս ամէն սովորական վէպերու մէջ կը պատահի, հոս ալ չարը կը պատժուի, բարին կը վարձատրուի, որով «Բերայի Դիչերներ»ուն հանգոյցը ինքնին կը լուծուի, և մեզի կը մնայ այս յաջող ելքը ծափահարել։

Միայն թէ, քանիոր մեր պատահած ուշագրաւ դէմքը Գարագաչանն է, մեր խնդարհ կարծիքը վէպին ալ յարմարապէս Գարագաչան պէտք էր վերատուել։

Վասն զի, ինչո՞ւ «Բերայի Դիչերները»ը ընդհանուր անուան տակ հեղինակը միայն այդ թաղին մութ խաւերը կը պատկերացնէ։ Ինչո՞ւ Բերայի բարձրագոյն դասերու վրայ մեզ բան մը չըսեր, չի յուշներ անոնց վարքն ու բարքը, ինք որ այնքան մօտէն կրնար զանոնք ուսումնասիրել։

Ինչո՞ւ իր վէպին մէջ դէթ Բերայի միջնակարգ ընտանիքները ի հանդէս չեն գար, սիրէք անոնց դիչերները նուաճ հետաքրքրաշարժ են քան քասկահաններու, խաղամոլներու և մեկ իրիկուան յաւերժահաններու գիչերները ՛՛՛։

Այնուհետ Բերացիներուն ամէքն ալ մէյմէկ Պէլալը Թասլար, կայթանօ, Ֆնտուգօներ չեն որ կապելաներու խորը պլպլացող կանթեղներու աւջևէ իրենց Բերայի գիչերները լուսցնեն։ Թերեւս Հաճեան էֆ. իր սկեպտիկ ժպիտին ներքեւ յոռետես համոզումներ կը սքօղէ և Բերայի պոռնկոց ոչ ոգեպատոնը մէկ ջուրով կը լուայ, ո՛վ գիտէ։

Ի՛նչ որ ալ ըլլայ իրողութիւնը, վէպի այս կամ այն անունը կրելէն չէ որ իր արժանիքը պիտի աւելնայ կամ նուազի, և մենք կը մաղթենք որ Հէդվնէ, Կոլոսեալ Կոմպ, Նէքֆա, Փախստական Մայրը, Բերայի Դիչերներ՝ կոկիկ վէպերը գրելէն ետք, ըստ իւր խոստման նորանոր երկասիրութիւններ արտադրէ։

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԱՌՈՂՋԱՊԱՀՈՒԹԵԱՆ

ԳԻՆՎՈՂՈՒԹԻՆ

Աշխատասիրեաց

ՏՔԴ. ՄԱՆՈՒԷԼ Բ. Յ. ԻԹԻՃԵԱՆ

Ա.

ԼԵԶՈՒ ԵՒ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Լեզուաբանին մենաշնորհը չէ իր ձեռնհասութենէն վեր նիւթերու վրայ ճառել, բայց իրաւամբ կը սպասուի որ պիտնականն ու արհեստաւորը ճոխացնեն այն լեզուն որ իրենց մասնագիտութեան յատուկ է։

Միթէ երաժիշտը պարտաւոր չէ՞ ծանօթացնել մեզ ներդաշնակութեան հրաչալիքներուն, միթէ նկարիչը մեզ գեղեցկագիտութեան հմայեցնել չը՞ պարտիր, չէ՞ որ վիպասանը միայն կրնայ պարզել իրաւաբանութեան կնճիռները և նա մանաւանդ բժիշկին վերապահուած չէ՞ խզեսցնել խարխրդաւոր Սփինքսն առողջապահութեան։

Սակայն մեր մէջ, բազդին խորհ ղաւկին, հայկաբանութեան ճակտին են գրեր կարծես հնարել անդանդաղ գիտնականին պակասած բառերը և արհեստաւորին հարկ եղած բացատրութիւնները. միթէ կ'ուզէք քիչ մը աչք մտնել, պէտք է՛ թանձր հատորներ թարգմանել և իր ծախքով հրատարակել։

Ինչո՞ւ է արդեօք այս տարապարհակը, բժիշկ և

նկարիչ, վաստաբան և երաժիշտ մինչեւ չնորհ մը պարտիլ կը վիճանին անտեսուած գրականին։ Բանի որ լեզուն ընդհանրութեան սեփականութիւնն է՝ ժողովուրդին իւրաքանչիւր դասակարգ մող հաւասարապէս սասարէ անոր զարգացման։

Վիճակագրութիւնը ցոյց կուսայ թէ գիտութեան և արուեստից վրայ դրողներէ սակաւք կը վերաբերին գիտնականներու կաճառին, իսկ մեծ արհեստաւորներէ հատ մը կարելի է ցոյց տալ՝ իրաւ որ մենք չենք գիտեր։

Մեր գրութեան ընթացքը այնպէս կը բերէ որ մանուածապատ խօսինք բժիշկներուն վրայ։ Հրատարակուած գիրքերու համեմատական բազդատութենէն երեւան կուգայ թէ Հիւսիսային արեւելեան վրայ գրողներէ տասնին հազիւ մէկը վիճակաւոր բժիշկ է, մինչդեռ կարելի է տասնապատիկ յառաջացնել։

ՅԱՐԴ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԱԾ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԳԻՐՔԵՐ

1793—	Բժշկական. Յովհ. Գալանթար.	Ն. Նախիջեւ.
1806—	Բժշկական նիւթ. Յովհ. Օզուլուխ	Վենետիկ
1816—	Հիւանդութեանց. առջև առնելու կերպը	Վենետիկ
1822—	Փորձառակ. Բժշկ. Բէսաէն	Վենետիկ
1831—	Քօլէրայի դէմ. Ք. Ազնաւուր,	Վենետիկ
1832—	Ջերմանոյ մխիթ. Մխ. Հերսոյի,	Վենետիկ
1833—	Ազդուժապահական Ս. Սահատ.	Վենետիկ
1838—	Փորձառ. Բժշկ. Բէսաէն.	Օրթագիւղ
1843—	Բժշկ. առձեռն, Յ. Արզան,	Տպղիս
1844—	Մանկաստածութ. Տօք. Սէրվիչէն	Պոլիս
1850—	Արուեստ երկայ. Տօքդ. Փոփովիչ	Պոլիս
1850—	Ազդուժ. կանոն, Ս. Սմսար,	Վենետիկ
1850—	Ազդուժապահական կանոն ***	Վիէննա
1861—	Ազդուժապահութիւն Ս. Կոճիկ,	Պոլիս
1863—	Դարնան ծաղիկ Սրմ. Հայկունի	Պոլիս

1863—	Կիլիկիա. (Նանդէս) Տքթ. Իսթիւճեան	Պոլիս
1863—	Տան բժիշկ, Կրպ. Քօչարեանց.	Տպղիս
1864—	Ազդուժաբանութիւն, Տքթ. Իսթիւճեան	Պոլիս
1870—	Սմուս. Ազդուժ. Թարգմ. Գ. Ներչապհ.	Պոլիս
1870—	Ազդուժաբանութիւն Ջամպազճեան	Պոլիս
1871—	Դարնան ծաղիկ, Սրմ. Հայկունի	Պոլիս
1871—	Գիրուզ. Երիտասա. »	»
1872—	Գաղտնիք ամուսնութեան* * *	»
1872—	Ազաջ. Ընտանեկ. Գ. Պաղտասարեան	»
1873—	Բնկ. Պատմ. առն և կնոջ, Գ. Գրասէր	Պոլիս
1873—	Աչնան տերեւներ, Գ. Պաղտասարեան	Պոլիս
1874—	Լասպակր ծնող. »	»
1874—	Ասպար կենսագ, Ա. տպ. »	»
1875—	Ասպար կենսագ, Բ. » »	»
1875—	Սմուան. աւազդ. Թարգ. Գ. Ներչապհ.	Պոլիս
1876—	Ազդուժապհ. Ս. Լիմմէքճեան	»
1876—	Գաղտնիք կանանց, Յովհ. Արք.	»
1878—	Ազդուժապահ. Գ. Շերբահեան	Սրմաշ
1879—	Ուս. Ազդուժպհ. Գ. Բաբուխեան	Տպղիս
1879—	Ազդուժապահ. Տքթ. Սէրվիչէն,	Պոլիս
1780—	Ուսումն Ազդուժպ. Ա. Արամեան	Տփղիս
1880—	Տածումն մանկանց, Տքթ. Փէշտիմալճեան	Պոլիս
1880—	Օնանու մեղքը, Ե. Մուրատեան,	»
1880—	Տան Բժիշկը, Ե. Մուրատեան	Պոլիս
1881—	Տնա. բժիշկ. Մարմն. Ն. Սիմէօնեան,	Տպղիս
1882—	Ազդուժ. Մանկակ. Գ. Բաւուխ.	Տպղիս
1882—	Ազդուժապահ. Ս. Յակոբեան	Պոլիս
1882—	Մատեան. Ժողովրդ. Տքթ. Իսթիւճեան	»
1884—	Պատ .մարդ. պատուաստի Տքթ. Փշտմլ.	»
1885—	Ուղ. կանգնոց և օրիորդաց, Մ. Կ. Նաշիկ	»
1886—	Հիւանդ. Բարեկմ. Ս. Յակոբեան	Պոլիս
1886—	Տածումն Մանկց. Տքթ. Փէշտիմալճեան	Պոլիս
1886—	Իմաստ. Սմուս. Թագ. Տքթ. Գազմահ.ան	Պոլիս

1886—Օնանու մեղքը, Ե. Մուրատեան — Պոլիս
1886—Առողջ. երիտս. Մ. Կ. Նաղիկեան — Պոլիս
1886—Արդի ուղ. Առաջ. և բժշ. Գ. Բաբուխ. — Տպղիս
1886—Գիտելք. բժշկական, Տքթ. Նաւասարդ. — Տպղիս
1886—Ամուս. առողջք թրգ. Գ. Ներչապուհ — Պոլիս
1887—Բարեկամ ամենեցուն, Յ. Կիրակոսեան — Պոլիս
1887—Մանկանց բժիշկը, Տքթ. Մինէճեան — Պոլիս
1887—Ինքնասպաշտին. Բ. Պօղաճեան — Պոլիս
1888—Երկար ապրիլ. միջոց Դ. Կէղիւրեան — Պոլիս
1888—Ծխախոտ և վնաս. Մ. Շահն — Տպղիս
1886—Բարակ ցաւ, Գ. Բաբուխեան — Տիղիս
1889—Ոգելից ըմպել. վնաս. Մ. Շահն. — »
1890—Ծաղկահատութիւն, Մ. Մարգարեան — Մոսկուա
1891—Միկրոբները, Ս. Բալաղեան — Տիղիս
1892—Բժշկ. և բժշկ. բառ, Տքթ. Տիգր. — »
1892—Դիեցուն, Ա. Բ. Թարգ. — Պոլիս
1893—Առողջապահութիւն Գ. Մալաթեան — »
1893—Կինն իբրեւ ամուսին, Մ. Կ. Նաղիկ. — »
1893—Բոլորայի դէմ, Վ. Զարդարեան — »
1893—Զուարճալի. բժշկ. Տքթ. Քօլօղեան — »
1894—Ափրոթիտեան հիւ. Թիւթիւնճեան — »
1894—Սիֆիլիս և դարմ. * * * — Նոր Նախջեւան
1894—Մայրը. Մ. Կ. Նաղիկեան — Պոլիս
1895—Մարդը և իր ցեղը. Մ. Կ. Նաղիկեան — »
1896—Մայրիկին առաջ. Գ. Պաղտասարեան — »
1897—Մանրէաբանթ. աքթ. Տաղաւարեան — »
1897—Առողջ. վարժար. Տքթ. Լ. Տիգրան. — Մոսկուա
1898—Խորհրդատու, Կ. Նաղիկեան — Պոլիս
1898—Առողջարն. Տքթ. Տաղաւարեան — »
1898—Գինովութիւն, Տքթ. Իւթիւճեան — »
1898—Առողջապահութիւն Տէվլեան — Զմիւռնիա
1898— » » — Երուսաղէմ

Եւ թէպէտ «Նոր դարոցի» հետեւող բժիշկներէ եր-

կար չարք մը ունեցած ենք ի վաղուց ատեն, որոնց մինչեւ հիմա մեզ անծանօթ մնացածներուն մէկ մասը պովելի նախանձախնդրութեամբ Տքթ. Թորգոմեան կը կենսագրէ, սակայն պէտք է խոստովանինք թէ Իէս-տէհներ դժբաղդաբար մեր մէջ լէգէոններ չեն կազմեր:

Վերոյիշեալ գիրքերու մէկ մասը կրկին տպագրուած են, մէկ մասն ալ անչուշտ մեր ուշադրութենէն վրիպած է, ուստի հարկ եւս տարուան միջոցին (1793—1899) հաշիւ ութսուն կուռ բժշկական գիրք ունեցեր ենք, որոնց ութը տասներորդը արհեստին օտար եղողներու կողմէ հրատարակուեր է:

Այո՛, դար մըն է գլորեր յորմէ յետէ այս մեծաւ մասամբ կուռ բրդուճ գիրքերը հրապարակ են նետուեր և ախո՜ն որ անոնց մէկ քանին միայն գիտական երկասիրութիւններ են, իսկ մնացածին էն անչահները վատահ եղիք, արհեստին օտար եղողներուն գրիչէն ելածները չեն:

Անանք որ դուրսէն մտնակցութիւն կ'ունենան, իրենց կէտ նպատակի դրած են հետզհետէ ուշ մնացող ամուսնութիւններու պատճառած չարիքը կանխել, ուստի թէեւ գիտական յարգ իսկ չունենան, անոնց գոյութիւնը ատով կ'արդարանայ:

«Գարնան Ծաղիկներ»ու և «Աչնան Տերեւներ»ու տակ գիտէ՞ք քանի՛ քանի՛ «Գերեզմանք երիտասարդաց»ներ կը ծածկուին. գիտէ՞ք քանի՛ պատանեակներ կենաց հեչտանքի աղբիւրը ինքնայորդոր կը ցամքեցնեն և մինչեւ Տէհմաք հեռուները թափառելու չէ տեսնելու համար թէ կալիխէ յաէրժատարսին քարայրներուն մէջ այսօր ալ չատ երիտասարդներ կը մոլորին:

Մինչ այս հրատարակութիւններ Օնանու Մեղքին՝ անչափահասներու մէջ ճարակուելուն ապացոյցը չէ՞ն, և չափահասներու մէջ ափրոթիտեան ախտերուն վարակման ողբալի ընդարձակութիւնը չէ՞ն վիճակագրեր:

Ինչ հարկ ինքնասպանութեան այդքան միջոց-
ներ վարդապետել եթէ անձկութեամբ ունկնդրող չկայ,
ինչո՞ւ նոյն գիրքերն երկրորդ, երրորդ տպագրութեան
հասցնել եթէ այդ գիրքերը չեն ծախուիր և ակնարկուած
մոլութիւններն ու ախտեր մեր մէջ դադրութիւն չունին։

Թող արհեստով բժիշկ չըլլայ դրողը, միթէ այդ
գիրքեր ներկայ սերունդը սեռական վատթարացումէ
չեն ղդուշացներ. Թող այդ Աւետարանութիւններն
թարգմանութիւն ըլլան, միթէ ժողովուրդը գիտնա-
կան աղնուացման չե՞ն առաջնորդեր. ուստի քննադա-
տութիւնը ակնածանքով կը ստորագծէ Նաղիկեաններու
անունը և իրաւունք ունենալ կը կարծէ բժիշկներու
գիրքերը խստիւ դատելու։

Բ.

ԳԻՏՈՒՆՆԵՐ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Պահ մը կը հռչակենք թէ՝ մերինները չատ լաւ
կ. Պոլսոյ այս դեղեցիկ ոստանին կարողագոյն բժիշկնե-
րէն կը համարուին. բայց նոյնքան իրաւամբ կրնա՞նք
պարծենալ թէ անունք իրենց չա՞ր կը վնասուին իրենց
պաշտօնին լուցկի մտօք կիրառման մէջ, թէ անունք
վտանգ է գիտութեան ընդհանրացումը և թէ չեն վախ-
նար իրենց ուսմունքէն հասարակաց բաժին հանելու։

Այո՛, իրենց պաշտօնին ուղիղ հակկշռող թեամբ բը-
ժիշկներէ ոմանք իրենց գիտութիւնը ժողովուրդին մօտ
կը բերեն, երբեմն զուարճալի ձեւի մը տակ՝ ինչպէս Տքթ.
Փօլշեան, երբեմն լուրջ կերպով՝ ինչպէս Տքթ. Փոխո-
վիչ, երբեմն զուտ գիտական՝ ինչպէս Տքթ. Լ. Տիդ-
բանեան, Տքթ. Փէշտիմալճեան և Րէսաէն։

Ուրեմն ինչո՞ւ մեր հաւանութեանը քուէն հմտագիտ
երկաթուղիներու վերապահելով հանդերձ, Տօք-

թէօրներէ ոմանց ինքնակոչ Աւետարանութիւններուն,
անամէջ և փքոտուռոյց ճամարտակութիւններն մասնա-
նիշ չընենք։

Ի՞նչ է անունց պարտնակութիւնը։ «Մեր մամիկնե-
րուն օրէն սնեալ հոգի լափայիկ» բացատրութիւնը,
որուն ծայրը անպատճառ պէտք է փակցուի Տօքթէօռ-
ներու յատկանշական յանկերգը. «առանց ժամանակ ան-
ցընելու պէտք է բժիշկին դիմել»։

Մարդ կ'ղդայ թէ այսօրինակ տողեր գրելու կարող
բժիշկ մը՝ ամօթի տարտամ մնայորդ է մը ղսպուած, իր
տանը խիւը, հիւանդ ընդունելու օրն ու ժամը նչանա-
կելու քաչուեր է. ապա թէ ոչ իր գործ առողջապա-
հութիւնը չէնքով չնորհքով ծանօթ ցեմ մը կը դառնար։

Հաւատա՞նք Տօքթէօրներուն, Եվիմէրաէին պարը
անցած է այլեւս, Ծովհանննէս բժիշկ, Ամիր Տէօվլէթ,
Մխիթար Հերացի միայն լուռ ծած հնախոյզին քով վարկ
ունին, և «Ջերմանց մխիթարութիւն»ը, «Անգիտաց Ան-
պէտ»ը իրենց անցեալ մասնագրութեան մը չհային նը-
մոյշն են արդեօք։ Բայց ո՛ւր են բժշկարաններն իրենց
նոյնպիսիներով և բազմաճոխ մասնագիտութիւններով։

Բժշկարան մը կարդալը գիտէ բժիշկ չընե՛ր, ոչ ա՛լ
քանի մը դեղերու անուն դոց ընել դեղօրէիդ ղօրու-
թեան վրայ մեզ դաղափար կուտայ։ Մենք ալ գիտենք
թէ հիմա երկրորդական կրթութիւն սահմանէ վերջ դեռ
վեց տարի բժշկական համալսարան յաճախելու և
ութ չորս տարի վարպետի ձեռքի տակ հիւանդանոցի
մէջ ծառայելու է որ մա՛րդ բժիշկի կարգ անցնի։

Մենք ալ գիտենք որ հիմա բժշկութեան նախապա-
տրաստական գիտութիւնները՝ անգամաղնութիւն, դեղօրէիդ
գիտութիւն, ևն. բուն բժշկութիւնը մենէ խիստ հեռու-
ները կը տանին, թէ Ասկէպիոսի տաճարին մուտքը այս-
օր աւելի դժուար է բռնաբարել քան Գալիանոսի ժա-
մանակ։

Արդարացում մը չէ մէջ բերել թէ արտաքին բժշկութիւնը իր այլեւայլ բաժանումներով եւ ներքին բժշկութիւնը իր սարօք անհրկի կը մնան սովորական մահկանացուայ. թէ հիմա մանագիտութիւն դարձած են մանկաբարձութիւն, ցիմարաբուժութիւն, ակնաբուժութիւն, ջլախտաբուժութիւն, ականջաբուժութիւն, ծննդական անդամոց դարմանում, եւ այլն:

Եւ բացայայտ ճշմարտութիւն է թէ այլ եւ այլ բժշկական դրութիւններ բան տեղւոյն եւ պարագային, փորձ բժիշկներու կողմէ ի գործ կը դրուին, եւ դատարկ խօսքեր չեն ելեկտրաբուժութիւն, հակաբուժութիւն, նմանաբուժութիւն, ջրաբուժութիւն, մարձում, եւն:

Բայց ահա ճիշդ այդ նկատումներով կսպասենք որ յարգոյ Տօքթէօրներ վերոյիշեալ գիտութեանց մէջ մեր ունեցած սովը կշտացնել փութան, եւ եթէ նախնեայ դրքերուն չեն հաւնիր՝ իրենք հրատարակեն հաւնելիք դրքեր: Թող չառարկեն թէ գիրք կարդալը մարդ բժիշկ չըներ, առանց գիրք կարդալու չէ որ իրենք բժիշկ են եղեր:

Մեր Մատենադարանները խափար են իսկապէս բժշկական արժանիք ունեցող գիրքերէ: Ձունինք բժշկութեան նախաչափով գիտութեանց գիրք. չունինք արտաքին բժշկութեան գիրք, չունինք ներքին բժշկութեան գիրք, չունինք բժշկական մանագիտութեանց գիրք, չունինք բժշկութեան այլ եւ այլ դրութիւններուն առանձին գիրք, չունինք բժշկական բառարան. արդ, բժիշկները իրենց ո՞ր օրին կ'սպասեն, ինչո՞ւ չեն հեղինակեր, ինչո՞ւ գէթ օտար լեզուներէ չեն թարգմաներ:

Եւ թէպէտ՝ ինչպէս յիշեցինք, մէկ քանի իսկապէս գիտական գիրքեր ունինք, բայց յետ քննութեան կը հաստատուի որ անոնք կամ թերի են կամ առեղծուած եւ կամ հազարաւոր հատորներու կը կարօտին ամբողջութիւն մը կազմելու համար:

Ձոր օրինակ, Տքթ. Լ. Տիգրանեանի բառգիրքը

պատուական գործ մըն է, բայց աղնիւ հեղինակը սխալ առնմանութեամբ՝ արդէն կեցած բառերը կը խեղաթիւրէ որպէս զի օտարն հայացնէ այն աստիճան՝ մինչեւ հարկ կըլլայ այս բժշկական բառարանին ալ բանալի բառարան մը չինել:

Մեր խոնարհ կարծիօք բժշկական բառերը՝ առաջին անգամ գործածուած լեզուով արձանագրելէ յետոյ, նախածանօթ բառէն հնարեան կարգաւ պէտք է պարսիկ, յոյն, լատին, արաբ հոմանիշներուն անցնիլ եւ ապա մեր լեզուին հանիլ:

Գարձեալ Տքթ. Փէշտմալճեանի «Գատմութիւն մարդկային պատուասին», թէեւ անչուշտ արժէքաւոր գործ մըն է, բայց բժշկութեան օժանդակ գրքերու կարգէն կը դասուի եւ հազարաւոր լրացուցիչ մանագիտական հատորներու սպասելով՝ մնկուսացեալ կը մնայ:

Արեւմտեան մարդիկը թերեւս մխալանին մեր թուած լաւ գիրքերէն հատ մը ցոյց տալու եւ իրր անգութական գործ յիշատակելու զրէատէն որ իր առանձին ներքին բժշկութեան բաւականութիւնն էր, բայց 1822էն ի վեր գիտակեր եղած են եւ առանց բժիշկ ըլլալու մանք առնամ կրնանք յիշել «իօտ»ը, «անդիւրիւրին», «ֆէնոսէթին»ը եւն. որ այդ գրքին մէջ կը պակսին:

Ձը կարծուի թէ մենք Բէսաէնը անարգող մըն ենք, եւ կ'ընդունինք որ մէխոտիք կերպով մեզ կ'սանդէ ախտանշանները, ախտերուն ինչ ըլլալը, անոնց բաժանումը, անոնց նշանները, անոնց պատճառները, անոնց սորերուքիւնները, անոնց գուշակութիւնը, անոնց դարմանը, անոնց կանխարգել միջոցները:

Գիտենք որ Բէսաէն գրաբար կրկին հատոր առած չէն անգամ 1822ին եւ երկրորդ անգամ 1832ին վենետիկ հրատարակուեցաւ եւ հեղինակը՝ իր խօսքին խակ դառելով, հարկ սեպեց ընդարձակ եւ աչխարհաբար բժշկարան մը հրատարակել՝ որուն միայն վեց հատորնե-

ը (1833-1839) Մինչդուզ Սրապեան ապարանէն հրա-
տարակուեցան և մնայեալ 8 հատորներուն ձեռագիրը
ժառանգորդներուն քով կը մնայ, և չենք դիտեր թէ
ինչո՞ւ ղլացան Երուսաղէմայ Մխիթարեանութեան յանձնել
որպէս զի հրատարակուին։

Գալով արտաքին բժշկութեան՝ երկու տող գրութիւն
անգամ չունինք և հիմա որ նոր գիւտերու, ապահովա-
կաններու, թմրեցուցիչներու, Ըէօնթկէնեան ճառագայ-
թի չնորհիւ արտաքին բժշկութիւնը բոլորովին յեղաչըր-
ջած՝ անակնկալ հրաշալիքներ կը կատարէ, պիտի ապա-
սեն որ Մխիթարեանները նոր գոհողութեան ի գին ել-
լեն նոր նոր հատորներ հրատարակեն։

Պիտի չզանուի՛ն ճշմարիտ վաւաստիրութիւն ունե-
ցող բժիշկներ որ չհամոզուին վիրկուած քանի մը
վայրկեան նուիրելին գրիչ առնելու, ինչու որ այս ալ իրենց պաշտօնին մէկ պա-
հանջն է։

Բայց իրենց գեղագիր մրոտուած կտոր մը մուղմի
փոխարէն 100 կամ 200 դրչ. դրպանին ուխտի հնչա է
քան տարիներով ուղղ մաչեցնել տուար հատոր մը 10
կամ 20 դրչ.ի ծախելու հաւանականութեամբ, վկայ թող
ըլլայ Տ.քթ. Փէչտմալճեանի Պատմ. Մարդկ. Պատուա-
տին, որ 10 դահեկանի կը վաճառուի և գնորդ չի դըտ-
ներ։

Ա՛ս սա բժշկութիւնը, ինչ աստրօլինակ կերպով
բժիշկը վոճութեան մէջ ձգող արհեստ մըն է, չիտակը
խօսելու չի գար. եթէ բժիշկը խոստովանի հիւանդին
անբուժելի ըլլալը՝ դուռը դուրսէն կը դոցին և Տօք-
թէօրը առանց կուտի կը ճամբեն. բայց հիւանդին վի-
ճակը որչափ անյուսալի ըլլայ, Տօքթէօրը որչափ անհե-
թեթ խոստումներ ընէ, այնչափ և աւելի կարմրուկ ոս-
կիները իր ձեռքին մէջ կը լեցնին։

Վասն զի, ըսէք ի՛նչ ընեմ, ո՞ր հիւանդի տէր իր

սիրելիին ծանրութեամբ ոսկի չի կշռեր անոր կեանքը
մահուանէ փրկելու համար, եթէ մտնի՝ բժիշկին պա-
տասխանն է. «Աստուած չէ որ հոգի տայ» իսկ եթէ պա-
տահմամբ ապրի, ամենէն թերահաւատն ալ Տօքթէօրը
մինչեւ յաջորդ երկինք կը բարձրացնէ։

Ուստի ո՞ր բժիշկ չի փորձուիր դիրք հրատարակելը
մատենագրին թողուլ և ինք ոսկեզէն հունձքին հոգէն
վազել. վասն որոյ երբ կը տեսնինք գՏքթ. Իւթիւճեան
որ 1863էն սկսեալ 36 տարիներէ ի վեր անլուր և օրի-
նակելի յարատեւութեամբ կ'ուզէ մեր մէջ իր արհեստը
ամփոփիլ, և եթէ ոչ գիտական դէպք ժողովրդական
բժշկութիւն մը ստեղծել ի մեզ, մենք ալ կը ձայնակ-
ցինք Սրեւելքի, Բազմավէպի, Բիւրակնի և Հանրագի-
տակի գՏ.քթ. Իւթիւճեան գնահատելու և իր գործերը
գրուատելու։

Գ.

ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆ ԻՒԹԻՒՃԵԱՆԻ

«Կեանքը մեզ արուած է իբրեւ աւանդ, զայն աւելն
«կերպով խնամելու և պահպանելու պարտաւոր ենք։
«Համոզուինք որ՝ փոխանակ հիւանդանալով բժիշկի դի-
«մելու, պէտք է առողջապահվի օրինաց համեմատ ապ-
«րիլ և բժիշկի կարօտ չըլլալ։ Ճառք. էջ 3.»

Ո՛րու գրիչէ ելեր են այս մարգարտաշար տուկերը,
ո՞վ կուզէ հաւանիլ թէ զանոնք գրողը արհեստիւ բժիշկ
է։ Բայց Տօք. Իւթիւճեանի Առողջապահութեան Ճա-
ռաջաբանին մէկ մասն է զոր կ'արտատպենք։

Ընթերցողներէն՝ոմանց չըմեռնքներուն վրայ թերա-
հաւատութեան թեթեւ ժպիտ մը կը նկարուի, այնպէս
չէ՞. «Կա՛յ մը, ձեռքերնին հիւանդ տուէք որ հաւտ պէս
վեստոեն» կ'ըսեն նեղսրտելով։

Բայց անչահախնդիր բժիշկներ ալ, փառք Աստուծոյ դեռ չատ կան. և ներկայէք մեզ պնդել որ Տօք. Իւթիւճեան անոնց կարգէն է և իր խօսքն ու գործքը զոյգ կ'ընթանան: Տեսէ՛ք. իր գինովութեան դէմ գրած ուարակով մէկ ձեռքը ժողովուրդին վէրքին վրայ կը դնէ, իսկ միւս ձեռքով այս Առողջապահութենէն գոյանալիք հասոյթը Սղբատեսիանոմի մը (Կէտիկ բաշայի) կ'առաստաձեռնէ.

Ուրեմն ինչո՞ւ զարմանանք որ անկեղծ յայտարարութիւն մը գիտցեր է գետնելի իր յառաջաբանին մէջ: Այո՛, բժիշկի «կարօտ մի ըլլաք», և վատահ ըլլանք թէ ինքը հիւանդէ կուչտ և առողջի կարօտ է, ինքը անպակաս գնդապետի, բժիշկ կայսերական պալատանց և Գիւմիւչ Սուլի արքունի հիւանդանոցին, տէր և հրատարակիչն է Սընամ առողջապահական լրագրոյ:

Շատ փառքի ալ ցանկացող չէ իր նախորդ փառաւոր և չանարիր ախտաճանաչութեան վրայ կրնայ ապելցնել անդամ Դաղվիոյ, Անգլիոյ, Ռուսիոյ, Իտալիոյ, Սպանիոյ, Պելճիգայի, Ամերիկայի, Պրազիլիոյ, Առողջապահական ընկերութեանց:

Ինքը բաւական բավանդակ նշանակութեամբ արհեստին ալքատար մըն է, և հիմա իր վարձատրութիւնը կը սկսէ գոյն ընդհանրացնել: Անա 1863էն սկսեալ այս 36 տարի է որ միշտ նոյն նպատակին համէն կը վազէ մերթ բժշկական հանդէսով, մերթ ժողովրդական մատենապարանով և ապէպ առողջապահական հատորիկներով, որոնց վերջինը չէ անշուշտ գինովութեանը վրայ գրածը, ինչպէս կարելի է սուտգել յետագայ յանկէն:

———

ԳՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆ

ՏՕՔ. Մ. Բ. Յ. ԻՒԹԻՒՃԵԱՆԻ

1863.	Կիլիկիա (Հանդէս)	Կ. Պոլիս.
1864.	Պարսիկք	Բարիզ.
1864.	Առողջաբանութիւն	Կ. Պոլիս.
1870.	Մատենադարան ժողով	Կ. Պոլիս.
1874.	Առողջարանութիւն	Կ. Պոլիս.
1883.	Մատենադարան ժողով	Գ. Պոլիս.
1898.	Գինովութիւն	Կ. Պոլիս.
1899.	Աստմունք	Կ. Պոլիս.

Մեր խօսքը մանաւանդ իր գինովութեան դէմ գրած ուարակին վրայ: Իրաւ, այս մոլութիւնը բարեբաղդաբար մեր ժողովրդեան մէջ այնքան տարածուած չէ, և արեւմտեան երկիրներու մէջ կատարած ասերմանքին պէս ալքոլի չարաչուք աղետները հոս չի տեսնուիր. դեռ ոչ մէկ փողոցի անկիւն ցեխերու մէջ տապլտկող գինով կմներ կը դանուին:

Սակայն հարկ է ասելցնել թէ մինչեւ Ակոռի համբաւեալ մեծ կարասին բոլորտիքը բազմողներու երթալու չէ Բագոսի խնկարկուներու հանդիպելու և դեռ չատ չըլլեր ողբացեալ Ուտոնկի թատերաբեմին վրայէն իր յատկանական քրքիջներով հանդիսատեսներու ղէմքին ժպիտ և սրտին ուրախութիւն կը բերէր և թատրոնը կը գոռացնէր աղաղակելով:

Կրամբամբուլին այն օղին է,
Որ ամենուս ծանօթ է,
Որուն յարգը չը գիտնալը,

Գինեմոլաց պահ՛ը չէ ,
Կրամ բիմ բամ բուլին ,
Կրամ բամ բուլին :

Ուշադրելի , թերեւս քիչ մը հասարակութիւնը կը ձաղկէր երբ ի լուր աչխարհի կը հռչակէր որ « կրամ բիմ-բամբուլ»ին ամենուն ծանօթ է : Ինչ պիտի ըսէր եթէ պահակած տեղէն ելլէր եւ տեսնար որ ալ հիմա այնչափ ընդհանրացած է մինչեւ յայտնի ճակատ կը մղուի բժիշկին եւ գինեպանին մէջտեղ :

Տօք. Իւթիւճեան իր տետրակին մէջ կը գրէ (եթէ կարող ըլլայի , սրճանոց գինետուն գոցել կուտայի . տես էջ 7 տող 12) . իսկ գինեպանը կը դիմադարձէ՝ ինչպէս կարելի է Պատրիարքարանի անկիւնը նչանաւոր սրճարանին հանդէպ գինետան տեղանին վերատուութենէն հատատանել :

Ամէն յաւերան դարմանը հոս է ,
Մեր բժշկապետը միայն Բաքոս է :

Ուշադրելի չէ որ Տօք. Իւթիւճեան իր չանթերը արձակէ գինեմոլութեան դէմ «Գինովութիւնը մայր է ամէն մոլութեանց տես . էջ 15 տող 2.» բայց Տօք. Իւթիւճեան վիճակագրութիւնը ձեռքը մեղմ կը մօտենայ :

«Իւտամիւռթ անուն օղիամոլ կինէն 834 սերունդ «ծնած է , որոնցմէ 709ը բանտերու մչանչենաւոր յա-«ճախորդներ եղած են : Այս թիւէն մէջէն 106ը ապօրի-«նաւոր ծնունդ , 142ը աղքատախնամ ընկերութեանց «արձանագրեալ , 181ը պոռնիկ , 72ը ոճրագործ , 7ը «մարդասպան եղած են , ըստ Տօք . Բիչմանի տես էջ 29» :

Յայտնի է թէ ասոնք ընկերական կարգի բարոյական վնասներն են միայն , բայց առողջութեան վրայ ինչ

աղէտութիւն ունի գինովութիւնը . «Գինովը չարաչար մատնող հիւանդութիւններ են .

1 . Լեարդի ,
2 . Երկամուկի ,
3 . Սրտի ,
4 . Թոքի ,
5 . Ուղեղի ,

այսինքն այն ամէն գործարաններն ուսկից կ'անցնի օդին . տես էջ . 24.

Եթէ Թոքախտը տես էջ . 28. գինովութեան կը հետեւի արդեօք այս մոլութեան դարմանը կա՞յ , ո՛չ , կը պատասխանէ Տօք . Իւթիւճեան , խմողը դարձեալ պէտք է խմէ տես էջ 42 տող 20 .»

Ուսոյ իր յոյսը կը դնէ դաստիարակութեան վրայ ինչու որ (սանձելը կարեւոր է բայց կանխարգելը գերազանց տես էջ 34 .) եւ կ'առաջարկէ դպրոցին մէջ աչակերտ մը 12 տարեկան եղածին պէս պատուոյն վրայ ուխտել տալ , ցկեանս ոեւէ ոգելից ըմպելիք բերանը չառնելու տես էջ 45 .»

Գալով այս տետրակին լեզուին՝ հեղինակը բանասիրական ճաշակ մ'ալ ունեցեր է իր ոճը ժողովրդեան լեզուի ընթացքէն չատ վեր չը բռնելու , միանգամայն երբեմն գողտրիկ մանրամէգներով կը հաւեմէ իր չարադրութիւնը , եւ կարծես հայր մըն է որ իր զաւկընները կը յորդորէ , տես Նոյի պատմութիւնը էջ 17. տող 17 .

Ուրիմն ինչո՞ւ իր խօսքերուն չանսանք եւ գինեհատութեան կազմակերպութիւններ չենենանք . մեր անմահական , պաղպաջուն ջուրերուն յանցա՞նքն ինչ է , Թող գարնան անուշիկ հովերը մեզ գանեն թեւատարած հովանաւոր ծառերուն տակ , և վոխանակ ձեռնակ ջուրի՝ խմենք «Ճրրճրր»ին ջուրը , «Թաչ Տէլէն» , «Էլմալը» ,

«Կէօզ Թէփէ», «Բաերչ Տաղը», «Ճընարք Սուճու», «Բէչէլի», «Բարաքուլաք»։

Այն առեն առողջապահութեան կաղդուրիչ դասերով նոր սերունդը բարեկազմ և չնոհալի վերկենդանութեամբ պիտի ունենայ, և պիտի հասկցուի թէ չահամոլութիւնը ամէն բժիշկի համար չէ, և երգիծաբանն ալ օրախօսութիւնը իրեն պիտի պահէ և պիտի չը կրնայ ըսել «Դուն դրամէն լուր տուր Տօքթէօր,... խնդիրը դրամին բոլորտիքը կը դառնայ։»

Եւ բանասիրութիւնն ալ բժշկական դասակարգին պարտական եղած յարգանքը մատուցած ըլլալ պիտի կարծէ Տօք. Իւթիճեանի պէս մարդասէր բժիշկի մը անունը՝ Ֆրանթիսկաններու անուան քով, հասարակաց երախտագիտութեան տումարին մէջ արձանագրելով։

ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆ

ՄԿՐՏՈՒՔԵԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

ԳՐԵՑ՝ ՂԵՒՈՆԴ ՎԱՐԴ. ԴՈՒՐԵԱՆ

Նիւթապաշտ սկեպտիկը լինչպէս նաև երկիւղած քրիստոնեան հաւասարապէս ունին իրենց վերացման ժամերը, իրենց բնազանցական հակամիտութիւնները՝ որ ղիրենք առօրեայ կեանքի դաւեղիկ զբաղումներէն յափշտակելով, կ'առնեն կը տանին կրօնական բարձրագոյն գաղափարներու։

Եւ ո՞վ է որ ուրանայ մարդոյ սովորական եղող այս հոգեբանական վիճակը, կա՞յ մինչ աչխարհիս վայելքէն յափրացեալ մեծատուն մը, կամ օրուան աաժանքէն ընկճուած բախտազուրկ մը որ իր մեկուսացման լուռ ժամերուն մէջ չսիրէ երազել յաւիտենական կեանքի իրողութիւնները։

Ինքնաւստահ իմաստասէրն ալ կ'անդրադառնայ իր անձին սահմանափակ կարողութեան վրայ և անգիտակից և անտեղեակ մղում մը իրեն վնտռել կուտայ աստղագուշութիւն մը՝ որով առաջնորդուի, յոյս մը՝ որով մխիթարուի, ճշմարտութիւն մը՝ որուն կռթնի և զօրանայ։

Թող ոմանք այս երեւոյթը միտքական զառանցանք սեպեն, թող ուրիշներ զայն համարին յուսահատութեան ցնորքը. մենք պատճառ ունինք հաւատալու որ մեր գոյութեան կրկին կազմուածքին բնական տրամադրութիւնն է այս և թէ մարդ՝ իր մարմինին կարօտութիւնները հոգալէ ետքը, իր հոգւոյն պէտքերն ալ լրացնել կաթիպոի։

Ուսոի ամէն մարդ՝ որ իր կարգին հասարակաց այս հարկը անխափ կը վճարէ, կ'ուզէ գիտնալ թէ ի՛նչ կայ գիտցուելիքին անդին, ինչ է հոգւոյ անմահութիւն, ինչ է երկինք, ի՞նչ է դժոխք. ինչ է չարը, ինչ է բարին, եւն. եւն. :

Անոնց համար ունինք խորհուրդ կուտանք այս կարգի հարցերը լուծնել Նախախնամութեան մեր մէջ դրած բնական լոյսով. անոնք իմաստասէրներ են որոնց համարձակ ընթացքը մեզ չի դայթակղեցներ, անոնք իրենց պարտականութիւնը կը կատարեն: Երբէք չենք վրդովիր երբ ուրիշներ կը փորձեն սանձահարել մեր խիղճը կառավարելու հոգը. անոնք կրօնաւորներ են որ իրենց պարտքը կը կատարեն:

Ով որ իր աղէկ գիտցածէն անմասն կը թողու իր նմանները՝ անսպրելի վրկանք մը կը գործէ, ա՛վ որ իր աղէկ գիտցածը հրապարակովին չնորհակալ չըլլար՝ անքաւելի ապերախտութիւն մը կ'ընէ. բայց ո՞վ մեզ կը մեղադրէ եթէ՝ մեր երախտագիտութեան պարտքը վճարելէս վերջ, իմաստասէրին եւ կրօնաւորին մէջտեղ ընտրութիւն մը ընենք. կամ ո՞վ մեզ կ'արգիլէ երկուքն ալ մերժել, եթէ ուղիղ բանին հակառակ վարուին:

Բարեբախտաբար հաղուագիւտ չէ միեւնոյն անձին մէջ իմաստասէրն ու կրօնաւորը միացնել տեսնել եւ կ'ուրախանանք երբ լայնախոհ եւ հմուտ եկեղեցական մը հաւատալիքներուն սահմանը գծելով, իր խնամոց վըստահուած ժողովուրդին հոգեւոր պարտուց կատարումը դիւրացնէ:

Հարկաւ աղնիւ ընթերցողը կուտեղ ըմբռնէ Գիր. Տ. Ղեւոնդ վարդ. Դուրեանի Մկրտութեան խորհուրդ մակագրեալ երկասիրութեան կ'ակնարկենք, որուն վրայ կ'արժէ խօսիլ մեկէ աւելի նկատումներով:

Գործը մօտէն քննողները պիտի տեսնեն, որ լաւ դասաւորուած է ուսումնասիրութեան նիւթը, այսպէս.

Ա.— Նախաքրիստոնէական մկրտութեան պատմութիւնը:

Բ.— Քրիստոնէական մկրտութեան պատմութիւնը:

Գ.— Քրիստոնէական մկրտութեան վարդապետութիւնը:

Դ.— Ծանօթագրութիւն:

Ա. Հրեական աղգերու կանոնս ժամանակներէ ակսեալ հեթանոսական մկրտութեան արարողութիւնը հետաքննական է. չհնկան է իր հաղորդած տեղեկութիւնները Հրէից կողմէ նորահաւատ կամ եկամուտ մը մկրտելու արարողութեան մասին և կը կարծենք թէ ուղիղ են իր տեսութիւնները Յովհաննու Մկրտչի մկրտութեան նկատմամբ:

Բ. Այս երկրորդ մասը կարդացողները կրնան տեսնել որ հեղինակը աստուածաբանական ճոխ հմտութեան պաշար մը ունի և արմատական մը ըլլալը կը հետեւցընեն: Կոկիկ կերպով կը ներկայացնէ Մկրտութեան հորհուրդին հաստատութեան ժամանակը, բանաձեւը, նիւթական, պաշտօնը, նիւթը, եղանակը, կանոնները:

Գ. Այս մասը որ գործին էական և յատկանշող հատուածը կը կազմէ և որ կը խօսի հոգեւորապէս վերստին ծննդեան, Աստուծոյ որդեգրութեան, մեղաց քաւութեան, Եկեղեցւոյ անդամակցութեան, միութեան ընդ Քրիստոսի, հեղման Ս. Հոգւոյ, չնորհաց և վրկութեան վրայ, կը դիտենք որ միմիայն Ս. Գրոց հեղինակութեան կռթնած է:

Դ. Այս յաւելուածը սրտաբուխ մխիթարական մըն է որուն հեղինակը ըլլալ կը թուի նոյն իսկ գիրքին երկասիրողը, որ չափաւորութեան տիպար մը կրնայ նկատուիլ իր հանած եզրակացութիւններով:

Արդարեւ չատ փափկանկատութիւն պէտք է եկեղեցականի մը իր եկեղեցւոյն հոգեւոր չինութեան աչխատած միջոցին այլ դաւանանքէ քրիստոնէից հասցէներ

վիրաւորիչ ակնարկութիւն մը չընելու համար և բարեկիրթ ու քաղաքավար կրօնաւորի մը համար չատ դժուար է այս, քանի որ նոյն աղբիւրէն՝ Ս. Գիրքէն, այնքան տարբեր հաւատալիքներ կազմուած են այսօր։

Այս գիրքին մէջ յայտնուած իրողութիւնները ոչ-չ՛ւմ տարբեր են նախորդ դարու սկզբան աննկարագրելի քահանակուղներու անհաչտ գաղափարներէն, այլ եկեղեցիներու կրօնական դաւանանքին վրայ երբէք յարձակում չկայ և դրուած է ինչ որ պէտք է իր ժողովուրդին անհրաժեշտ հրահանգութեան։

Իր յաջողութեան գաղտնիքն այս մասին կարծես սա համոզումն է, թէ ո՛ւր որ Աստուած կը խօսի՝ մարդիկ ի հարկէ կը լռեն, ուստի «ամէն դարու քրիստոնէական եկեղեցւոյ վիճաբանութեան նիւթ մատակարարող միաբողջանի և կողմնակալ տեսութիւններէ զգուշացած է։ (տես Ցառաջաբան)։»

Եւ կրնաք այլապէս վարուիլ քանի որ «Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցին իր դոյութեան սկզբնաւորութենէն ցայսօր մկրտութեան խորհուրդին կարեւորութիւնը չնչտած է, հիմնելով իր մեծ մի տեսութիւնները Ս. Գրոց և Առաքելոց աւանդածին վրայ (տես Ցառաջաբան)։»

Այսպէս «բարեպաշտ ծնողներէ մկրտութիան երթուած մանուկները՝ որոնք Աստուծոյ երկիւղովը սիրտ-պաստիարակուին, եւաքը կ՛ըլլան եկեղեցւոյ ճշմարիտ անդամները, իսկ հակառակ պարագային անոնց մկրտութիւնը նշանակութիւն չունի և չատ անգամ սրբապղծութիւն կը համարուի. (տես էջ 31)։»

Եւ թէպէտ հոգիս երբեմն կոչում կ՛ընէ մեր երջանկայիշատակ նախնեաց հեղինակութեան, բայց երբ պատահաբար զանոնք յիշէ՝ կը դիտենք որ իր մէջ բերած հատուածները ըստ ամենայնի կը համաձայնին Ս. Գրոց ոգոյն (այսպէս տե՛ս էջ 41)։

«Ինչպէս մկրտեալ անձէն, նոյնպէս մկրտող պաշտօնեայէն կը պահանջուի ջերմեռանդ հաւատք» — «նախ քէկեր ոչ հոգին Սուրբ մկրտիցի ընդ մկրտեալն, ոչ մկրտութիւն կատարեալ ասի, այլ լուացումն ջրոյ» (Ս. Եղիշէ, 344 էջ)։

Ըսինք արդէն թէ Գիր. հեղինակը այլ եկեղեցիաց հասցէին անհաճոյ ակնարկութիւն չըներ և կ՛ուզենք յոյժ տալ թէ ինչ մէթոտ կը գործածէ երբ իր եկեղեցին այլ քրիստոնէական եկեղեցիներէ զանազանող վարդապետութեանց վրայ է խնդիրը։

Այս փչալից ու յատկանշանական խնդիրներէն մին է արսկմամբ մկրտութիւնը և չափաճասից մկրտութիւնը, որուն վրայ ալ խօսած է ընդհանուր կերպով և միայն իրենը հաստատելով ու այլոցը ամէնանելով այսպէս.

«Ոմանք ընդունած են թէ մանուկները մկրտելու սովորութիւնը առաքելական կանոններէ կը բղխի. ուրիշներ յամառ կերպով պնդած են հակառակը՝ հիմնուելով Քրիստոսի խօսքին վրայ թէ «որ հաւատայ և մկրտուի, կեցցէ.» տես էջ 32. ուր խօսքը մկրտական քաղաքականայ վրայ է։

Դարձեալ «հռովմէական եկեղեցին մկրտութիւնը ոչ ընկղմամբ կը կատարէ, այլ սրսկմամբ, ինչպէս կ՛ընէին հրեաներ քրիստոնեայք երբ հիւանդ ըլլար մկրտելին։ Հռովմէական եկեղեցին մէջ ԺԳրդ դարուն մտած է այդպիսի սովորութիւն մը ինչպէս կը վկայէ Թոմաս Ագուինացին (տես էջ 51). հոս ալ խօսքը կաթոլիկեայց վրայ է։

Ու երբ իրար հակասող բանաձեւերու կ՛անդրադառնայ՝ ոչ ոք կը տրտմի պաշտպանողական բացատրութեանց վրայ, որ անոնակալ ոգւով և գոհացուցիչ կերպով կատարուած են. այսպէս «Հայ եկեղեցւոյ բանաձեւը հետեւեալն է — (այս անուն) ծառայս Աստուծոյ եկնայ յերախայութիւնէ ի մկրտութիւն, մկրտի յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ։»

«Սակայն Հռովմէական եկեղեցին այդ ձեւն ըրած է

«Ես մկրտեմ (զայս անուն) յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ։» Այսպէս նա մկրտողին անձին աւելի նըշանակութիւն կուտայ քան թէ Քրիստոսի։ Գրիգոր Տաթեւացի. Գիրք հարցմանց (եր. 588)։

Գիրքին Գեր. հեղինակը նոյն դիտողութիւնը կըրնար ընել բողոքականաց մկրտութեան բանաձեւին համար ալ, քանի որ «Երէցը սա խօսքերը կը զրուցէ մկրտեմ զքեզ (անուն տալով) յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ ամէն (տես Աւաջ. եկեղեցւոյ էջ 39)։»

Արդարեւ քանի որ Գեր. Դաւոնդ վարդապետ Դուրեան կը յիշէ Յովսեպոս, Փիլոն, Տէրտուղիանոս, Ամբրոսիոս, Թովմաս Ագուինացի, Թալմուտ, Կիպրիանոս, Երանոս, Ոսկեբերան, Որոգինէս, Շաֆ, Սմիթ ևն. ևն., իրեն համար դժուար չէր Յոյն, Լատին, Բողոքական և այլ համաչափ անդամներէն մէկուն ըսածը միւսին դէմ հանել և ինք զինքին ընծայել գիտունի երեւոյթ։

Կրնար դիտել տալ թէ բողոքական յարանուանութիւններէ ոմանք նոյն իսկ մկրտութեան խորհուրդը զանց կ'առնեն՝ ինչպէս Բուէյքըները, թէ այլք հին արդարոց և հիմակուան անկնունք աղայոց հոգիներուն կայանը կ'ընդունին լիմպոսը՝ ինչպէս պապականք. բայց այս կարգի խնդիրներ չէ յուշած և աղէկ է ըրած։

Նաև չատ իրաւացի կը գտնենք իր դիտողութիւնը թէ «ոսմիկը չատ անգամ աստուածաբաններէ աւելի աստուածապան է և պէտք չէ թիւր մկնութեանց տեղի տալ (տես էջ 83)։» Ուստի կը փակենք մեր տեսութիւնը, չնորհաւորելով գիրքին հեղինակը իր ընտիր ոճերուն և իրեն առանձնայատուկ գրական լեզուին համար։

Կարծենք իր ուղղագրութեան մասնաւորձերը, այսպէս «կ'վկայէ, կ'մկրտէը, կ'վատահին, կ'համարի» նախապէս ոմանց կողմէ փորձուած և չէ ընդհանրացած։ Անշուշտ փորձերու արդարութեան առեն (տես էջ 36 և 37) սպրդած վրիպակներն աւելոր չեն ածեր գործին և կը մաղթենք որ Գեր. հեղինակին անտիպ գործերը լոյս տեսնեն ի հոգեւոր չինութիւն հաւատացելոց։

ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

ԱՌԱԿՔ ԼԱՖՈՆԴԷՆԻ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ
Ա. Ա. ՊՈՒՐԱԴԱՇԵԱՆԻ

«Ո՞ւր մնացին Պարագաք էֆ. ի սխալները։»
(Յ. ՊՕՅԱՃԵԱՆ)

Ա.
ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Տաղագրական արուեստին ճաչակաւոր արարագրութեան գիզեցիկ մէկ նմոյշն է Լաֆոնդէնի Առակներուն Թարգմանութիւնը։ Գիտուած թուղթ, ձոխ գարդագրեր, խնամուած կազմ. ոչինչ խնայուած է այդ գործը հաճոյատեսիլ ընծայել բանասէրներու։

Այդ ակնառարար երեւոյթին է արդեօք որ կը մղէ մեզ, քիչ մը մեր կամքին հակառակ, գիրքին պարունակութեան քննութեամբն զբաղիլու։ Ո՛չ, անշուշտ, հեղինակին անժխտելի արժանիքը և Թարգմանիչին հմտութիւնը կը բաւեն առոր։

Բայց կը խոստովանինք որ՝ նախանձայոյզ սան մը՝ մեր մէկ մանաւանդ տեսակցութեան մէջ ըրած խիստ անմեղ դիտողութիւնը աւելի բունելով, եթէ քննադատ կանգնելու հոգը մեր ուսերուն վրայ չը բեռցներ, պիտի թողէինք Թարգմանիչը որ իր քաղաք անցեալ դասինիներուն վրայ հանդիսէր որչափ ուզէր։

Արդոյ Թարգմանիչը իր յառաջաբանով կը խոստանայ թալ ընթերցողին քան ատ քան ալֆաթներէն կազմ և ձորձ ատութեալ պահել զբոան պարզութիւնն. ինչ հարկ. մի-

թէ լեզուները ոճ ոճի, բան առ բան կը զուգադիպին, չէ՞ մի որ մատենագրին գործածները պահպանելէ առաջի անոր իմաստին հաւատարիմ մնալու և անոր գաղափարները ճիշդ պատկերացնելու է։

Յետոյ, ինչ կը նշանակէ Լաֆոնդէնի պէս ֆռանսաբանութիւններով լեցուն իսկատիպ հեղինակ մը թարգմանելու պահուն աշխատիլ և ընթանալ և զգալ ամեն մէկ բառը ինչպէս որ ինքը Լաֆոնդէն զայն կ'ընէր։

Սակայն թարգմանելիքնիս, թէ չէ առիթ կը փընտռենք Ոսկեդարու մէջ ունեցած հմտութիւննիս փայլեցնելու. եթէ առակ է, այն ալ գրաբար, աւելի չիտակ կ'ըլլայ նիւթին, Մխիթար Գոչ, և այլոյ արուեստին համեմատ գրել։

Մեզի չիմնար քառորդ դարու ժամանակամիջոց մը սահմանել այս թարգմանութեան, ինչպէս կ'ընեն ոմանք. բայց կ'ընդունինք որ կենդանի լեզուի մը առաջ ոճերը կարծեցեալ Ոսկեդարու ցուրտ կազապարին մէջ թափելու փորձին ասկից ալ պակաս առնն չէր բաներ։

Լատինական ոմանք Թող պնդեն ու թէ որ 1872ին այս առակները իրր թարգմանութեան պարտականութիւն սրբագրուած և սրցակով աչակերտներուն ետ տրուած են։ Նոյ, գործին մէջ այդ բարեյիշատակ սրցակին հետքը չկա՞յ արդեօք. եթէ տարտղարուց մեզի դէմ բարձրացած քրմինչիւններէն դատենք, կրնանք հետեւցնել թէ Լաֆոնդէնի թարգմանութեան մէջ նչմարուող սխալներուն հայր ըլլալու իրաւունքը անցած օրերու համրակ մը կը պահանջէ։

Բանաներնիք տարին քիչ բան չէ. և որովհետեւ Լաֆոնդէնի տանմանը առաձգական է, ճիգ մը կ'ընենք որ մեր երեւակայութիւնը այդ թուականէն ալ անդին չի մղէ մեզ. բայց հաւանական չէ՞ որ, գոնէ Լիսէի հանգրուանէն առղին, այս թարգմանութիւնը ճամբան ուրիշ կայաններու ալ հանդիպած ըլլայ։

Կրնայ ըլլալ, ինչո՞ւ չէ. օրինակի համար, գիտենք հաւաստիաւ թէ 1886ի «Ճաչակ Ոսկեդէն Դպրութեան»ի մէջ Գարագաշեան Լֆինտի Լաֆոնդէնի առակները մերթ յանդաւոր եւ մերթ արձակ չատ անգամ կը տպագաւոր։

Տե՛ս Ալուէս և Գոչ էջ 168.— Կին կամնավաճառ 169.— Գայլ ծպտեալ 172. — Աքաղաղ և մարգարիտ 173.— Ջորիք 174.— Շինականք ափանց Դանուբայ 177. — Հոզագործ և որդիք իւր 483. — Գորտ 187. —Գայլ և շուն 188.— Տես. Ճաչակ Ոսկեդէն Դպրութեան տարի 1886էն 1889։

Վերջապէս այսքան նախապատրաստ երկունքէ ետքը համբերատար թարգմանիչն ձեռքերուն մէջ ոզորկուելով, կոկուելով, 1894ին հուսկ ուրեմն լոյս կը տեսնէ աշխատակից աչակերտին ցանկացած հատորը։

Շատ հետաքրքրաշարժ բան է այս հոգեբանական վիճակին մէջ քայլ առ քայլ թարգմանիչին հետեւիլ, «Ճաչակ Ոսկեդէն Դպրութեան»ի մը քով բերել Լաֆոնդէնի դրաբար թարգմանութիւնը և կէտ առ կէտ բազդատել։

Ճաչակ Ոսկեդէն Դպրութեանը Գորտի առակին մէջ կը գնէ.

«Հէք անասունն չքոսի այնչափ այտուռ մինչեւ պայթիլ» էջ 187.

Լաֆոնդէնի նոր թարգմանութեանը, նոյն առակին մէջ կը գնէ.

«Մողէսն ապուշ այնուռ այնչափ մինչեւ պայթիլ» էջ11.

Հարկաւ վերջէն եկած թարգմանութիւնը գերազանցապէս ուղիղ համարուածն է։ Ինչո՞ւ արդեօք. զարմանք, ուրկէ առիւ վերջը գորտը միթէ «քէրթէնքելէ՞» կըլլայ։ Կը խորհինք պիտողութիւն ընելէ. խօսքը չատ կը թողունք Բառգիրքին։

«Մողէս կամ մողիզ, իգի կամ եզի, զայ գրի եւ

մաղոս, գնեուն քառատանի, օձ կարճիկ կամ կոկորդիլոս փոքրիկ, խայտաբղետ և բաղմագունի փոքր և մեծ· տես և քարաթօշ, կովագնայ, տիտանն, տառկերէն քէլէր, քէրթէնքէլէր, քէրթէնքէլէ։» Տես Բառգիրք Հայկազեան։

Արդ՝ pécore որ երբեմն անասուն և այժմ մաղէս թարգմանուած է, կուգայ լատին pecus, pecoris բառէն որ կը նշանակէ animal, bête. Լաֆոնդէն ինքն իսկ կը սահմանէ այս բառին իմաստը իր Ե. գիրք Ա. առակին մէջ, ուր յայտնապէս կը գրէ·

Tel est ce chétif animal, etc.

Դարձեալ՝ Լաֆոնդէն հարկ չի թողուր մեզի ըսելու թէ chétif կուգայ, captivus, captivum լատին բառէն որ երբեմն արմատին համանման captif իմաստը տալէն վերջ, այսօր vif, méprisable, imprudent etc. կը նշանակէ, ինչու որ Լաֆոնդէն իր Թ. գիրք Ա. առակին մէջ կը դնէ։

Mainte imprudente pécore·

Այս երկու սահմանուած բառերը իրարու մօտեցնելով, ըստ Լաֆոնդէնի չատ չատ կ'ունենանք imprudent animal. ո՛չ այլ ինչ։ Արդէն բոլոր գիրքին մէջ ամենը երեք անգամ chétif, երկու անգամ pécore գործածուած են, ետքէն եկած գործածութիւնները Գորտի առակին կ'ակնարկեն և chétif ու pécore բառերուն իմաստը կը ճշդեն։

Նոյն ինքն Գարագաչ էֆէնտի միթէ իր այս նոր թարգմանութեան մէջ չի՞ դներ «էֆէ անասնոց, իմա գրաոց». էջ 177. ըսել է ինքն է որ չիմանար և իր պատուէրին անգամ միտ չի դներ և անոր համար է այս բառերու ընտրութեան մէջ վարանումը, որ կը դիտուի ամեն առակին բոլոր ընթացքին մէջ։

ՕՐԻՆԱԿ

ձաշ. Ոակ. Դպր. կը դնէ	Իսկ Լաֆ. Թարգմ.
bœuf	արջառ	եզ
crever	պարպաստիլ	պայթիլ
assez	հերիք	բաւ
page	փուշտիպան	Թիկնապահ
pécore	անասուն	մաղէս
envieuse	նախանձաբեկ	նախանձ բեւեռալ
n'y suis-je pas?	ո՞չ եղէ հասու	ո՞չ հասի նմա.

Եթէ մեզ մնար, 23 տարուան մէջ 23 անգամ բառ փոխփոխելու տեղ, գո՛նէ անգամ մը բնագիրը ծայրէ ծայր աչքէ անցնելու և հոն տիրող համաձայնութիւնը օրինակ առնելու էր.

ՕՐԻՆԱԿ

Ա. Գիրք	Ա. Առակը	կը յիշեցնէ	Ե. Գիրք	Թ. Առակը
Ա. »	Գ. »	»	Ե. »	Ա. »
Ա. »	Ի. »	»	Թ. »	Թ. »
Բ. »	Ա. »	»	Գ. »	Ժե. »
Գ. »	Ը. »	»	Ե. »	Ը. »
Դ. »	Ժբ. »	»	Ժբ. »	Դ. »
Դ. »	Ժդ. »	»	Ժ. »	Զ. »
Դ. »	Ժէ. »	»	Ժ. »	Ե. »
Ե. »	Ե. »	»	Ժբ. »	Ե. »
Ժ. »	Ա. »	»	Ժ. »	Ժդ. »

Մանաւանդ աւելորդ աչխատութիւն մը չէր ըլլար Լաֆոնդէնը ծանօթագրողներուն միա դնել, որով սխալ թարգմանութեանց մէջ չէր իյնար, ինչպէս ետքէն պիտի տեսնուի։ Այս ծանօթագրողները հազուագիւտ չեն և Լաֆոնդէնի առակներու ամեն հրատարակութեանց մէջ իրենց մասերը էջերուն տակ բացատրած են այլ և այլ անձերու կողմէ, զոր օրինակ Chamfort, Ch. Nodier, Guillon, Géruzez, Batteux, De Wailly, Walckaer, A. Gazier :

Բայց ինչ կըլլայ, մենք ըսեր ենք չենք ըսեր, միթէ այս տարտամ ընթացքին համար նոյն ինքն թարգմանիչը ինքզինքը չը՞ պիտի մեղադրէ. «Ոչ եղէ հասու», հասնելէն առվլի խելք հասցնել, ձեռք ձգելու խմաստը չօչափելուն համար հաքէն «ոչ հասի նման»ի վոխելու խղճահարութիւնը ղինք կ'արդարացնէ՞:

Դիտողութիւններ ամէն մէկ կրկին թարգմանուած առակներու նկատմամբ կրնանք ընել, և, Աղուէս և ագռաւ, Գայլ ձպիկաւ, և այլն առակները եպերանքէ աղատ չեն, բայց ընթերցողները ձանձրացնելու վախը, և, նախատրձին ու վերջնական թարգմանութեան մէջ ընտրութիւն մը ընելու համար ղժուարութիւն չի հանելու վախը մեղ առ այժմ հոս կը կեցնեն:

Բ.

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ՈՃԸ

Ներկրանք կ'ազդէ մեղի տեսնել թէ բազմարդիւն վաստակաւորը՝ կարգ մը դասագրքեր յօրինելէ ետքը, որք բաղդատաբար հասութարեր հրատարակութիւններ կրնան նկատուիլ, այս անգամ կը ձեռնարկէ գրաբար թարգմանութիւններու չարքը ճոխացնել, Սրամեան ընկերութեան ծախքով հրատարակուած իր այս նոր գործով:

Եւ քանի որ թարգմանութեան մը առջեւ կը գտնուինք, թարգմանութեան պայմաններուն համեմատ լան մը սպասելու իրաւունք ունինք: Այս գիրքին 439 երեսին վրայ յանկարծ Gille «Գիլ» բառին կը հանդիպինք, որո՞ն մաքէն կանցնէր որ էջ 297ին մէջ «Ժիլ» թարգմանուելէն ետքը մէյ մըն ալ «Գիլ» տառադարձուած ըլլար. Hercule, էջ 330, Հերակղէս թարգմանուած է, դարձեալ որո՞ն մաքէն կ'անցնէր որ այս բառը, էջ 182, վանդն անունին տակ պիտի ծպտի, և ինչո՞ւ Mongol երբեմն Մանկոլ էջ 201, երբեմն Մողոլ 377, պիտի թարգմանուի: Դեռ ասանկ քանի՛ քանիներ:

Աւելի ղուարճալին կայ, malvoisie կը թարգմանէ մալը-ալեան էջ 65, Laridon կը թարգմանէ Ղարիդոն էջ 279, philosophe կը թարգմանէ փիլիսոփա էջ 311. եւ գոնէ խեղճ Լաֆոնդէնին անունն ալ Ղափոնդէնիոս չի տառադարձեր. ինչ ղրկանք, ո՛հ, որչափ պիտի ուրախանար Եղիւսեան դաչտերուն մէջ սիրելահոգի առակաբանը: Այս գարտուղարութիւններուն համար պէտք չէ տրտնջալ, կ'երեւայ թէ ոսկեգարու դէմ վէճերը՛՛՛ այսպէս կը պահանջէ, որովհետեւ Նիկողոս եւ Նիկողայոս ունինք՝ անոնք մէկդի թողելու եւ Nicolas էջ 73, Նիքողլա թարգմանելու է:

Բայց ինչո՞ւ գանգատինք, բառերու միօրինակութիւնը խղճին ալ արուեստ մըն է որ ամենուն չէ տրուեր. ահա, galant խորախորհուրդ, էջ 25, galant կոչնատէր, էջ 30, galant իգամոլ էջ 40, galant նենգաժէտ, էջ 58, galant չարաճճի էջ 92, galant սորա էջ 94, galant ազնիւ, էջ 106, galant նենգաւոր, էջ 112:

Լաֆոնդէն իր բառերը չատ զգուշութեամբ կը գործածէ և անգամ մը իր բառը գանելէն վերջ չատ դիւրաւ զայն չի վոխեր: Galant բառին գործածութիւնը մինչեւ վեցերորդ գիրքը կ'երթայ և Դ. գիրք. Ե. առակին մէջ Լաֆոնդէն հակառակէն կը սահմանէ անոր իմաստը:

Jamais un "lourdaud» quoiqu'il fasse.—Ne saurait passer pour "galant».— Եւ իրազէկներուն այս յայտնի է որ Պոգգաչիոն թողլէն և Mme de la Sablière ի տունը քաչուելէն վերջ Լաֆոնդէն՝ բարեպաշտիկ կեանք մը կը վարէ եւ ոչ galant ի վրայ կը խօսի ոչ ալ galanterie ի:

Այլ է տարբեր բառեր միևնոյն բառով թարգմանելու անպատեհութիւնը. maître սեպուհ, էջ 24. marquis սեպուհ, էջ 11. sire սեպուհ, էջ 12. capitaine սեպուհ, 78. ասոնք ամենքն ալ սեպուհ կը նշանակեն եղեր. արդեօք արտասանութեան ձեւէն պէտք է զանազանել: կ'երեւայ թէ բառական ճշդութիւնը նշանակութիւն չունի

Թարգմանութեան մէջ. օրինակ, Ա. Գիրք Ի. առակ Les écailles pour les plaideurs. *Թ. գիրք Թ. առակ* Tenez la cour vous donne à chacun une écaille. *Այս* écaille *բառը մերթ խեցի կ'ըլլայ մերթ պատեան, եւայլն։*

Էջ 22 *Գիրք առակայ կը գտնենք, եւ չենք գիտեր եթէ այդ առարկայ գիրքը* La Fontaine*ի՞ առակայ գիրքն է թէ ուրիշ գիրք մըն է. բ՛աշխրին գտնելու է հասկըցնելու համար որ* La Rochefoucauld *ի* Maximes *ներու գիրք կը հասկնայ։ Ըսել է՝* fable, proverbe, maxime, parabole, apologue *իրարմէ բնաւ տարբերութիւն չունին և հայերէնի մէջ համանիշ բառ չի մնայ։ կը խորհինք թէ* maxime *առաջ կրնայ թարգմանուիլ չատ աւելի յարմարութեամբ կամ թերևս ուրիշ բառ մը գրուիլ։* Évêque *քարմ, էջ* 72, *բառերու ճշդութեան ըսելիք չի կայ. ասկից վերջ հարկաւ երախտագէտ մնալու ենք իրեն, որ* machine ronde, *էջ* 28, *յաչխարհի աստ կը թարգմանէ, Ոսկեդարու հոգիին անգամ հաւատարիմ կը գտնուի. այն առանց աչխարհի կղզուներուն կը հաւատայիր մերթ. իրաւ, էջ* 182, machine ronde *գիտնական թարգմանիչով հակասութեան մէջ կ'իյնայ, բայց ինչ փոյթ։*

Գ.
ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԱՆ ՍԽԱԼՆԵՐ

Սակայն ինչ ըսենք թարգմանութեան անհեթեթ սխալներու որ լափոնթէնի այս քառ. ա. քառ. թարգմանութեան մէջ կը վհատան. զոր օրինակ.

Pendant tout le «sabbat» qu'il fit avec la dame.

«Ձողջոյն շաբաթն զոր անցոյց ընդ կնոջն այնմիկ, էջ 40.— *բացատր.* (faire le sabbat, c'est faire grand tapage. A Gazier. Les fables de la Fontaine, VIII édition.)

«Foin» du loup et de sa race, *Խար գայլոյ և սոյմի նորա, էջ* 121. — *բացատր.* (Foin interj. qui exprime le dégoût, le mépris, Dic. Larousse.)

Un équipage cavalier fait les trois quarts de leur vaillance.

Ձօրական մի ի հեծելոց զերիս չորրորդս զքաջութեան նոցա արժէ. էջ 159 *բացատր.*—(Équipage cavalier un grand train de maison comme celui des grands seigneurs. A Cazier.)

Un loup qui commençait d'avoir petite part aux brebis de son voisinage, *բացատր. Գայլ մի որ այն ինչ սկսեալ էր ունել մասն ի մերձակայ խաչինս հօտին, էջ* 75. *բացատր.* (Qui ne pouvait presque plus en manger tant les chiens faisaient bonne garde. A. Gazier.)

Quel esprit ne bat la campagne? *Ո՞ խիզախէ ոչ ի ճակատ, էջ* 210.— *բացատր.* (Locution proverbiale pour dire être fou. A. Gazier.)

Et sur « l'état » du charbonnier il fut couché tout le dernier. *Յ՛ածխատործի ուրուք չէիւրէ ընկողմնեցաւ նա հուսկ յետոյ, էջ* 176 *բացատր.* (Phrase obscure dont voici le sens. Il fut couche, c. à. d. inscrit le dernier sur la liste. A. Gazier.)

Սխալիկ ձախող թարգմանութիւններու ալ կը հանդիպինք որ մեզ տարակոյսի մէջ կը ձգեն թարգմանիչին ֆրանսերէն լեզուի հմտութեան մասին, օրինակ.

L'épouvante est au nid plus forte que jamais.

Արտոյտն գայ յերեկոյին ի բոյն առտուդ քան զառաջին. էջ 154.

Ինչ մը ֆրանսերէն գիտցողը մեզի անմիջապէս իրաւունք պիտի տայ, ուստի մնացեալ սխալներով չենք խճողեր մեր յօդուածը և կ'անցնինք գրաբարին.

Դ.
ՈՍԿԵԴԱՐՈՒ ԳՐԱԲԱՐ

Շատ ճարպիկ ըլլալու է մարդ մեզի ընդունել տալու համար որ՝ ժամացոյց, գրամաճառ և աստղ նման

խել մը բառեր Ոսկեդարու բառացանկին մէջ կը գտնուին։ Շատ ալ միամիտ ըլլալու ենք, կարծելու համար թէ Ոսկեդարուն մինչեւ մեզի հասուցած ոճերուն հաւաքածոյին մէջ կը գտնուին հեռեւեալ զրաբարատարազ ֆրանսաբանութիւնները. Qui sentait le fagot, *որ հոտէր խարոյկ*, էջ 127. — L'étoffe a pris son pli, *Զգեստն իւր էառ կտաւն*, 62. — Le diable logeait dans sa bourse, *Դիւն ի քսակի իւրում բնակէր*, 319. — Cela, c'est la mer à boire, *Այս ամենայն է ծով յըմպել*, 281։

Անդին ինչ մնաց. քանի մը իսկապէս զրաբար ոճեր, որք սակայն անհաճ կերպով գործածուած կրնան ըլլալ, զոր օրինակ. *Թռչունք յընչաց քերեն զնա*, էջ 17. *Ինչ ժժպատեհ զուգադիպութիւն. Ընդ-առ-ի և ընդ-ուս, ինչ-ո՞ւ* չըսեր թէ *Թռչունները պիկս ալ ունին. անա այս է* les oiseaux se moquèrent d'elle *ի Ոսկեդարեան վայելչութիւնը*, L'homme entre deux âges *կը թարգմանէ Այր միջնահասակ*, էջ 29. *Ոսկեդարու սիր հեղինակին մէջ այս դարբնոցէն նոր ելած բառը կը գտնուի. ալ-ոչ հասակ կամ անոր մօտ բառ մը դնելը չէ՞ր ըլլար։ Ոճ բառը Ոսկեդարու մէջ ցուցանի իմաստով գործածուած է, և երբեմն Գարագաշ էֆէնտի այնքան խստապահանջ էր որ վեհ ոճ գրելու տեղ քաջ նոյնիսկ կը գործածէր, ինչո՞ւ ուրեմն իր յառաջաբանին մէջ կ'ընդունի և կը գործածէ։*

Սոխթէն օգուտ չենք քաղեր ըսելու համար թէ «Սիրամարգ սրտունջ լինի առ Հերայ», էջ 59 խորագիր. Հերայի ծայրի չեն ալ թերեւս մեզի անծանօթ Ոսկեդարեան նոր ոճ մըն է, քանի որ վրիպակներու ցանկին մէջ չիկայ եւ կ'ենթադրենք որ վորձերը լաւ չի սրբագրելու արդիւնք է, բայց վերջապէս սխալ է. եւ եթէ այս կարգի սխալները թուէինք՝ գիրքին եաին գտնուած վրիպակներու արդէն ճոխ ցանկը կը յորդէր։

Ը.

ՏԱՂԱՉԱՓՈՒԹԻՒՆ

Գարագաշեան էֆէնտիին սովորական չափերն են 4—4, բայց առջի հատուածը աղատ կը ձգէ։ Են և ատոկ+ որ ըստ ալեքսանդրեան անուանել ըսէց Գողթնացոց են վեցոտնեան է 6—6. ԵՒ դէ բո-ըն-ըն-ե լեցի ընկերցողց, ներողանդիր ատոկէ զատ նշանակէ ատանիկ վերնագրին։

Ուսոի կամ այն է որ Շնորհալիին վեցի վրայ տաղաչափելը չը գիտեր, կամ այն է որ գիտէ և օտար կը համարի այդ չափը, այն առեն կամ տաղաչափութեան ընդունուած օրէնքներու դէմ կը գործէ, կամ տաղաչափութեան հմուտ չէ։

Այս երկայրաբանութենէն օգուտ քաղել չենք ուզեր, մանաւանդ իրաւունք ալ կուտանք որ աւելնթեր վերնագրին չափը նչանակէ, ապա թէ ոչ սիվ կ'արդիւնէ մեզ որ 4—4 ի հատուածելու տեղ, ինչպէս ինք կ'ընէ, յետագայ տողերը մենք մեր կողմէն 6—6 ի հատուածենք. այս վերջի պարագային աւելի յարմար կ'իյնան չեչտերը.

Ըստ Գարագաշեանի

4 — 4

Առն ամուսնոյ	կորուսս չերեայ	առանց ողբոց
Կինն առնէ կոծ	բազում յեռոյ	մըխիթարի,
Ժամանակին	Քեւոլք տխրանք	Քոչին ի բաց.

Մենք կ'առաջարկենք կարդալ սապէս.

6 — 6

Առն ամուսնոյ կորուսս	չերեայ առանց ողբոց	
Կինն առնէ կոծ բազում,	յեռոյ մըխիթարի	
Ժամանակին Քեւոլք	տխրանք Քոչին ի բաց.	

կամ ինչո՞ւ համար 6—6 ի հատուածենք սա տողերը։

6 — 6

Տիկին աքիս յաւուր | միւսի յառաւօտուն
Փոխի յայլ կոյս, առնու | գովել ըզԻոսկուրս.

Մենք՝ աւելի յարմարութեամբ, 4—4ի պիտի աղէնք.

4 — 4

Տիկին աքիս | յաւուր միւսի | յառաւօտուն,
Փոխի յայլկոյս, | առնու գովել | ըզԻոսկուրս.

Նաև գիտենք որ արհուեստի և առողանութեան նշանները պէտք է ղուգադիպին, ապա թէ ոչ առանց յանգի քմահին արուեստ մը կը դառնայ տաղաչափութիւնը, որուն չափը եթէ քովը չի ղրուի ըստ հաճոյս կը կարդացուի, և եթէ ղրուի՝ տարօրինակ խմասանութիւն կը հասնի մեզ, ղոր օրինակ, ինչ կը նշանակէ.

4 — 4 Հան ի գաւակ | իշոյն զորդին (էջ 72)

Արդեօք «ղորդի՞ն իշոյն» ըսել կ'ուզէ թէ «հան ղորդին ի գաւակ իշոյն». ամէն պարագայի մէջ չենք կրնար ինքզինքնիս զսպել և խելկաւաակի մը սխալ արհուեստին իրրև նմոյշ «Տղա՛ս, մարդ եղիր, հօրդ պէս, էշ մ'ըլլար»ը «հօրդ պէս էշ մըլլար» կարդալը չը յիշել:

Ամբողջ գիրք մը տաղաչափելու հրանդգութիւնը վերջ ի վերջոյ ներդաշնակութեան կ'առաջնորդէ թարգմանիչը, և անզգալաբար յանգի պէս բան մը երեւան կուգայ տողերուն ծայրը, տես էջ 172.

Ի հայելոջ աղբեր մերոյ, —Զանձն տեսեալ եղջերու մի,
Գովէշ ղգեղ եղջեր լերոյ, — Այլ ոչ կարէր առանց վշտի.

Միայն թէ քանի որ ուխտ ըրած էր տողերուն ծայրը յանգ չի բերել, յանգը տողերուն մէջտեղն ինկեր է, այսպէս. — հեռանայ նա, — հան հրաման. — եղաւ

զրաւ. — թասէր էր. — պնդէ թէ. — ոճ ճոռոմ. — յոյն յերկրի. — ղի ի զարթնուլ.— եթէ է.— նորօրինակ ներդաշնակութիւն որ անչուչտ նկերելի չէ նոյն իսկ իր հասկցած տաղաչափութեան մէջ: Մանաւանդ, պէտք է խոստովանիլ թէ բանաստեղծական համարձակութեան անսահման տեղ տրուած է, և թուղթ չենք կրնար գարձընել առանց հանդիպելու. է'սա. — ղ'ի գայ.—ապ'յեա. — թող'լմն. — տեսանէ'նդ.—թ'է միայն.—նաա 'ի քեզ-էոյն. — ապ'առին, ի նման ձեւերու:

Տաղաչափութիւն մը որ յանգ չունի, որուն ոտքերը միևնոյն վերջ կը տարուին, որուն առաջին հատածները ազատ կը թողուին, որուն մէջ առողանութեան չեչտերուն հոգ չի տարուիր, ուր 4—4 հատածը աւելի յարմարութեամբ 6—6ի և 6—6 հատածը յարմարապէս 4—4ի կարելի է փոխել, տաղաչափութիւն մը ուր անսահման թուով բանաստեղծական համարձակութիւններ կը դիտուին, մեղի մնայ արձակէ աւելի արձակ կը կոչենք, տող տող տակէ տակ չարժէն է աւելին:

ՎԵՐՋԱՒՈՒՆ

Գարագոչեան էֆէնտիի գրաբարը պարզ չէ, այլ չատ մը գրաբարատարազ ֆրանսաբանութիւնէ, չատ մը սխալ թարգմանութիւնէ, մաս մը իրաւցնէ գրաբարէն փոխառնուած ոճերէ, մաս մը ամէն գարերէ առնուած խրթին բառերէ, մաս մը նորաստեղծ բառերէ և ներդաշնակութենէ զուրկ տաղաչափութենէ կազմուած խառնուրդ մըն է գժբաղդաբար:

Միայն սա չենք հասկնար որ աշխարհաբարին յանցա՞նքը ինչ է, ինչո՞ւ մէկդի կը ձգուի ճկուն գիւրաթեք լեզու մը, որուն մէջ կարելի է պատրուակի մը տակ ծածկել օտար լեզուէ փոխառնուած ոճեր, և անկեղծարար հռչակել թէ կինդանի լեզուներու իրաւունքն է

քիչ չատ բոլորախքնին գանուած լեզուներով անանիք զարգանալ. ինչո՞ւ կ'արհամարուի ճապուկ լեզու մը որուն բառացանկը սահմանափակ չէ և ուր թարգմանիչ և հեղինակ նորաբանութիւններ ընելու իրաւունք ունին։

Բայց այս ամենէն ետքը, միթէ մենք Գարագաչ էֆէնտիի հակառակ կը գանուինք, չէ՞ մի որ La critique est facile et l'art est difficile. միթէ Լաֆոնտէնն ալ Ֆրանսաբանութեան ամէն խրթնութիւնները իր մէջ չէ՞ պարունակեր. հնաբանութիւն, նորագիւտ ոճ, ինքնահնար բառ, լատիներէն առած, գաւառաբարբառ։

Միթէ մենք չէ՞նք գիտեր որ բառերու քմածին չէնքը եթէ անգամ մը աւրուի, անոնց խուսափուկ ձևերուն հետ անոնց կեանքն ալ կը ցնդի։

Գարագաչեան էֆէնտի Ոակեդարու ժամանակակից ո՞ր խեցգետ լեզուին սլիտի գարձնէ սա բիքարտական գաւառաբարբառը։

Biaux chères loups n'écoutez mie,
Mère tenchent chen fieux qui crie.

էջ 124, «Սիրուն աչք գայլ, մի՛ ինչ անսար մօր որ սատէ մանկան իւրում» թարգմանութիւնը անշուշտ պատրանք մըն է. բայց վերջապէս որու գրիչէ ալ ելլար, լաւագոյն բան մը չէր կրնար ըլլալ այս։

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԿԵԱՆՔԻ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆԸ

Հեղինակ՝ ՍԸՐ ՃՈՆ ԼԸՊՈԳ
Թարգմ. անգլիերէնն բնագրէն Գ. ՈՍԿԵԱՆ

Ա.

Ճ. ԼԸՊՈԳԻ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ

Գրական ճաշակի աղնուացման անհրաժեշտ ապացոյցն է լուրջ երկասիրութիւններու հրատարակութիւնը, և խոհական անձեր ուրախութեամբ կը հաստատեն թէ ընթերցող հասարակութեան մօտ կ'աճի «հոգեկան եւ մտային կարողութեանց զարգացման և մարմնոյն խնամքին ու պահպանութեան, այսինքն կեանքի երջանկութեան վեմ նպատակին նուիրուած գիրքերու խնդրանքը։ Տես յառաջաբան «Կեանքի Գործածութեան։»

Գ. Էֆ. Ոակեան գեղեցիկ մտածումը ունեցած է ուրիշն անգլիերէն բնագրէն թարգմանելու կեանքի Գործածութիւնը և իր գրական վաստակոց այս երախայրիքը կը յուսանք որ մեկնակէտ ըլլայ նոյնքան օգտակար չարք մը իմաստասիրական գրուածքներու որոնց պակասը զգալի է մեր մէջ։ Գիրքին հեղինակը գիտուններու աչխարհին մէջ ծանօթ է նախ իբրև բնագնին իր հրատարակած Usորին կենդանեաց մէջ զարգացման բնախօսութիւն, միջատներու ծագումը ու կերպարանափոխութիւնը, կենդանիներու բնազդը ու զգայարանքը, նախապատմական մարդը, և այլն գործերով որոնցմով չերմ պաշտպան կը հանդիսանայ Տարվինեան վարդապետութեանց։

Յետոյ ժամանակակից իմաստասիրութեան մէջ իրեն

անուն մը կը չինէ իրրև բնազանցագէտ հետզհետէ հրա-
տարակելով Ապրելու եղանկութիւնը, Կեանքի վայելքները,
Կեանքի գործածութիւնը եւայլն եւայլն գործերով որոնցմով
կը հաստատէ Ս. Իրոց հոգեբանական տեսութիւնները մար-
դու սկիզբին ու վախճանին նկատմամբ։

Այս երեսյթը ուշագրաւ պարագայ մըն է և կ'արժէ որ
վեր առնուի սա կէտը թէ այսպէս կը հաչտուին արտաքին
գիտութեան հաստատած ճշմարտութիւնները Սրբազան
հեղինակներէ ընդունուած աստուածայայտ ճշմարտու-
թեանց հետ։ Այսպէս Սրբ Ճոն Լըպոզ կ'ընդունի թէ բնու-
թիւնը իր արտադրութեանց մէջ ոստումով չյառաջանար.
(Natura non facit saltus), Ուստի իրարմէ անջատ կևն-
դանական սեռ կամ տեսակ ստեղծած չէ ինչպէս կը հաս-
տատէ Սուրբ Գիրք (տես Ծննդ. Ա. 24—25) և անշունչ
նիւթէն մինչև գործարանաւոր մարմինը և անբան անա-
սունէն մինչեւ բանաւոր մարդը, օղակաւորում մը կայ։

Կամ աւելի բացայայտ խօսելով՝ բանապաշտական տե-
սութեանց (rationalisme) համեմատ, տեսակները տակաւ կը
զարգանան և անասուններու մէջ ապրելու բիրտ պէտքը
կեանքի պայքարով (lutte pour la vie) և բնական ընտ-
րողականութեամբ (selection naturelle) և յաջորդական
փոխակերպութիւններու (transformation progressive)
չնորհիւ բնութեան մէջ ամէն ինչ կը բարելաւի (évolution)
անասնիկէն մինչեւ մարդ։ Բայց անդամ մը որ կարգը
մարդուն կու գայ՝ բնութեան գերակայ իմացական զօ-
րութիւնը իր պատրաստած արարչագործութեան ծրա-
գրին մէջ անոր կատարելագործման զատ պայմաններ
սահմանած է եւ առանց նախախնամող Էակին գերբնական
միջամտութեան՝ մարդ կ'այլասեռի, կը յառաջդիմի և կը
փճանայ։

Չէ՞ մի որ մարդ «Անհուն և յաւիտենական զօրութեան
մը առջեւն է ուսկից կը բղխի ամէն բան. էջ 119» Ուստի
մարդուն կամքին կարողութիւնը այնպէս է, որ Գերագոյն

կամքին հետ համերաշխ գանուած ատեն, ամէն ինչ որ
լրջօրէն եւ հաստատակամ առաջադրէ ըլլալ՝ կ'ըլլայ ատու-
դիւ։ (էջ 4) Արդ, կատարեալ ըլլանք ինչպէս որ մեր երկ-
նաւոր Հայրը կատարեալ է. (169)։ Այսպէս երբեմն բնու-
թիւնը (physique) զննող հեղինակը իր բեղմնաւոր կեան-
քին ծայրացեալ տարիքին մէջ անձնատուր կ'ըլլայ բնա-
զանցութեան (métaphysique) և Սրբ Ճոն Լըպոզի իմաս-
տասիրութիւնը առարկայական ուղղութենէն (objectif)
կ'անցնի ենթակայական (subjectif) ուղղութեան կամ լաւ
ևս ըսելով մէկով միւսը կը լրացնէ։

Լորա Պէյզըն մարդուն կարևորութիւն չէր տար եւ
կ'ըսէր թէ միմիայն բնութիւնը պէտք է հետազօտել (տես
Instauratio magna և Novum organum): Իր ըմբռնման
համեմատ, բնութիւնը զննելով կարելի է, թէ՛ բնու-
թիւնը թէ՛ անոր մէջ տիրող օրէնքը, թէ՛ մարդն ու
անոր մտաւոր և բարոյական կեանքը միանգամայն բա-
յատրել։ Իրեն պէս վարդապետեցին բնութիւնը զննող
այլևայլ դրութենէ տարբեր տարբեր իմաստասէրներ։

Տէքարդ, Լինք, Լոկ մարքին կարևորութիւն կուտար
և անոր հեղինակութեան վրայ հիմնեց իր իմաստասիրու-
թիւնը (Տես Discours sur la méthode եւ Méditations
métaphysiques), այնպէս որ միայն մարդուն իմացական
կարողութեամբ կը յաւակնէր բացատրել, ինչպէս հոգե-
կան աչխարհը ու ներիւն նսը, նոյնպէս նիւթական աչ-
խարհը և արտաքին բնութիւնը։ Իրեն պէս վարուեցան
այլևայլ դրութենէ բնազանցագէտ իմաստասէրներ։

Առաջիններուն հակամիտութիւնն էր դէպ ի զգայ-
նական իմաստասիրութիւն (sensualisme), այսինքն միայն
մարմնին զգայարաններուն տուած վկայութեան հաւատք
ընծայել։ Երկրորդներուն միտումն էր գաղափարապաշտ
իմաստասիրութիւն (idéalisme), այսինքն ոգիի իմաց-
կան կարողութիւններու հեղինակութիւնն ընդունիլ եւ
գաղափարներու կարևորութիւն տալ։ Կրնայ ըսուիլ թէ

պղատոնէ և Արիստոտելէ ի վեր փիլիսոփայութիւնը կը տարուբերի այս երկու դրութիւններուն մէջտեղ։

Սըր Ճոն Լըպոգի իմաստասիրութեան առաւելութիւնն այն է որ միակողմանի նկատողութիւններով չի նախապաշարուիր եւ համոզուած է թէ զգայարանքները առանձին գործելով կրնան խաբուիլ և արտաքին աշխարհի վկայութիւնը անարժէք թողուլ։ Նոյնպէս վստահ է թէ մտաւոր կարողութիւնները առանձին գործելով կրնան վրիպիլ և հոգւին ուսած նախապաշարմունքները հակակշռի կը կարօտին։ Ուստի Սըր Ճոն Լըպոգ երկուքն ալ հաւասարապէս կը գործածէ, մէկուն միջոցաւ միւսը ուղղելու և առարկայն ու ենթակայէն վեր՝ անբաւ նըշմարտութեան աղբիւրին կը հասնի։

Արդարեւ եթէ անգլիացի հոգինակը լաւագոյն բան մը կ'ընէ, այն է խանարհեցնել մարդկային իմաստասիրութիւնը աստուածային իմաստասիրութեան առջեւ և ամէն ողջամիտ խորհողի զօրավիդ՝ Ս. Գրոց հոգինականութեան կոչումն ընել և ներշնչեալ Մատեանին մարգարտաչար տողերով կեանքի գործածութեան պայմանները ճշդել։ Որովհետեւ «Աստուծոյ խօսքը, պարտաւորութեան սահմաններուն մէջ, երկինքին երեսին պէս պարզ է, լուսինին պէս պայծառ է, արեւին ազդեցութեան պէս աւազջարար է։ Ամէն բան Աստուած առեղծած է, ամէն բան Աստուած կը կառավարէ, ամէն բան Աստուած կը տեսնէ և ամէն բան կը պարգեւէ անոնց որ գինքը կը սիրեն և իրեն կը հնազանդին։ (Տես էջ 160)։»

Բ.

ՈԱՐՋԱՊՈՁՆ ԿՆՆԱԴԱՏՈՒԹԻՒՆ

Ուրեմն կը մնայ գիտնալ թէ Սըր Ճոն Լըպոգ ինչ գիրք բանած է ինգամաեանի արարչագործութեան պատմութեան հանդէպ իր հրատարակած Նախապատմական Մարդը և այլ գործերուն մէջ։ Հոն իրրեւ ճշմարիտ գիտուն կը բացատրէ թէ արարչագործութեան միջոցին Աստուած ինչ եղանակաւ գործեց և մինչեւ այսօր ինչ եղանակաւ կը գործէ։ Նա իր Յիսուս տարի գիտութեան մէջ և այլ հրատարակութիւններով բարձրագոյն քննադատութեան՝ (Higher criticism)ի արտնուէն կ'ընթանայ՝ ուստի կը հնազանդի աստուածային հրամանին որ կը պատուիրէ «Փնտռել զգրեանս. Ցովհ. ե. 39»։

Այսպէս Ս. Գրոց մէջ պարզուած իրողութիւնները բնութեան մէջ գոյութիւն ունեցող օրէնքներուն կը պատչաճեցնէ և իր արդիական (moderniste) ձգտումը՝ գիտնական անաստուածութեան սկզբունքի առարկութիւնները ջրելով, անկրօնութեան դէմ հզոր պատուար մը կը կանգնեցնէ։ Եթէ ոչ ինչո՞ւ յայտարարէ թէ «Աստուածաբանութեան կրօնքը գաղանիք մընէ տակաւին, նոյնիսկ բոլոր գիտուններուն համար։ Տես էջ 160». թէ «Ս. Գիրքը մեզի մեկնութիւններով չի վարանեցներ մեզի, մանաւանդ թէ մեր մտածումները այնպիսի նկատումներէ հեռու կը դարձնէ. Տես էջ 162»։

Ուստի քրիստոնէական ո և է դաւանանք Սըր Ճոն Լըպոգի հետ կը կրկնէ սա ուղղափառ յայտարարութիւնը թէ «Հաստատ գիտանք որ ո՛չ մահ և ո՛չ կեանք և ոչ հրեշտակներ և ոչ մէկ բան կրնան մեզի զատել Աստուծոյ սիրէն որ Քրիստոս Յիսուս մեր Տիրոջմով է. Տես էջ 173»։

Գ.

ԳԻՐՔԻՆ ՈՒՐՈՒԱԳԻԾԸ

Մանաւանդ որչափ չնորհակալ ենք իրեն որ կեանքի իրական պէտքերուն վրայ կը դարձնէ մեր ուշադրութիւնը. Սըր Ճոն Լըպոգ օգտակար վախճանի մը կը ծառայեցնէ իր իմաստասիրութիւնը, յայտարարելով թէ՝

Ս. կեանքի մէջ ամենէն կարեւոր բանն է ապրիլ. տես էջ 1.

Բ. Փաթիլականկատուածեան մասին սքանչելի կերպով կը ճառէ 17.

Դ. Դրամին գործածութիւնը մեզ կը սորվեցնէ իբրև դրական անգլիացի. տես էջ 28.

Դ. Վայելուչ ղբօսանքներով կը խրատէ կազդուրել սպառուած ուժերը, տես էջ 41.

Ե. Մարմնոյն առողջութեան հոգ տանելու յորդոր կը կարդայ, տես էջ 49.

Զ. Դաստիարակութեան պէտքը կը չնչտէ. էջ. 61,65.

Է. Ընթերցանութեամբ միտքը զարգացնելու համար ընտրանօք կարդալ կը պատուիրէ. տես էջ 84։

Ը. Ընկերային պարտականութիւններու մտադիր ըլլալու հարկը կը բացատրէ. տես էջ 89.

Թ. Աչխատութեան գինով՝ կեանքը ծախու առնելու պայմանը մեզ կը յիշեցնէ. տես էջ 105.

Ժ. Հաւատք, էջ 117. Յոյս, էջ 124. Սէր, էջ 130. կեանքի պահակատորմը կը նկատէ։

ԺԱ. Նկարագրի տոկունութեան պայմանները կը թուէ, տես էջ 137.

ԺԲ. Հոգւոյ և մարքի խաղաղութեան աւետաւորն կ'ըլլայ, տես էջ 149,

ԺԳ. Կրօնքը ամենօրեայ կեանքի կանոն մը, յաջողութեան մէջ՝ պաշտպանութիւն, աւևտրական դժբախտութեան մէջ՝ զօրութիւն, ընտանեկան տառապանքի մէջ՝ նեցուկ, հոգևկան տրտմութեան մէջ՝ մխիթարութիւն ըլլալը կ'իմացնէ. տես էջ 160։

Ահա այս է կեանքի գործածութեաց դժուարին խընդրոյն ուրուագիծը, բայց նիւթին ընդհանուր ծրարիրը ընդլայնած միջոցին է որ մինակոյն նիւթը հեղինակ մը ուրիշ հեղինակէ տարբեր կերպով կը պարզէ և իւրաքանչիւր գրողի առանձնայատուկ ձիրքը երևան կ'ելլէ։ Սըր Ճոն Լբպոդ իր բանահիւսութիւնը Մուսայից անդիմադրելի հրապոյրով կ'օժտէ և բանաստեղծներու սքանչելի հատուածներ կը կէտիւնէ իր գիրքը։ Հոն ի հանդէս կուգան Սաատի, Կէօթէ, Բեղրարգա, Հոմերոս, Տանթէ, Բօք, Լոնկֆէլլօ, Թէնիսսըն Միլթըն, Վիքտոր Հիւկօ, Պայրըն, Ալֆրէտ տը Միւսէ, Գօուրըր, Ստութէյ, Գոլրիճ, Շէյքսբիր և Թարմութեան հաճոյքը կուտան ընթերցողին։

Երբէք ժրաջան մեղուն իր փեթակին մէջ աւելի խնամով չէ հաւաքած անուշահոտ ծաղիկներու հոյզը, որքան այս աժխոյժ ծերունին ճաշակով և փափկութեամբ իր գործին մէջ կը հաւաքէ նոյն և այլ ազգերու գեղեցիկ դպրութեան հրաշալիքը։ Նաև ողջամիտ իմաստասէր մըն է Սըր Ճոն Լբպոդ որ կ'ընդունի թէ մարդկային իմաստութիւնը իրարու յաջորդող սերունդներու կեանքի փորձառութեան ժառանգութիւնն է և ինք հետամուտ կ'ըլլայ այդ յոգնավատակ գործերու բանաձևած ճշմարտութիւնները գտնելու, մարդկութեան հասունցուցած իրողութիւնները դասաւորելու և մարդուն վերադարձնելու։

Մեծայարդ Խարդմանիչին չրջահայեաց հոգատարութիւնը գիրքին վերջը (տես էջ 175) կցած է կնճռագրական հմայիչ ցանկ մը որ մեր այս տեսութիւնը կը հաստատէ։ Կոմիւնիոս, Արիստոտէլ, Պուտոա, Մարկոս Աւրելիոս, Ծրանքլին, Սոկրատ, Ցիխթէ, Սենեկա, Սթուարթ Միլ, Պաքոն, Սքէնսըր, Պատոն, Շուլէնհաուէր, ձեռք ձեռքի կուտան իմաստութիւնը սահմանելու որուն «սկիզբը Աստուծոյ վախն է. տես էջ 142».

Գ.

ՃՈՆ ԼԲՊՈԴ ՆՊԱՏԱԿԸ

Սրդ ի՞նչ է Սըր Ճոն Լբպոդի դիտաւորութիւնը. ըստ իր ըմբռնման չէ՞ մի որ իմաստասիրութիւնը մարդկային միտքն այն ճիգն է որով կ'ուզէ հասկնալ թէ ինչ օրէնք-

ներով մարդ լինքզինքին և իրմէ դուրս բնական և բարոյական իրողութիւններուն վերահասու կ'ըլլայ և թէ այդ նկատմամբ ստացած գիտութիւնը ստոյգ է թէ ոչ։ Գիրքին հեղինակը կը թուի հաստատել թէ այդ կարգի հետազօտութիւններ մարքին գործունէութիւնը կը զարգացնեն առանց գործնական վախճանի մը յանգելու։ Նոյն իսկ երբեմն կրնան մեզ բնաղանցական ումպէտ հարցերու կամ հայեցողական աննպատակ կեանքի առաջնորդել, այնպէս որ մէյմէկ երազատես գարձած, մէկ անհետեւ դրութիւնէ մը միւսը կը թափառինք վայրապար։

Շօբէնհաուէր իր բնաղանցութեան մառախլապատ տեսութիւններուն մէջ մեզ կը խորասուզէ, պիւհնէր իր նիւթի եւ ուժի բիրտ վարդապետութեան ալքերուն խորը կը գլորէ մեր տառապող ոգին, Շէլլինկ ոգեկան համայնատածութեան աննպատակ լաբիւրինթոսին մէջ կը մոլորեցնէ զմեզ, Սբինոզա նիւթական համայնատուածութեան անել բաւիղին մէջ անուսաղ կը կորնչցնէ իրեն ուսկնդիրները, Դէմոկրիտէ՝ մարդոց գաւանցանքին իբր գարման, մեր վրայ լալէն ուրիշ միջոց չի գտներ, Հիւրակղիտէս նոյն պատճառաւ մեր վրայ կը խնդայ, Ստոյիկեանները կեանքի օրինաւոր վայելքներէն ալ՝ չենք գիտեր ինչո՞ւ, ինքզինքին կը զրկեն, Եպիկուրեանները, ընդհակառակը, կեր արբ և ուրախ լեր կը քարոզեն ամենց խորհելու թէ աղքատը ինչ ընէ, պիւթագորաս իրեն հետեւորդները կը վարձատրէ հոգեփոխութեամբ, զանոնք մէկ անասունին փորէն միւսը հրամցնելով, կնոսաիկեանները կը պարծին հեթանոսական վիլիսոփայութիւնները քրիստոնէութեան հետ խառնել կարծելով, Փիլոն խորհրդաւոր կերպով կ'ուզէ հաշտեցնել Յունաց դիցաբանութիւնը Հրէից սրբազան Գրոց հետ, բայց չգիտեր որ «Բանը մարմին եղաւ և մեր մէջ բնակեցաւ, տես Յովհ. Ա. 14», կամբուկիոս նախահարց ոգիները պաշտելու կ'առաջնորդէ Զինայիները, Սաբիամոնի Նիրուա-

նայի անէացման ծանրաթախիծ վախճանին կը հասցնէ մեզ։

Սբր Ճոն Լբպոք մեզ մեր բարեբար Արարչին սիրոյ բազուկներուն մէջ կը հանգչեցնէ։ Ուրեմն մեզ ինչ պէտք վերացական խնդիրներով ժամավաճառ ըլլալ, ինչ փոյթ (sensualisme) զգայնական, (spiritualisme) ոգեկան, (sceptiaisme) ակեպտական, (idéalisme) գաղափարապաշտ, (matérialisme) նիւթապաշտ, (panthéisme) համայնատուածեան, (électisme) ընտրողական, (évolutionisme) բարեբերչական։ Ո՛չ, Սբր Ճոն Լբպոք իրեն յատուկ իմաստասիրական դպրոց մը չի ջատագովեր, բայց աստուածայայտ ճշմարտութեանց ներքոյը կ'ընէ։ Մենք ևս կը ձայնակցինք մեծայարգ թարգմանչին եւ կը հաստատենք թէ «Սբր Ճոն Լբպոքի այս գիրքը ճշմարիտ գոնար մըն է, իւրամով գունագեղ զարդարուած Ս. Գիրքին քաղուած ագահելի հատուածներով, հին և նոր ժամանակներու և ազգերու իմաստուններու ընտիր խորհրդածութիւններով, արուեստից, գիտութեանց և դպրութեանց մեծամեծ աշխատաւորներուն վեհ և զմայլելի օրինակներով, վեհանձնութեան և մարդասիրութեան ազնիւ ախտարներով, ինչպէս նաև առողջապահական հմտալից և օգտակար պատուէրներով, տես Յառջ. կեանքի գործածութիւնը»։

Ե.

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Որչափ կը յիշենք, անգլիերէնէ թարգմանուած գիրքերը, ինչպէս Սամուէլ Սմայլսի Ինքնօգնութիւնը, Ուիլեէմ Թէյլորի Մարդ ըլլալու միջոցը, Ճոն Սգուարդ Պլաքի դաստիարակութիւն անձին, Տիմոթեայ Դիգամի Ընկերային նամականին և այլն. իրենց երկրորդ տպագրութեան հասած են։ Կը փափաքինք և կը մաղթենք որ երկրորդ և աւելի տպագրութիւններ ունենայ Զարդարեան

գրատան այս օգտաչատ և խնամեալ հրատարակութիւնն ալ: Մանաւանդ որ գիներուն ինչ անհամեմատ աժանութիւն, մինչդեռ Ֆէլիքս Ալքան իր հրատարակած ժամանակակից իմաստասէրներու գործերու չարքին մէջ այս գիրքին ֆրանսերէն թարգմանութեան 2 ֆր. 50. գին կը նշանակէ, այսինքն մեր դրամով մօտաւորապէս 12 դրուշ, Զարդարեան էֆ.ները միայն 7 դրուշի ամէն քաղաքներու ղրկուելիք գին մը կ'որոշեն անոր հայ թարգմանութեան և երբ նկատենք որ վէպեր մեր մէջ թանկ գինով վճառողներ ունին, թէ Թափառական Հրեայ 100 դրուշ, Գազանիք Փարիզու 100 դրուշ, Մայսա 108 դրուշ, Հազար և մէկ Գիշերներ 216 դրուշ, Մոնթէ Քրիսթօ 216 դրուշ, Թշուառներ 432 դրուշի կը ծախուին՝ տարակոյս չունինք որ 7 դրուշի համեստ գինով չուտ պիտի ապահի այսքան պատուական գիրք մը և իր նոյնքան պատուական թարգմանութիւնը.

Բայց արդար կ'ըլլայ, առանց մնծայարդ թարգմանիչին մեր երախտագիտական հարկը վճարելու, փակել մեր այս դոյզն գրախօսականը, քանի որ Փ. էֆ. Ոակեանի կը պարտինք սոյնն ոճով թարգմանութիւնը այս պատուական գիրքին: Թարգմանութիւն մը ձեռնտաօրէն դնահատելու, առաջին պայմանն է զայն բազդատել բնագիրին և թարգմանիչին փառապսակը հիւսելու կը բաւէ նախատիպ օրինակը նոյնութեամբ իր բնիկ լեզուին վերածել:

Արդ, ուշագրաւ պարագան սա է որ Պոլսոյ մէջ միայն մէկ գրավաճառ կը գտնուի Անգլիերէն գիրքերու առեւտուրով Բերայի մէջ, որուն քով անհնարին եղաւ այս պատուական գիրքին Անգլիերէն օրինակը գտնել. մինչդեռ առ հասարակ Գերմանացի, Հայ, Յոյն ևն. ևն. գրավաճառներ կը գտնուին ֆրանսերէն գիրքերու վաճառումով: Սխալէս որ Նչան Պալիկեան գրատունէն գնելով ֆրանսերէն թարգմանութիւնը՝ կրցանք գաղափար մը կազմել մօտաւորապէս Հայ թարգմանութեան ազնուութեան մասին որուն համար կը փութանք մեր ջերմագին շնորհաւորութիւնները մատուցանել հրապարակաւ մնծայարդ թարգմանիչին:

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

Հոգեփոխանակ Հեղինակ Թ. ԿՕՓԻԷ

Թարգմանեց Յուսիկ Վահան Աղա

Ա.

ՅՐՅԱՆՍԱԿԱՆ ՎԻՊԵՐՈՒ ԳԵՐԸ ՄԵՐ ՄԷՋ

Տոնական գպրութիւնը տեղական կեանքի պատկերացումն է անշուշտ. բայց պէտք է ընդունիլ որ օտար մատենագրութիւնը կրնայ բնիկ գրականութիւնը ուղղել և զարգացնել:

Գպրութեան հիմունքը ամէն երկրի համար նոյնը չեն մնար. ո՛ր ազգի մատենագրութիւն անցած է աննախընթաց մի ճամբէ. ամէնէն ալ փիչ չատ իրարու հետևած, իրար օրինակած են:

Ախորժելով պիտի տեսնէինք մեր հեղինակներուն քաղմանալը. սակայն անհաչա այդքուլ չենք գիտեր թարգմանութիւններու առատութիւնը, մանաւանդ եթէ ընտրանօք կատարուած ըլլան:

Լաւ թարգմանութիւն մը մեր ճաշակը կը կրթէ, մեր գաղափարները կը ճոխացնէ, մեր տեսութեան սահմանը կ'ընդարձակէ. ալ ինչ է պէտք արեւտրին մշակներուն:

Աւհա՛ որ փոխանակ հեղինակները իրենց նախագիծը լեզուէն ի Հայ փոխելու՝ անոնց ֆրանսերէն թարգմանութեան կը դիմենք: Գերմաներէն, Անգլիերէն, Իտալերէն. ևն. չկան մեզ համար. ֆրանսերէնով կը ներչընչուինք, ֆրանսերէնովը կը համակուինք և մեր գրականութեան մէջ ֆրանսերէնի ոգին կը տիրէ:

Եթէ մեր ինօքը մատնաւորենք վէպերու վրայ, այս աղեցութիւնը աւելի չեչտուած կը տեսնենք. կէօթէ,

Սիլվիո Բէլիքօ, ևն. Ֆրանսերէնի վրայէ Թարգմանուած են, և գրական գործունէութեան ոչ մէկ կնդրուն այս աղեցութենէն կրցած է խոյս տալ։

Ասոր համար վէնետիկեան Մխիթարեանք՝ Իտալիոյ մէջ գտնուելով հանդերձ, փոխանակ Իտալերէնէ վէպ մը Թարգմանելու, Անգլիերէնն վէպերու Ֆրանսերէն Թարգմանութիւնը գտեր և Աղբար Թովմասը ու Ռոպէնսոնը Ֆրանսերէնէ մեր լեզուին փոխեր են։

Ասոր համար վիէննական Մխիթարեանք Աւստրիոյ մէջ գտնուելով հանդերձ, փոխանակ Գերմաներէն վէպեր Թարգմանելու, Ֆրանսերէն մանկական մատենադարանի մը չարքն առեր և Վարդումի Եղեւնաբերդեան, Լուդովիկոս ևն. դաղտրիկ՝ վիպակներն Ֆրանսերէնէ մեր լեզուին փոխեր են։

Աւելորդ է ըսել թէ ոչ ոք կը մեղադրենք և թէ Մխիթարեանց համար անկեղծ երախտագիտութենէ ուրիշ զգացում չենք տածեր։ Այս մաքի հակումը հոգեբանական համամման վիճակի մը կը վերագրուի։

Չէ՞ մի որ մենք ալ արեւելքի մէջ ապրելով հանդերձ, Արաբ եւ Պարսիկ հեղինակներն Ֆրանսերէն լեզուի միջնորդութեամբ մեր լեզուին կը փոխենք։ Հազար եւ մէկ գիշերներն կարգացողը իրաւունք կուտայ մեր այս համոզման։

Ուրեմն Ֆրանսերէն վէպերն միջնորդի դեր կատարած են և ինչպէս պիտի տեսնենք, վիպական սեռին գեղեցկագիտական, բարոյական, ընկերական, իմաստասիրական չրջան մը բոլորել տալէ ետք, այսօր Թերթոնի ձեւին տակ անբարոյացուցիչ վիճակի մը մէջ են ձգած զան։

Տեղեակ, պող եւ վերջին զուտ գրական վէպեր են. Չկնորսին հիւղակը, Սբիցպերկի Նաւաբեկեալները՝ բարոյական, Թափառական Հրեայ, Գաղտնիք Հաւատաքննութեան՝ ընկերական վիճակ մը նկարագրող. Թշուառները,

Դատապարտեալի մը վերջին վայրկեաններ՝ իմաստասիրական վէպեր են յաւէտ և ամէնքն ալ իրենց չահեկանութիւնն ունին։

Բայառութիւն մ'է անշուշտ ձէրիաէի Շարդիկի թէ՛ քժիշկ թէ՛ խոստովանահայր Թերթօնը որ լրագրին աիրոջը և խմբագիրին հաւասարապէս պատիւ կը բերէ, քանի որ աղնուացուցիչ հանգամանգ մը ունի. սակայն Թերթօններու մեծագոյն մասը չե՞ն նմաներ Թէօֆիլ Կոթիէի վէպին որուն վրայ Մասիս և Բիւզանդիոն փոխ ընդ փոխ կարծիք յայտնեցին։

Ծաղիկի անօրէնը Բիւզանդիոնի մէջ ցոյց տուաւ թէ այս վէպը քննադատողին լեզուն խմբագրութեան լեզուէն չատ տարբեր չէր և թէ Թերեւս վէպին յոռի կողմը տրիչ տեղ գնտուելու էր։

Այո՛, Հոգեվոխակը լկաի Տօքթէօրի մը ձախող հրաչագործութեանց արտառոց պատմութիւնն է. զայն չարագրողին և նոյնը ի Հայ փոխողին մէջտեղ բաղդատութիւն մը կ'ընենք եւ չենք վարանիր մեր բոլոր համակրութիւնը նուիրել Թարգմանողին։

Հեղինակին Թէօֆիլ Կոթիէ մը ըլլալը ինչ կչիռ ունի իր գիրքին ուսումնասիրութեան մէջ. արդար քննադատութիւնը արժանիքի հանդէպ միայն կը կայի։

Եթէ հեղինակը մենէ զարգացեալ միջավայրի կը վերաբերի, իրաւամբ կը պահանջենք աւելին և իրեն բնաւ չենք խնայեր։ Կախարդական առասպելներ գովելուս կարգը որ գայ՝ մեր վեց Հազարեակը ինչ է եղեր։

Տօք. Շէրպօնոյ կախարդութիւնով Օդաւոլի հոգին Լապլնաքիի մարմնոյն մէջ կը փոխադրէ, խեղճին ճակատը գոյգ մը չնորհալի եղջիւրներով զարդարելու յայտնի դիտաւորութեամբ։

Կը հասկնաք անշուշտ, այնպէս չէ՞, թէ հաճոյակատար Տօքթէօրը այս հոգեվոխութիւնով ինչ ամուսնական վրիպանք կ'ուզէ ձեռք բերել ։ ։ ։ ն, մնաս բարով առագաստի անթծութիւն։

Բայց առաքինին Տիկին Լապլնաքի կը գտչակէ իր էրկան մարմնոյն մէջ ծպտեալ վաւաչոտը եւ սրամտութեամբ դուռը անոր երեսին կը գոցէ։ Աղէկ ալ կ'ընէ, ապա թէ ոչ, ո՞վ գիտէ ինչեր պիտի տեսնէինք Տօքթէօրին ձեռք գանուած մոմին լուսովը։

Մի՛ գայթակղիք, եթէ Տօքթէօրը իր անյաջող ձեռնհասութիւնները չարունակէ, այս անգամ եաերու վերադարձ մը փորձելու համար է։ Լապլնաքի կը դառնայ իր նախկին մարմնոյն. իսկ Օգտավ՝ հոգեփոխութեան կէսին՝ կծիկը կը դնէ եւ անձրկած Տօքթէօրը կը սպիտակի անոր պարապ թողած մարմնոյն մէջ պահուըտիլ՝ իր օձիքը արդարութեան ձեռքը չի տալու համար։

Գոնէ նոր ընտանեական տեսութիւն մը պարզէր, գոնէ հաւանական բացատրութիւն մը տար մեր խորհրդաւոր կազմուածքին եւ մտքնիական առընչութեանց վրայ. բայց իրլիօրիզմ, մեսմերիզմ հազիւ անգամ մը յիշուած են, եւ եթէ քանի մը հնդիկ պրահմիններու անուն կը յիշէ, այն ալ զարդի համար է։

Բայց ձեր ուշադրէն աւելի պիտի գանէք դիւթութիւն, մոգական գաւազան, բուրմունք, տրաշք, գուշակութիւն, հմայք, վհուկութիւն, մենէ աղէկներ, հեռաթուղունք, որոնցմով կ'ուննանք այս ցնդի վիզի վէպին բովանդակութիւնը։

Այս անճաշակ գրութեամբն է որ հեղինակը պիտի անմահանայ. եթէ երբէք զիջումն ընենք, չատ չատ պիտի ընդունինք որ պատասական եւ լսիրչ գաղափարներու ուսին Ֆրանսերէն ոճերու ոսկեթել պատմուճանն է ձգեր։

Հաւատացէ՛ք, այս վէպը Թէօֆիլ Կօթիէի հանճարին վիժած մէկ ծնունդն է. և եթէ ոտանաւոր ու արձակ չատ ուրիշ երկասիրութիւններ չունենար՝ Ֆրանսացւոց ժամանակակից հեղինակներու կարգը չէր գասուեր։

Թերթողներու դժպատեհ աղդեցութիւնը հակակչռող

չատ ու չատ հրատարակութիւններ կան ի Ֆրանսա, իսկ մեր մէջ դժբազդաբար քիչ են հիմա բարոյացուցիչ վէպեր։

Ֆրանսական վէպին դերը ըստ կարելւոյն գծեցինք և մեր գրականութեան ու բարուց վրայ թերթողներու ունեցած ազդեցութիւնը ցոյց տուինք. փափաքելի է ուրեմն որ ասկից հետքը վէպերու, մանաւանդ թերթողներու թարգմանութիւնը զգուշաւոր ընտրութեամբ կատարուի, ինչու որ աւելն առեղծ աւելի հիմա առաքինութեան և բարի վարուց պէտք ունինք։

Բ.

ԱՆԱՆԿԱԼ ՋՈՒԳԱՒՈՐ ՄԸ

Մեր մէջ արմատացեալ մոլութիւններէն մէկն ալ Ֆրանսայի հեղինակները անխտիր գովաբանելը չէ՞ միթէ. ի՞նչ տարօրինակ բան, անունէ մը նախապաշարուիլ. որովհետև հեղինակ մը Ֆրանսացի է, անոր գրած գէշը՝ աղէկ կ'ըլլայ։

Ներսի մեզ մեր ընթերցողները թիւր կարծիքներու սովորական ճամբէն դուրս հանել և անգամ մը գէթ բանաւարել իրենց հետ։ Եթէ Հոգեփոխաւոր անուն վէպին վրայէն Թէօֆիլ Կօթիէի անունը քերթէինք, ո՞վ պիտի գիջանէր իր անունը անոր տեղ դնել, մեր ո՞ր հեղինակը։

Գեղեցկագիտական ինչ սկզբունքի հետեւած է արդեօք սա Թէօֆիլ Կօթիէն որ մենք չենք գիտեր։ Վէպին նիւթը սուտ է. թո՛ղ երթայ Փանդէմի ափանց կատպատներուն հասկցնէ հոգեփոխութիւնը, գրածը չենք չնորհք մը չունի, բայէ ի քաց տգեղ է. չէ՞ մի որ կատաս Տօքթէօրի մը անխոտոտվանելի չահատակութիւնն է։ Վերջապէս, չէ թէ միայն անօգուտ է, հապա վնասակար ալ է. ժողովուրդին միտքը անպատշաճութեամբ լեցնելէ ուրիշ նպատակի չը ծառայեր։

Ա՛հ, Թրանսացիք խելքը ուրիշին չեն տար, մարդու չեն հաւնիր, հեգնութիւնը որ ըսես՝ միշտ պատրաստ է իրենց չրթունքին վրայ. ինչ ըսեր՝ աս կախարդական լեզուով վէպը կարդացեր են։

Մեր մամիկներուն ականջը խօսի, երբ դեռ պզտիկ աղայ էինք, ձմեռուան երկայն գիշերները առանկ ցնդէ վնդի մնասներ քիչ հնք մտիկ ըրեր. Թրանսացիք ինչ են ըսեր՝ այս աղայական անշահ վէպը կարդացեր են։

Սակայն ինչո՞ւ չը կարդան. դեռ քանի մը ամիս չը կայ այդ ինքնակոչ լուսաւորեալները հարցուկ կոյսի մը առթիւ Բարիզ իրար անցուցին, լրագրութիւնը երկար յոդուածներ նուիրեց անոր, գիտուց կաճառներուն մէջ անոր մասին հետաքրքրաշարժ հարցումներ եղան։

Մէյ մըն ալ օրին մէկը ինչ լսենք աղէկ. մեծ ու պզտիկ գոհ են գացեր լուսնոտ աղջկան մը խարկանքին որ գիրենք մատերուն ծայրին վրայ տեսր խաղցուցեր է. է չիտակը գէշ կատակ չէ այս։

Բայց ամէն բանի հաւատալ եւ բնաւ բանի մը չը հաւատալ մէկ ճամբայ կ'ելնէ. եւ Լիւդեսի գաւակնեւորաց հոգեկան վիճակն է ծիծանք. այնպէս որ մարդ կը տատրակուսի որոշելու թէ արդեօք իրե՞նք են ազդուած իրենց հեգնականերէն թէ հեգնականերն արձագանգն են իրենց գգացման։

Ինչ որ ալ ըլլայ իրողութիւնը, Թրանսացւոց մտքի վերոյիշեալ երեւոյթին մէջ պատասխանատուութեան մեծ բաժին մը ունին հեգնակաները, քանի որ ժողովրդոց միտքը ուղղել կամ անոնց դատախարակութիւնը խանգարել իրենցմէ կախում ունի։

Ի միջի այլոց Թէօֆիլ Գոթիէ կրնայ պարծիլ որ իր աննման հոգեւոխանալով մշակած է իր միամիտ հայրենակիցներուն նախապաշարումը, եւ ամէն պարագայի մէջ առասպելներ չհանդուրժելու յանցանքն ունի։

Իրաւ, մինչեւ այսօր մեր մէջ սովորութիւն էր Թրանսացի հեղինակները մինչեւ եօթներորդ երկինք բարձրացնել, բայց ահա՛ մենք, աւանդութեան հակառակ, խորհուրդ տուինք մեծ մեծ անուններէ չը խաբուիլ, անհատական համոզումն ունենալ։

Ինչ ալ կրնայինք ընել, երբ կը բաղդատէինք Հոգեփոխանալին հեղինակը՝ վէպը Թարգմանող ազայի հետ. ո՞ւր է հեղինակը, ո՞ւր է անոր համակրելի Թարգմանիչը. անոնց մէջտեղ լուսներ ու ձորեր կան։

Մինչդեռ բարեկեցիկն կօթիէ իր մէկ գրչէ հանած վէպը կը վաճառէ հրատարակչի մը եւ խիղճ չըներ իր չինած համբաւը ստակի հետ փոխելու, իր Թարգմանիչը լրագրի ցրուիչ մըն է որ ինքզինքին համբաւ կը չինէ՝ անոր վէպն ի հայ փոխելու համար ժամանակ եւ Թերեւս գրամ վատնելով։

Կայր բաղդը որչա՜փ անիրաւ է երբեմն՝ որոշելու մարդոց վիճակը. ահա՛ հեղինակի կոչումն ունեցող մէկը կատեր կաչկանդեր է ցրուիչի դժնդակ պաշտօնին։ Եթէ գործնէլ գլուխը վեր առնէ, չիտակը մեծ բան. ո՞ւր կը մնայ օտար լեզուս սովրիլ եւ Թարգմանել։

Բաժանորդներու Թերթերը տեղաւորել հաշիւ կը չմնայնէ, ահա՛ օրը իրիկուն կ'ըլլայ. գիշերը կամայ կամայ իր մութ Թեւերը ամէն կողմ կը տարածէ եւ մեր վահան աղան ալ Լանկայ կը դառնայ իր բունիկը, իրենները կեանք եւ ուրախութիւն տանելու։

Բարեբաղդաբար գինք չրջապատողները ամուլ սրտեր չեն եւ գիտեն յարգել իր խոկման ժամերը. ուստի գինք կը Թողուն երթալ իր մահճակալին մէջ որ՝ վահան կրնաք ըլլալ, իր արեան պէս ճոխ է։

Հոն պէտք է տեսնել այս գրամոլը, ինչպէս իր գիրքերուն ծոցը կը Թաղուի, ինչպէ՞ս իր հազուագիւտ հատորներուն վրայ ծռած՝ կը կարդայ ու կը կարդայ,

մինչեւ որ աչքերը կարմրին և գիշերուան մութը սկսի ճեղքուիլ։

Այն առեն արմաւկնները ծունգերուն կը կախնդիէ, գլուխը ձեռքերուն մէջ առած՝ կը մաքառի կոխող քունին դէմ. բայց չուշանար ընկճուելու և կը սկսի մրափիլ, և այն առեն ո՞վ գիտէ երազներու աշխարհին մէջ ո՛ր նախասիրական հեղինակին հետ գաղափար կը փոխանակէ։

Ըսէք լնձի, նախորդ օրուան ցրուիչն է այդ, մինչ ճմարիտ պրագէտի մը կեանքը սակից չա՞տ կը տարբերի։

Եթէ երբէք Հոգեփոխութիւնը հրաչք մը ունի մեզ համար, այն ալ հոս է որ անոնք կ'ունենայ։ Կամքի զօրաւոր գաւազանը կը չարժի, օրուան ցրուիչը երեկոյին հեղինակի մարմին կը զգենու և կ'երկնէ։

Այս անուշ պատրանքը այնքան մօտ է իրականութեան որ՝ արդէն մեզ առած է ցրիւ յօդուածներ լրագրաց մէջ, Թրուաբորէ, Զաղացպանին Աղջիկը և Հոգեփոխակալին Թարգմանութիւնը։

Ուրեմն անարգանք է իրեն խնայել և կարծեցնել թէ չի կրնար փորձի տակ. լնք բաւական կորով ունի, եւ եթէ քննադատութիւնը իր խարազանի անհերոզ հարուածները չռայլէ, ապահով եղէք որ վաղուց է թէ քաղցը պիտի վազէ և վհատ ազա հետեւակելու տեղ առաջնորդող հանճար մը պիտի ըլլայ։

Եւ առաջիւ, ի՞նչ կը նշանակէ իր խելապատակը ճաթեցնել՝ ուրիշի մաքին զաւակը իրեններուն ծանօթացընելու համար, ո՞վ զայն որդեգիր կ'ընդունի, եթէ կրնայ լնք ծնիլ հարազատներ. հեղինակնք, հեղինակնք, ի՞նչ չահ կայ հետեւակելէ։

Մանաւանդ Թարգմանութիւն մը հազիւ երեսմին բնագիրին կը հաւասարի, քիչ անգամ զայն կը գերազանցէ, առեղ անկէ վար կը մնայ։ Եօթանասնից Թարգմանութիւնը չըլլար, այն անգամ թերութենէ զերծ չէ՝ ըստ բանասիրաց։

Ձենք դիտել տար որ Թարգմանութեան լաւագոյն բնագիր մը կարելի էր ընտրել։ կարծենք այս ընտրութիւնը Արեւելեան Մարմոյ պատուարժան անօրինութեան կողմէ պէտք էր կատարուէր, քանի որ այդ հանդէսին մէջ նախապէս երեւցած է Հոգեփոխակալը։

Բայց եթէ վհատ ազա մեզ հաւատայ, այնչափ հեռուն չերթար օտարէն մատչածին նիւթեր մուրալու. մէյ մը իր չորս՝ բոլորը կը նայի՝ անհնելու թէ առանին կեանքի մէջ չահեկան գրուագնո՞ր մրմէ իրեն կը պակսին։

Թարգմանութիւնը գինք բանաստեղծ է բառգիրքի դիմելու և սոսկալի է գրաբարէն ոճեր զործածելու, այնպէս որ իր ինքնութիւնը կորնչուցեր է առանց ոևէ ծանօթ աչխարհաբար գրութեան հետեւելու և իրաւամբ պիտի կը սուտի որ ոչ Պէրպէրեանի, ոչ Մամուրեանի, և ոչ ուրիշ մէկու մը հետեւեր է լեզուի մէջ։

Անշուշտ լեզուի մէջ անոր առոր չհետեւիլը յանցանք մը չէ, ինչու որ լեզուն չէ թէ գիրքերու հեղինակները՝ հազար ժողովուրդը գինք կը չինէ տակաւ, այնպէս որ եթէ վհատ ազա գինք երկներ, նիւթը իրը պիտի ըլլար եւ ժողովուրդին լեզուն պիտի խօսէր որուն այնքան մօտ կ'ապրի եւ իր հրատարակութիւնը աւելի խոհեմով պիտի ըլլար։

Այո՛, երկու առ հեղինակութիւն մեզ համար աւելի կարժէ քան երկու հարիւր կտոր Թարգմանութիւն, եւ երբ կը անհնենք որ այնչափ ինամ է տարեր կոկիկ Թարգմանութիւն մը մեզ ընծայելու, որոնց կը մաղթենք որ ձեռնարկուցութեան ոգին գինք առաջնորդէ ինքնատիպ նիւթերու։

Այն առեն մեր անակնկալ զուգակիչը բանի մը կը ծառայէ, և մերիններուն յարգը գիտնալու համար արդարացի պատճառ և իրաւունք կունենանք։

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ Ս. ՏԻՒՍԱԲԻ

ԳԵՒՑ Ա. ԱԼՊՕՅԱՃԵԱՆ

Ա.

ԳՐՈՒԹԵԱՆ ՈՃԸ

Այս չանկան Ուսումնասիրութիւնը, որ առանձին հատորով լոյս տեսաւ Վենետիկի Մխիթարեանց տպարանէն, հայերէն նորագոյն հրատարակութիւններէն մին է եւ կ'արժէ զայն Գրախօսականի մը նիւթ ընել։

Համակրելի ուսումնասիրողին գրական հրապարակ իջնելէն չատ առաջ՝ ձեռնհաս գրիչներ արդէն խզնդոյ նիւթ բրած էին Ս. Տիւսաբի գրական արժանիքը. ուստի այս Ուսումնասիրութիւնը չէ անսպասելի։

Բայց հաճոյալի անակնկալ մըն է տեսնել նոր գրողներու խանդավառ ակումբին տարիքով թերևս կրտսեր գործոյներ որ մատենագրութեան մէջ իր մուտքը հանդիսաւոր կերպով կը կատարէ եւ լուրջ Ուսումնասիրութիւն մը կ'արտադրէ իրր իր երկոյ երախայրիք։

Անշուշտ չի պիտի խնայենք Ալպոյաճեանի երր առիթը ներկայանայ, ինչու որ անոզոք քննադատութեան համար ոչ հին կայ ոչ նոր, այլ կան Գիտնական Դպրութեան անցվոլի, յաւիտենական պայմանները որոնց պահպանումը կը խնդրէ գրականութեան ընդհանուր չահը։

Ինչ պիտի ըսեն սակայն անոնք որ հին արժանիք մը տեսնելէ աւելի հին գրուխ մը ունին, երբ տեսնեն թէ անա նոր գրողներ արժանաւորապէս կը տիրանան այն

գրական ժառանգութեան զոր 19րդ դարը իրենց կը թողու։

Գրադատութիւնը այս պարագան անտեսելով կ'արձանագրէ եւ առաջ կ'անցնի քննել ներկայ Ուսումնասիրութեան լեզուն, ոճը եւ մանաւանդ նիւթը որ գրագէտին ջ մը անցեալ դարձուածքները մեզ պատկերացնել կը խոստանայ։

Գրող մը կրնայ իր բառապաշարը ընդարձակելու խիզճ ընել, քանի որ ճշմարիտ է թէ նորագիւտ եւ թարմ զարմանալիներ կը յայտնուին գրական դարձուածքն նոր ելած բառերով։ Ալպոյաճեան կը խորչի նորաստեղծներէ եւ յաւէտ պահպանողական է իր լեզուն, բայց չենք կրնար ընել թէ այս զգուշաւորութիւնը կը վնասէ իր գործին, մինչեւ որ յաւտնաբեր բառերու անպէտ ճոխութեամբ չի խճողէր իր սիրուն հատորիկը։

Նաեւ այնքան խոհականութիւն ցոյց կուտայ քերականական օրէնքներու կիրառութեան մէջ որ յայտնի կ'ըլլայ թէ մեր կրթական բարձրագոյն հաստատութեանց միոյն կը պարտի լեզուի մէջ ունեցած հմտութիւնը։ Հապա որչափ զինքը չնորհաւորելու ենք իր կոկիկ ոչխարհարարին համար, ինչու որ կը գրէ ինչպէս կը խոսի՝ որով իր ոճը կենդանի լեզուի չեշտն ու երանգը կը տառնայ։

Առանք գործին տարրական մասին վայլուն կողմերն են, իր գրական երկինքին կապոյտը՝ որուն վրայէն տակաւին վայրկեան մը մութ մութ ամպեր կը տարնին կ'երթան։ Վրիպակներու անխուսափելի ցանկը՝ որ էջ 79—80 կը գրաւէ, քննադատութեան իրաւացի տրտունջներուն տեղի պիտի տար եթէ չդիտնայինք որ տպարանի հեռատեսութիւնը անկարելի կը դարձնէ փորձերուն վրայ անձամբ հսկելու ապերախտ գործը։

Բ.

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՐԿԱՑՆ

Բայց երբ կարդը կուգայ նոյն իսկ այս Ուսումնասիրութեան առարկային, որ գործին էական մասն է, գրադատութիւնը կը տառապի թէ ուսումնասիրողը այնչափ իրականութեան կը մօտենայ որչափ քննադատէ Ս. Տիւսարի գրութեան լեզուն, և այնչափ իրականանալ կը հեռանայ որչափ քննադատէ վիպագրող ուիկնոյ գաղափարները:

Աշխարհ. Հայ Լեզուի (1880), — Մայեայի (1883)— Միրաւոյշի — (1884), — Արամեհայի (1887) մէջ՝ ինչպէս որ ուսումնասիրողը կը յայտարարէ, կ'ընդունինք թէ «լեզուն չափէն աւելի գրաբարի մօտ եղած է» (տես էջ 23 տող 5): Բայց երբ կը յայտարարէ թէ «ուսած է հայերէն խիստ չափաւոր կերպով» տես էջ 22 տող 7, լաւ չենք ըմբռներ թէ ինչ կը հասկնայ իր այս խօսքերով:

Արդեօք Ս. Տիւսարի գրաբարախառն լեզուին կ'ակնարկէ եւ կ'ուզէ հասկցնել թէ անոր ներգաշնակութեան գաղտնիքը ոգբացեալ Պէչիկթաշլեան ասրիներ առաջ իր հետ գերեզմա՞ն տարեր էր, թէ չէ կ'իմանայ այն լեզուի պատահական անհարթութիւնները որ խնամով պէտք է փնտռուին գտնուելու համար:

Եւ քանի որ համակրելի ուսումնասիրողը իր գիրքին մէջ դիտողութեանց առնչութեան անդին չանցնիր, չշափելի փաստերով իր ըսածը չի հաստատեր՝ գրադատութեան կը մնայ նոյն իսկ ինք իր բացած քննութեամբ չառաջնալ:

Արդ, ուսումնասիրութեան էջ 66, 75ի մէջ պարունակուած հարցնարր քաղուածքէն դատելով՝ Ս. Տիւսարի լեզուն հնչադրել առաջին չափ հայերենը խիստ չափաւոր կերպով ուսած անձի մը լեզուին երեւոյթը չունի:

Մեր հետաքրքրութիւնը մեզ կը մղէ բանաւոր հիմ մը գտնել Ալպոյաճեանի գրոյցին և քննադատական դիտակէն երկասիրութիւնները մազէ անցնելով կը հանդիպինք Մայեայի մէջ արուեստաւորական տեսիլներ որ արդէ հեղինակներէն մին պիտի գրէր արուեստակեալ. Միրաւոյշի մէջ կը գտնենք նաւակը ձերբակալեց՝ հոն ուր հաւանականապար պէտք էր գրուիլ նաւակը ձնոյ անցուց. Արամեհայի մէջ կը գտնենք օրերը կը տողան հոն ուր կարծենք թէ պէտք էր ըլլալ. օրերը կը սահին:

Աւանդ մասամբ իրաւունք տալ կը թուին Ալպոյաճեանի, եթէ իրօք այս կարգի անհարթութիւններու կ'ակնարկէ: Սակայն՞վ գիտէ, թերեւս գրաչարներու ճարպիկութեան ապացոյցն են անոնք: Անգամ մը Աւետիս Էֆէնտի Սուրէնեան իր մէկ յօդուածին մէջ գրած էր — ձշմարտութիւնը ոսկիին գիտութիւնն է. արդ, մեր յարգելի բարեկամին բազդէն՝ նիւթապաշտ գրաչարի մը հանդիպած էր որ փորձերու սրբագրութեան հակառակ՝ կը յամառէր չարել. — ձշմարտութիւնը ոսկեին գիտութիւնն է:

Այո՛, գրաչարը կը պնդէր որ ինք իրաւունք ունի՝ թէ հոն ոսկեղ պէտք է դնել: Ինչ քաշից յօդուածագիրը մինչեւ որ իր ծանօթ փաստաբանութեամբ համոզեց մեր փիլիսոփայ գրաչարը թէ խնդիրը իմաստասիրական հարցի մը վրայ չէ՝ այլ ձեռագիրը նոյնութեամբ չարելու վրայ:

Գրողը չատ անգամ իր գիրքին կը գաւանի. արդ կաժլի չէ՞ նոյնը ընել Ս. Տիւսարի համար: Արամեհայի օրինակները վաւերացնելու համար գիրքին սկիզբը կընքած կը գտնենք Ս. Տիւսարի ձեռագիր ստորագրութիւնը: Գիրը բանուկ եւ նշանակալից է և չատ ալ չի նմանիր հայերէնը խիստ չափաւոր կերպով ուսած հնոյ մը գիրին. ընթերցողք հեւհեւալ արտատպութիւնն ինքնին կրնան գատել:

Աշխատ. Տիւսապ

Գրողը չատ աւելի անգամներ իր գրութիւնէն կը դատուի. խօսեցունինք ազնիւ տիկինը իր անձին պաշտպանութեանը համար և արդարութեան գործ մը կատարած կ'ըլլանք։ Այն ատեն թերևս հասատատուի թէ ինչ որ այս օրուան բաւական զարգացեալ աշխարհաբարին քով լեզուի զգալի թերութիւն մը կը տեսնուի՝ Ս. Տիւսապի վէպերու հրատարակութեան թուականը ի նկատի առնելով, ընդհակառակը լեզուի համեմատական յառաջդիմութիւն մըն է։

Ս. Տիւսապ աշխարհաբարի ջերմ կուսակիցն էր և իր Աչք. հայ Լեզուի ծրագրին մէջ կը գրէր «Գրաբարը» թէ եւ կանոնաւոր և հարուստ լեզու, սակայն «մեծ դժուարութիւններ կը յարուցանէ աշխարհիկ լեզուէն «բոլորովին տարբերելովը»։ (Տե՛ս էջ 8. Աչք. հայ լեզուն 1880։)

«Սակայն աշխարհաբարը՝ կանոնի մը վրայ հիմնուած «չըլլալով, կը ծփայ։ Իրաւ է որ ամենայն լեզու սոյն «անկարգ վիճակէն պէտք է անցնի, չատ մը փոփոխու«թիւններ կրէ մինչեւ որ հաստատուի և որոշ կերպարանք «մը զգենու։ Մեր գրաբարը ազատեցաւ և այն մայր «լեզուէն յառաջ եկաւ աշխարհաբարը որն որ իր չրջանը «հարիւր տարի առաջ է և զայն պիտի չարունակէ ըստ պա«հանջմանց բնութեան օրինաց». (Տե՛ս էջ 7 Աչք. հայ լեզու 1880)։

Լեզուի մասին իր վարդապետած ոչ ամիսս սկզբունքը ո՛վ իրեն ուսանողց, ո՛վ իրեն ուսոյց գուշակել աշխարհաբարի ապագան. իր կանխատեսութիւնը այսօր կատարուած իրողութիւն մըն է։ Ուսոյ փոխանակ հետևցընելու թէ խիստ չափաւոր կերպով ուսած էր լեզուն, նոյնչափ իրաւամբ կրնանք հետևցնել թէ զայն խորապէս ուսած էր։

Աբգ. Ս. Տիւսապ կը գրէ թէ չատեր «փորձեցին «անկանոն աշխարհաբարը նոր կանոններու վրայ հաս«տատել և կանոնաւորութիւն մը ի լոյս ընծայեցին Ուղղա«խօսութիւն անուանեալ որ ընդունելութիւն չի գտաւ։ «Թէ երիտասարդ ոմանք յետոյ չանացին ուղղախօսական «դրութիւնը իր աճիւններէն վերակենդանացնել»։ (Տե՛ս էջ 10 Աչք. հայ լեզուն 1880)։

Կը տեսնենք թէ նոյն միջոցին գրագէտներ մասնաչ մը կը զգային աշխարհաբարի նոր դրութիւն մը հնարելու և Ս. Տիւսապի գրուածոց մէջ պատահած միօրինակ ձեւերն ենթադրել կուտան թէ դրութիւն մըն ալ ինք հնարեց և քննադատուած թերութիւններու իր ամէն երկասիրութեանց մէջ միօրինակ կերկնուելէն յայտնի կ'ըլլայ թէ այդ կերպերը միևնոյն հեղինակին գրիչէն եկած են։

Ալպոյաճեան կրնայ հաւատալ ոմանց ձրի ենթադրութեան թէ Ս. Տիւսապ իր վէպերը «նախ փրանսերէն չարադրեց և յետոյ անոնք ուրիշներու ձեռքով հայերէնի վերածուեցան» (էջ 26 տող 3)։ Ըսել է թարգմանողները համաձայնեցան իրարմէ տարբեր ժամանակներու մէջ տարբեր պարագաներու տակ միևնոյն սխալը գործել. այսպիսի առարկութիւն մը մերթ ընդունելի է։

Մայտայի (1883) նախատիպ փրանսերէնը որուն գո«յութիւնը վարանումով կը յիշատակէ» (տես էջ 77 տող 13) ուսումնասիրողը, Տիկին Տիւսապ գրեց մաքի գոնայում տալու իր փրանսացի ամուսնոյն որուն ականջին վեպ բառը այնքան ախորժ կը հնչեր, քանի որ ինք, ամուսինը վէպերու, դրուագ մը ըսղորած էր։ Բայց անկից առաջ առանց փրանսերէնի միջնորդութեան գրած էր արդէն Աչք. Հայ լեզուն (1880) և անկէ ետքը, իր ամուսինը «այդ նախապաշարմանց թշնամին զինք ազատ Թողուց» (տես էջ 17 տող 5) որ գրէ Սիրանոյշը (1884ին) և Սրամախան (1887ին) իր առնմակից կլինելու մաքի լուսաւորութեանը համար։

Գ.

Ո՞Վ Է Ս. ՏԻՒԱՆ

Արդ կը մնայ լուծել ասկէ կարեւոր հարց մը։ Ս. Տիւանը ֆէմրնի՞ոզ մըն էր բառին բովանդակ նշանակութեամբ, ինչպէս իր ուսումնասիրողը Ալպոյաճեան կը կարծէ, թէ չէ պարզապէս կին գրող մըն էր ինչպէս երեւոյթները ցոյց կուտան։

Մեր 19րդ դարու արեւմտեան հայերէնով գրող ծանօթ գրագիտուհիներ հետեւեալներն են։ Ե. Կ. Տ. Հայկուհի, որ 1863ին մէջոց մը կիթառ անուն լրագիրը հրատարակեց, յետոյ Սրբուհի Տիւսաբ, Զապէլ Ասատուր (Սիպիլ), Եւսէբիոյ, Եւփիմէ Օտեան, Ե. Սեւաթեան, Մաքրուհի Զալճեան (Թիմի), Վ. Գալճեան, Ն. Եսայեան, Ե. Նագաշեան, Փ. Գէորգեան։

Սոնց ամէնքն ալ վաթաքեցան ազգկանց դաստիարակութիւնը զարգացնել, վարժուհիներ պատրաստել, նախապաշարմանց դէմ մաքառիլ, բայց ոչ մէկուն միտքէն անցաւ «կնոջ ասեական երեւոյթով կեանքի ասպարէզին վրայ երեւումը» (տես էջ 10 տող 8) և ներուի մզ ասելցնել որ տարաստ տեղ միշտ չրջագիտսաը ընտրեցին և կինը մեր մէջ իր հրապոյրներէն երբէք բան մը չի կորնցուց, նոյնիսկ Ս. Տիւսաբ։

Տարիքն ու հետաքննութիւնը հասունցուցած են արդեօք ուսումնասիրողին գրական համազումը կին գրողի մը մասին որուն «անձը ճանչնալէ» ասելի (տես 64 տող 23.) պէտք է ապրած միջավայրը և ժամանակը ուսումնասիրել։ Իր թարմ հասակին մէջ Ալպոյաճեան ինչպէ՞ս պիտի թափանցէ կնոջ հոգեբանութեան, ինչ պիտի հասկընայ այն խորախորհուրդ անդունդէն որ կնոջ սիրտ կը կոչուի։

Կը կարծէ «Ս. Տիւսաբը արտաբերել այն պատկերէն «զոր մարդ իր վէպերուն մէջ իր գրիչով կը գծէ իրեն

«հաւատ»։ (տես էջ 64 տող 19)։ Այո՛, կընդունինք թէ մարդ կը գծէ իր պատկերը իր գրիչով, բայց կին մը... ո՛չ, ոչ երբէք։ Կին մը որչափ պարկեշտ ըլլայ, դարձեալ բառական ճարտարութիւն ունի հասարակութեան մատը թիւնը իր վրայէն դարձնել, ինքզինքը մոռցնել և ո՞վ գիտէ գրացուհւոյ մը համար կին մը ինչ կը հնձէ գեղանի մանրմասնոյ մը հետաքրքիր ականջին այս նպատակաւ։

Կը զարմանանք մանաւանդ երբ Ալպոյաճեան կը կարծէ թէ Ս. Տիւսաբ կանանց դասը կը պաշտպանէ. ինչ դաս. — ինչ միամտութիւն։ Ինչո՞ւ չըսեր թէ կանանց զգծնութեան իրաւանք կուտայ։ Կիները ո՞րդ դասնանց զգծնութեան իրաւանք կուտայ։ Կիները ո՞րդ դասունեցեր են այրերուն հետ, չէ՞ մի որ գեղեցիկ սեռը բացարձակ կերպով իր ազդեցութիւնը կը բանեցնէ ոգեղ սեռին վրայ և այր մարդը կնոջ անարատունջ գերին է միշտ, երբ սէրն է կապանք։

Այո՛, ամէն անգամ որ երիկ մարդը կնոջ առջեւ չի գծնիր՝ կնոջն է յանցանքը. կա՛մ ճշմարիտ սիրոյ պակասութիւն կայ և կա՛մ ինչ որ գրեթէ նոյնն է ըսել՝ օտար կնոջ մատ կայ գործին մէջ։ Ուստի բոլոր խելացի կիները լռելեայն իրարու հետ կը համաձայնին երիկ մարդոց վրայ իրենց ազդեցութիւնը անկասկած գարձնելու և «սիրոյ մէջ կ'ներազին վսեմ անձնասիրութիւն» (տես էջ 37 տող 17)։

Ալպոյաճեան կը գանգատի թէ «սէրն է միայն ա-«ւաքինութիւնը զոր կնոջ կուտայ». (տես էջ 38 տող 11.) անշուշտ կը մոռնայ թէ Սէրն է հիմ օրհնիցն եւ կրօնիցն և երբ Ս. Տիւսաբ անոնց զեղծումն եզող նախապաշարմանց վրայ կը խօսի, Ալպոյաճեան զանոնք ուղիղ բարոյականի և պատուոյ հետ չփոթելով, կը կարծէ թէ նախապաշարմանց պաշտպան կը կանգնի (տե՛ս էջ 38 տող 19)։

Ջենք ընդունիր թէ բարոյական և պատիւ նախապաշարմունք ըլլան և նախապաշարմունք չեն կրնար

զսպել չար կիրքեր, բայց հոն ուր ճշմարիտ Սէր կը մանէ՝ այն սիրային կ'արտաքսուին չար կիրքեր։

Հետաքննական պիտի ըլլար նոյն իսկ Ս. Տիւսապի գրուածներուն մէջէն երեսն բերել՝ ոչ թէ իր դիմագիծը, այլ պատկերն այն միջավայրին զոր տեսնել կը կարծէր. և ուստի իր երկերը կը սղագրենք։

Գ.

ՄԻՋԱՎԱՅՐԻՆ ՊԱՏԿԵՐԸ

1883. — Առաջին վէպին հերոսն է Մայատա, որուն կը սիրահարի Տիգրան. — Հերիգա կ'անձնաւորէ կնոջ չար ոգին. Պետրոս ապօրէն սիրոյ զոհն է. — Լեւոն և Յուլիանէ կը պատկերացնեն սիրալար զոյգ մը որուն պէտք էին ըլլալ ամէնքը։

1884. — Երկրորդ վէպին հերոսն է Սիրանույշ որուն կը սիրահարի Երուանդ. — Ժանէթ կ'անձնաւորէ պժգալի կինը, իր զուգակիւռ այրն է Դարեհեան, թէև համանիշն աւելի բան մը կ'արժէ. — Զարուհի և Հրանտ կը պատկերացնեն սիրալար զոյգ մը որուն պէտք էին ըլլալ ամէնքը։

1887. — Երրորդ վէպին հերոսն է Սրաքսիա որուն կը սիրահարի Ներսէս. — Տիկին Աբգարեան կ'անձնաւորէ անպատիւ կինը, իր անխոհեմ ընտրութեան զոհն է Տիար Աբգարեան. — Սիսակ և Վարդուհի կը պատկերացնեն զոյգ մը ամէնքեր որոնց նման կը տեսնէ վիպագիրը ամուսնութիւններէն չատերը։

Արդ, կը տեսնենք որ մինչև այս մարդուն կոչումը կը բռնէ Ս. Տիւսապ եւ ապօրէն յարաբերութեանց մէջ յանցանքը միշտ կնոջ մը ուսերուն վրայ կը բեռցնէ։ Ի՞նչ է այս երևոյթին գաղտնիքը, իր անձնական փորձառութենէն՞ արգեօք կը խօսի, չէ՞ մի որ օտար կին մը իր

երջանկութիւնը խանգարած էր։ Ինչ որ ալ ըլլայ, կիները մնինէ չատ աւելի բան պիտանալու են այս մասին և Եւայի օրերէն մինչեւ այսօր մարդը խաբած ըլլալնուն համար կիները կը բամբասուին։

Ուրեմն Ս. Տիւսապ ընթերցողներուն ճշմարիտ սէր կը խրատէ. այս է իր բնաբանը, և իր յանկերգը «Սէր» բնաւ վերաբերութիւն չունի ժամանակակից Եւրոպիոյ ֆէմինիստներու՝ կնոջ վիճակին արմատական փոփոխութեան պահանջմանց հետ։

Անկրաւ պահանջումներ են ֆէմինիստներուն յաւակնութիւնը այն սահմանին համեմատ զոր նոյն իսկ Ալպոյաճեան կուտայ ֆէմինիստ կնոջ մասին և զոր սակայն չի կրնար պատչաճեցնել բարեբաղդաբար Ս. Տիւսապի։

«Խոչոր և հակաբնական ծայրայեղութիւն մը, այն է «ֆէմինիզմը, որ կնոջ առնական կերպարանքով կ'անքի «ասպարէզին վրայ երեւումը կը պահանջէ» (տես էջ 9-10)։

Եւ այս յայտարարութենէն ետք լինք առաջինն է ընդունելու «թէ հակառակ կնոջ դասը պաչտպանելու «ձկտումին՝ այր մարդու գրականութիւն մը բրած է» (տես էջ 21 տող 16), թէ «Հակառակ նոր գաղափար- «ներու սիրահար մը ըլլալուն՝ ապօրինաւոր յարաբերու- «թեանց ծնունդը լայն նայուածքով չի դատեր» (տես էջ 44 տող 15). թէ «Ս. Տիւսապ ամուսնալուծութեան դէմ է» (տես էջ 47 տող 3). թէ «երբեք չեր բանար կանանց պար- «տաւորութիւնը և անոր մէջ թերացումը անները լի կը «գտնէ» (տես էջ 49 տող 6)։

Ահա կը տեսնենք թէ Տիկին Տիւսապ ֆէմինիստ չէ, այլ կին գրող մըն է։ Ֆէմինիստ. այո՛, գիտենք մէկը որ հիմա չատոնց լուած և գրական ասպարէզին քաչուած է։ Բայց պէտք է տեսերու փոփոխութիւն մը ընել եւ պիտի տեսնենք որ եթէ Ս. Տիւսապ արանց համար ներողամիտ կը գտնուի, նոյնպէս Յ. Հիսարլեան կանանց տակաւ կողմերուն աչք կը գոցէ։

«Մեր հարքը ու նաև այս օրուան անկիրթ մարդիկը «կարծիք կամ խորհուրդ մը չի հաւնած առնելին կ'ըսեն. «— կնկան խելք է առ. — Ա՛ս մարդիկը կ'երևայ թէ «կնիկներուն խելքը ամենևին բանի մը տեղ չեն դներ: «Կ'ուզենք հարցնել այդ մարդոց թէ արդեօք, Յուդիթ, «Աստասիա և չատ ուրիշ կիներ խելք ունէի՞ն թէ չէ»: — Բանասեր, (1851) էջ 17. Յ. Հիսարլեան — :

Իրմէ վերջ Մ. Մամուրեան իր Նամականիներուն մէջ Իզմիրի բերնով նոյն դատը պաշտպանեց (տես էջ 93—94, Հայ. Նամականի, 1872): Իսկ Զիլինկիրեան որ իր 107 թիւ Ծաղիկին մէջ գրածին համար դատախնամուեցաւ Զմիւռնիոյ մէջ, հոս միայն աչխոյժ օրիորդ մը գտաւ որ իր դատը պաշտպանեց ակումբի մը առջեւ ուր կը գըտնուէր Մ. Մամուրեան՝ երբ տակաւին դիւանադպիր էր: (Տես Հայ. Նամականի, էջ 53—56):

Այդ երբեմնի օրիորդը օր մը ութկին ելաւ, և Իզմիրի պարահանդէսին վրայ ինչ որ կը խորհէր՝ նոյնպէս խորհեցաւ իր միջավայրին վրայ. ուսում գրիչը ձեռք առաւ և գրեց: Իր երկրորդ վէպը գրելու զբաղած էր երբ Զիլինկիրեան հին օրերը յիշեց և իրեն այցելութեան գնաց. ահա առիթ հետևցուցնելու համար որ ինք սրբագրած ըլլայ այդ վէպը:

Իսկ Ալպոյաճեանի աննպատակ ապատրութիւններուն գալով՝ թերեւս զանոնք կը պարտի իր երբեմնի ընթերցանութեանց անդիտակից վերյուշութեան որոնց հետքը անտես կը կարծենք երբ բաղդատենք իր Ռուսահայոց էջ 58, տող 18ը՝ Ռ. Պէրպէրեանի Մարդիկ եւ Իրք մէջ 47, տող 22ի հետ: Նմանութիւնը ա՛լ աւելի կը չեչտուի երբ Ալպոյաճեանի Ռուսահայոց Ցառաջաբանը բաղդատենք 1895ին այստեղ հրատարակուած «Կիները գրականութեան մէջ» յօդուածին հետ:

Վերջապէս իր Ռուսահայոց էջ 18, տող 12ին մէջ կըսէ թէ Տիկին Տիւսապի սեռակից անձի մը խօսքերը մէջ կը բերէ եւ էջ 38 տող 16, բառ առ բառ կ'օրինակէ Զօհրապը որուն կը ձայնակցի:

Գ.

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Գրագէտ մը իրաւունք ունի նախորդներուն աչխատութենէն օգտուելու. բայց պէտք չէ որ անոնցմով նախապաչարուի: Այդ հակազդեցութիւններն են արդեօք պատճառ որ նախ կը կարծէ թէ Ս. Տիւսապ իր ցեղակիցները կ'արհամարհէ (տես էջ 25) եւ յետոյ թէ անոնց կը համակրի (էջ 38): Թէ դիտողութիւն չընդունիր (էջ 33) եւ յետոյ թէ հանճարեղ խրատատուներ կ'ընդունի (էջ 17): Թէ բանաստեղծ մը ըլլալէ հեռու է (էջ 31) եւ յետոյ, թէ չէ գաղրած բանաստեղծ մը ըլլալէ (տես էջ 61):

Այս ամէն առերեւոյթ հակասութիւնները մանաւանդ կը բացատրուին Ս. Տիւսապի հանճարին գերակչռութեամբ որ վերջապէս կը նուաճէ՝ գինքը ճանչնալու անյօժար ոգին եւ զայն իրեն բարեկամ կը դարձնէ եւ մեզ ըսել կուտայ թէ վերջապէս հրաչալի բան մըն է ՍԷՐԸ:

Եւ արդեօք կարելի՞ էր այլապէս ըլլալ չնորհալի հնոջ մը համար որ իր կենդանութեան առն համակրութեան մթնոլորտ մը կը բոլորէր իր չուրջը և դեռ անցեալ օր 1901 Յուլիս 27 թիւ Սուեդիի մէջ սիրուն վայրկենական մը կը ներչնչէր Սրամ Անտոնեանին որուն եւ մենք կը ձայնակցինք խնդութեամբ:

ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

ԱՌՁԵՌՆ ԲԱՌԱՐԱՆ

ՀԱՅԵՐԷՆ - ԳԱՂՂԻԵՐԷՆ

ԿՈՄԻՏԱՍ Ա. ՕՍԿԵԱՆ

Ր. ՏԻՊ

18 Մարտ 1903

Ա.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Կոմիտաս էֆէնտի Ոսկեանի բառգիրքին Բ. տպագրութիւնը թէեւ 1893ին եղաւ, բայց գիրքը հազիւ 1895ի վերջերը լոյս տեսաւ, և ահա ծանուցումը լրագրաց մէջ դեռ (8 Մարտ 96) մինչեւ այսօր կ'երեւի: Ինչո՞ւ արդեօք, ինչո՞ւ է այս ժամանցը, վստահ ենք թէ նպատակաւոր յետաձգում մը չէ այս: Դարձեալ՝ կ'ամիսներ ունինք այս բացառիկ պարագան յիշել որ չըլլայ թէ տարիներով առաջ հրատարակուած գիրքի մը ապաժամ քննադատը կարծուինք:

Գիրք մը ո՛րչափ ալ ուշ հրապարակ նետուի, տակաւին անոր պարունակութեան վրայ թեր ու դէմ շատ բաներ կրնան ըսուիլ դժբախտաբար. հաւանօրէն հետաքրքրութիւնը արթնցնող խթանը այդ յապաղմամբ աւելի կը սրուի, և թերեւս թաքուն մնալու չանքը ամենաուշադրութիւնը աւելի կը լարէ:

Բայց ի՞նչ իմիջ. հարեւան վաստակած մատենագիրները չե՞ն միթէ որ գրականութիւնը կը զեկավարեն. ո՛ր տասնեակ անձնուրացութիւն պէտք է անոնց չկրթնեալու, և ինչո՞ւ մարդ գրկուի գնահատութիւններու թեւարկութենէն, որ կ'տպահովին գրքին արագ սպառումը: Անգամ մը որ գիրքը ճամբան առնէ, թո՛ղ ի՛նչ կուզեն ըսեն անոր հեռուէն:

Ուրեմն, Ոսկեան էֆէնտի իրաւունք ունի իր Առաձեռն Բառգիրքին այս նոր տպագրութեան նախադուռն ալ անգամ մը ևս զարդարել նախկին հինգ մարգարտաշար ներբողեաններով, հինգ հատիկ գրական գոհար՝ որ Ա. տպագրութեան առիթն անգամ թերեւս սահմանուած էին մատենագրութեան գրաղարանին խորչը ծածկուելու:

Բայց քանի որ այդ անփոփոխ յանձնարարագիրներու մնայնաչորն ունի, ո՛վ կ'արգիլէ գինքն որ յաջորդ տպագրութեանց ճակատն ալ պարբերաբար նոյն անփոփոխ յատադովութիւնները զետեղէ:

Սակայն ո՛րչափ բացարձակ ալ ըլլայ գրքի մը առաքինի բանասիրաց կաճառին արձակած վճիռը՝ քանի որ ամեն մարդ կրնայ քիչ շատ բանաւարկել, կարելի է հետեւցնել թէ այդ վճիռը անդառնալի չէ, թէ ժամանակին հետ մեր գաղափարներն յեղաշրջող առանձին քննութիւնք կրնան մեր տեսութեանց նոր և լայնարձակ ուղղութիւն մը գծել:

Թող ուրեմն մեզ յայտարարուի թէ «Բաղմաչեաւ հնդկահաւին ոտն օգոստոս ծորձը կը քովանդակէ հին և նոր հայերէն ձրերին բոլոր բառերն ալ՝ ճիշտ և ստոյգ նշանակութեամբ, ոճեր և ասացուածներ: Այն խնամքով և յոյժ կարեւոր ծորձը կը քալկանայ 1000 էջերէ և ծանրագնդրդ մը կրնայ ընել ի ձայներէն լեզուի:» (Արեւելք, 8 Մարտ 1896):

Բ.

ԲԱՌԱԳԻՐՔԻ ՄԸ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԵԱՆ ՊԱՀՄԱՆՆԵՐԸ

Ամենաբնական ճշմարտութիւն մըն է որ բառերուն սխալն ու չիտակը տեսնելու համար մարդ բառգիրքին կը դիմէ, և եթէ բառգիրք կոչածնիս ապտպրանքի վրայ, հաղճեզով պատրաստուած բառերու կուտակում մը չէ, առանախալ ևս պարունակելու չէ։

Հեղինակը այս ճշմարտութիւնը կանխաւ գիտնալով կը խոստանայ մեզ նպատակայարմար գործ մը. «Ա. տպագրութեան ՆԸ տպրեալ Բոլոր վրիպակ+ ուղիղ տալ+ և հանրակրթիչ հանած+ ուղեալ են այս կրկին տպագրութեան ՆԸ։» (Յառաջբ. Բ. տպագրութեան)։

Առաջին տպագրութեան վրիպակները ո՞րչափ էին, այս թիւը չենք գիտեր. միայն Բ. տպագրութեան 1000 էջերէն 200 մը թղթատելու համբերութիւնը ունեցանք և թէպէտ կը խոստովանինք որ Արգոսի աչք չունինք, բայց սեւանք թէ հոն տառասխալները կը վխտան և գոնէ վրիպակներու ցանկին մէջն ալ անցած չեն։ Օրինակները բազմաթիւ են. յիշենք մի քանին։

էջ	սիւնակ	տող	սխալ	ուղիղ
7	Ա.	6	appérit	appétit
16	Բ.	42	cartillage	cartilage
24	Բ.	9	entose	entorse
26	Բ.	19	isi	ici
27	Ա.	38	mouvaise	mauvaise
38	Բ.	6	impartient	impatient
43	Բ.	24	sœur	cœur
190	Բ.	12	*գրնապան*	*գռնապան*
127	Բ,	22	*չարեկարգական*	*բարեկարգական*

էջ	սիւնակ	տող	սխալ	ուղիղ
47	Ա.	32	disparte	disparate
62	Ա.	40	aûr	sûr
227	Ա.	6	bans	bons
230	Բ.	19	amplifiatif	amplificatif
190	Բ.	41	un science	une science
128	Ա.	17	d'heureux mémoire	d'heureuse mémoire
125	Ա.	23	*բասիլիակա*	*բասիլիկոս*
63	Ա.	7	absurbement	absurdement
110	Բ.	37	*ափոզիսեան*	*ափրոդիսեան*
63	Ա.	25	abanbon	abandon
75	Բ.	40	vervir	servir
124	Բ.	33	à la tettre	à la lettre
101	Բ.	19	parure récherché	parure récherchée
75	Ա.	9	un porte	uue porte
94	Բ.	11	levantaine	levantin
99	Բ.	23	jaquement	jaquemart
104	Ա.	8	cabienet	cabinet
110	Բ.	11	aulbut	culbute
115	Ա.	14	moin	moine
123	Ա.	4	pailler	pallier
137	Ա.	19	grace	grâce
11	Բ.	34	*պատանաօք*	*պաղատանօք*
21	Ե.	2	*անաղաբ*	*անաչառ*
87	Ա.	28	*ձաւ*	*ցաւ*
77	Ա.	17	*ձռուկ*	*ցռուկ*
62	Ա.	24	mats	mâts
134	Ա.	19	tenaile	tenaille
190	Բ.	26	épisote	épisode
202	Բ.	7	fouche	fourche
209	Ա.	14	cocage	cocagne
216	Ա.	35	sombrement	sobrement
216	Ա.	7	dénoué	dénué

Հայլն, հայլն, հայլն։

Շիտակը, ինչ ալ ուշիմ մտօք և մանրակրկիտ խնամօք ուղղնալ գործ, հապա՛։ Այս բառգիրքէ՞ն աչակերտը ուղղագրութիւն պիտի սորվի։ Արդեօք ապագրական վրթներ սրբագրելու վարժութիւն չունի՞ համակրելի հեղինակը. արդեօք բառգիրքին հոն դանուած արդէն ձոխ վրիպակներու ցանկէն դուրս մնացած խել մը սխալներու դոյութիւնը ծածկելու դիւրըմբռնելի ջա՛նքն ըրած է։ Ա՛խ, այն դրաչարնո՛ւրը, դրաչարնո՛ւրը, բոլոր յանցանքը անո՛ւնն է, գիտենք։

Եւ սակայն այս փոքրիկ թերութեան փոխարէն ինչ անհաչուելի առաւելութիւն չընծայեր այս բառգիրքը։ Պատուարժան բառադէտը ուզեր է սորվրական Առձեռն Բառգիրքներու անցուկ սահմանէն դուրս սուսանիլ. ուզեր է հեղինակներով հաստատել իր տուած բառերու սահմանները, թերևս այն հզօր պատճառով որ իր տուած առաձգական սահմանները վկայութեամբ հաստատուելու քիչ մը էհեղօք կը կարծէին։

ՕՐԻՆԱԿ. — Սատար, ouvrier. վկայութիւն՝ La moisson est grande, mais il y a peu d'ouvriers. Evangile. » — Դիտողութիւն. ով որ Սբ. Աւետարանի այդ հատուածին դիմէ՝ պիտի գտնէ թէ հոն ouvrier բառին դէմ դրուած է և ոչ սպաթ։ Այսպէս «հունձք բազում են, այլ մշակք սակաւ»։ Մեզի չիմնար խորհուրդ տալ որ ի վկայութիւն կոչած հատուածները աչքէ անցընէ և բնագիրներուն հետ բաղդատէ։

Ոչ նուազ գնահատելի է իր անպայման նորասիրութիւնը որով նոյն իսկ ֆրանսացի բառագէտներն ալ կը կանխէ, և բառի մը լեզուին մէջ դոյութիւնը հաստատելու համար օրուան գրագէտներուն կը դիմէ։

ՕՐԻՆԱԿ. — Il entra par la porte de Saint Denis, cachant son bras en écharpe sous un «mac-ferlane». A. Houssaye, էջ 501։

Հապա ո՛րքան նրանագէտ ըլլալու ունք օրինակ-

ներու պէսպիսութեան, տե՛ս — Cet homme est humain (էջ 517), որուն մէջ humain բառը hommeով բացատրելու կրկնարանութեան յոգնութիւնն յանձն է առեր։

Այս հմտալից բառգիրքին առաւելութիւններէն մէկն ալ՝ իբր հեղինակութիւն՝ Օլէնտորֆէն դէպի մեթոտ Ան գլորիլն է անշուշտ։

Ա. ՕՐԻՆԱԿ. — Սառակ ունիմ. J'ai de l'argent. — Սառակ չունիմ. Je n'ai pas d'argent. — Շատ սառակ ունին. Ils ont bien d'argent, ils ont beaucoup d'argent. էջ 751։

Բ. ՕՐԻՆԱԿ. — Avez-vous de l'encre. — J'ai de l'encre. էջ 240։

Գ. ՕՐԻՆԱԿ. — Où avez-vous acheté ce canif? էջ 220, ևայլն։

Բառերու սահմանը լաւ գծել բառգիրքի մը տարրական պայմաններէն մին է. չենք գիտեր թէ ինչո՞ւ հեղինակը միամտութիւն ունեցեր է չատ մը ծանօթ կենդանիներու անուններ իր մատնատոր բնական պատմութեան համեմատ այն աստիճան ճապաղել որ ամենուն ծանօթ կենդանին դարձեր է անծանօթ արարած մը։

Ա. ՕՐԻՆԱԿ. — Շուն. մատնագնաց (digitigrade) անասնոց առմէն, մսակեր (carnivore) չորքոտանի մ'է ձեռընտել. +ելպ. +եօքե+։

Որո՞ւն մտքէն կ'անցնի որ այս մեր ամէն օրուան տեսած օչ օչն է։

Բ. ՕՐԻՆԱԿ. — կապիկ, ամենակեր (omnivore) կենդանի մըն է. տայմաե։

Մուկ, ամենակեր (omnivore) կենդանի մըն է. պըշե։

կատու, ամենակեր (omnivore) կենդանի մըն է. +եոխ։

Գ. ՕՐԻՆԱԿ. — Ջի, խոտաճարակ, խոտակեր կենդանի մըն է. ոխ։

Էչ, խոտաճարակ, խոտակեր կենդանի մըն է. եչեկ։

Աղէկ որ տահկերէնները գնելու հոգ տարեր է. ապա թէ ոչ ո՛վ պիտի գիտնար թէ չունը՝ չուն է, կատուն՝

կատու, մուկը՝ մուկ. չէ՞ որ ամենուն ալ նոյն սահմանը կուտայ. իսկ Բազասարի հնձանելին չվոխել չորքոտանեաց աղնուագոյնին՝ ձիուն հետ, կարծենք Մանկապարտէզի աղոց ալ չէր արուած. գոնէ ականջներէն ալ չի դատեր:

Հիմա այս հանրածանօթ բառերը սահմանելու տարապայման եռանդը մի նայինք, թէ չէ մեր մամիկներուն օրէն մնացած քոյս ինչ, ձառ ինչ աւանդական սահմանը կրկնելը մի նայինք, — ան ալ այնպիսի բառերու առջեւ որոնք իրաւամբ կ'արժեն որ բացատրուին:

ՕՐԻՆԱԿ. — Պանդանէ, տեսակ մը բոյս. — կնճռնել, տեսակ մը կենդանի. — կոլմոզել, տեսակ մը զեռուն. — ընդոլոլ, տեսակ մը ձուկ. — ղևառնէ, տեսակ մը առնիկ. — ոռնգենի, տեսակ մը ծառ. — ոչրամաբեռնաթռչուն, տեսակ մը թռուփ. — մակիպելան, տեսակ մը կրկնոց, եւլն:

Եւ չենք գիտեր ինչո՛ւ համար չուռնը, մուկը, կատուն իրարու հետ չվոխելու համար այնքան թծախընդրութեամբ վարուողը՝ երբ խնդիրը կ'ըլլայ չնիծու կամ արտասովոր բառ մը սահմանելու, յանկարծ կը լռէ եւ ցաւալի լակոնաբանութիւն մը կը պահէ. գոնէ բոյս ինչ ալ չի դներ. արդեօք կրնայ մուղի ըսել թէ ինչ են. —

ՕՐԻՆԱԿ. — Մանիշ. — կոփլե. — կոռպէ. — նորէ+. — վարդաւոս. — նէոդէլ. — յաղ. — նրան. — ոլոխ. — նօղճել. — նոռնճ. — յաբէ. — ոռոռ:

Եւ սակայն դժուար ըլլալու չեն, քանի որ իրենք գիտեր եւ դրեր է:

Հապա ինչ ըսենք այն նորակերտ բառերուն որք Յայտնաւորքի չափ երկայն են եւ որոնց ծայրը երէք անգամ մը թող տաս, մինչեւ

ֆայլախապոջթաթբինականուրեան

բառը կ'երթան կը հասնին. չէ՞ մի որ բնալուծութեան թարգմանութեան մէջ կայ եղեր այդ սիրուն բառը: Այս եւ չատ ուրիշ խժալուր եւ պիտակ բառեր թարգմանու-

թեան մէջ պէտք կ'ըլլան, որ սակայն ժամանակը չի նուիրագործեր, եւ հեղինակին զգուշաւոր ընտրութիւնը պէտք է՝ անոնք զանազանել գիտնալու համար. զոր օրինակ, չենք գիտեր թէ յետագայ բառերն ինչ մասնաւոր հրապոյր ունեցեր են, որ չատերուն մէջէն իրենք միայն առնուեր են. —

ՕՐԻՆԱԿ. — Զոբեթենեմբրեան. — եկեկրամենբայ. — աբենաղբոնիենալեֆ. — ղոբելոսաձնական. — եկեկրաւկենաթենաղբոնիենալեֆ. — ղոբելոսաձնական. — եկեկրաւկենաթենաղբոնիենալեֆ. — ղոբելոսաձնական. — աբենապորտանոմ. — խօսական. — աբենաղեֆմիղեական. — աբենապորտանոմ. — ղոբեխոխծիղեական. — բաբյրաբնեֆոռ. — կոլեկրամոնիեն. եւայլն. եւայլն:

Հապա ինչ ըսենք այն մասնաւոր դիւթեան՝ որով արդէն կեցող բառի տեղ նորակերտ այլանդակ բառեր լեզուին մէջ մտցնելու ջանք կ'ըլլայ: Մենք մինչեւ այսօր գիտէինք թէ Գլխաւոր բառը Ս. Յակոբայ եւ Ս. Կարապետինք թէ Գլխաւոր բառը Ս. Յակոբայ եւ Ս. Կարապետի սաղմոսգիրն է եւ Մարմրոս կամ Նահատակ կը նշանակէ. ինչպէս Գլխաւոր Ս. Յակոբայ վանքը Երուսաղէմ. որո՞ն մտքէն կ'անցներ որ գլխաւորը շեփոյ կը նշանակէ եղեր:

Այսպէս լուցկիի տեղ՝ վառնէ, հանելուկի տեղ՝ քոնէլէ, վճռաբեկ տեղան տեղ՝ խղէ քոբոռ, Միացեալ Նահանգի տեղ՝ Ամէրքան Նահանք, ընթացիկ դրամի տեղ՝ յաբիռան պրամ, դատարանի տեղ՝ քոփռոսաննոց, տիպար ագարակի տեղ՝ օբինափէռ աֆբակ, ընդհանուր ներումի տեղ՝ ամնէզոռենէն, յուշարարի տեղ՝ ռնէլաբէր, սուզակի տեղ՝ խորէզ, յանձնարարագրէքի տեղ՝ քառաբրէչայ, լացընելու տեղ՝ արցոռեցնել. եւլն. կը դնէ. մարդ գոնէ անգամ մը օրուան թերթերը աչքէ կ'անցնէ:

Գ.

ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Այս «կարի ընդարձակոտ բառարէրէն մէջ ապուշաբանական մանրախոյզ նորոգ տնօրինութեամբ խմբագրելու բառ ճշդել և ճշդրտել» է։ Տես էջ Բ. Ի՞նչ կը հասկնայ ապուհօք առուգաբանութեամբ. եթէ մեզ մնայ, օտար բառերը հայ այբուբենով գրեր ու կազապարը կազապարին նոր բառ ձուլեր է։ Թո՛ղ գանէ անոնց հետքը մեր լեզուի բառգիրքերուն մէջ։

ՕՐԻՆԱԿ. — Բեզիկ bésique. — պիկէտ, piquet. — սիֆոն, siphone. — գազ, gaz. — գալըն, galon. — մադապոլամ, mädapolam. — բուլթայէլ, polker. — թիլբուր, tilbury. — մուսկէտ, mousquet. — մալաքա, malaga. — հիպոկամպ։ hippocampe. — հուռրա, hourra. — թուայըէր, douairière. — հերմետիք, hermétique. — լեգաթ, légat, — սերի, série. — կորալիոն, corail. — կլիմատիթ, climatite, *և այլն։*

Այս և ասոր նման հինգ հարիւր օտարախորթ բառերով կարծեր է լեզուն ճոխացնել, բայց չենք գիտեր ինչո՛ւ երբեմն անոնց համապատասխանող օտար բառը աւելի դիւրաւ կը հասկցուի քան թէ անոնց աղճատ ուսուցուածքութիւնը։

ՕՐԻՆԱԿ. — Գոշան, cochon. — շիլինգ, schilling. — քլորուկ, chloroforme. — կոյաթի, coati. — կակաո, cacao. — կալաշկա, calèche. — լանդաու, landau. — ճանկոյ, jonque. — կոյճու, cachou. — գրոս, gros. — գարոս, garus. — գրոգ, grog. — թալըն, talc. — բոսթրիխոս, bostryche. — ֆինոլ, phénol. — բոնգար, bongare. — կոլոմբաթ, colombat. — գատ, gade. — լուգր, lougre. — լաբարում, Labarum. — լիմֆ, Lymphe. — աֆրի, agri. — հուլանգր, ranger. — պանտոնդ, bondonus. — հուլան, houlan. — սաֆ, saphène.

Այդպէս ըլլալէն առաջ խորով է առջևինիս ֆրան-

սերէն բառգիրք մը առնել և դիմացնիս եղած ամէն բառ գէշ աղէկ տառադարձնել. ինչու որ մեզ պակաս բառերը եթէ միտս առնել հարկ ըլլար, հարիւրն ալ չէր բաւեր, հազարն ալ, և չիտակն ըսելով նորութիւն մը չէ այս հնարքը, և դիւրը արտասահմանի բառագէտներուն կը վերաբերի։

ՕՐԻՆԱԿ. — Ինթելիկէնցիա, intelligence. — կուլտուրա, culture. — գիմնազիոն, gymnase. — գենէրալ, général. — մինիստրը, ministre. — ատիւտանթ, adjudant. — ճէնզէր, censeur. — պրոկիւրոր, procureur. — տեպարթման, département. — պրեֆեկթուր, préfecture. — ինսթիթու, institut.

Այո՛, հազար անգամ իրաւունք ունի, այո՛, մինք ենք որ չենք հասկնար. ինչ է այս բաբելոնեան խառնակութիւնը. պէտք է լեզուները մէկ լամբ, մէկ զանգուած ընել և մեզի է ինկեր իրմէ կողոպտել վալարիւքը տասնեակ ըլլալուն փառքը. է, կեցցէ էսպէրանթօ. ֆէխին կ'ըսեն գէս. — մավուռային կ'ըսեն մահուռայ. — պիլէդիկին՝ բիլէդիկ. — շուբուրլին՝ շուրբ. — նարկիլէին՝ նարգիլէ. — ֆալֆիլամթլին՝ կալապոթ. — մաքպախին՝ մաքպախ. — հաւանին՝ հավան. — ֆէվրին՝ ֆէյ. — շերպէթին՝ շարպաթ։ Ասոնց և ասոնց նման հարիւրաւոր բառեր ևն այս բառգիրքին մեծ արժանիքը։

Մինակ թէ ինչ է յանգանքնին որ դուրս ձգուեր են՝ կուռնեկիւթ, կիւռնեկիւթ. — հասրաթ, հասրէթ. — մայրան, մէյրան. — խօնախ, քօնաք. — ղբէռան, ֆուրպան. — խանդուրա, գուռնդուրա. — առճայաք, առճ այաք. — պօլաղ, պօլաղ. — հալէլ, հէլէլ, և այլն։

Նե երբ դէպս և յանդէպս կը յաւակնի բառեր բանեցնել, իրաւունք չունինք հաշիւ պահանջել այն 7000 բառերուն համար որոնք լեզուին բուն բառերն են և որ հեղինակին քմահաճոյքին գոհ գացեր են։ Անունը Աստուածաշունչ բառգիրքը և բաղդատանք Ոսկեանի բառգիրքին հետ. կը տեսնենք որ պակաս են՝

Ամբոխ, բեղաձիձաղ, մանկամարդ, աբծնել, ամառնամոտ, ցէխ, ղողկաղ, հեղուկ, մրմռէլ, ֆղձիլ, անդրավարդիւ, մարմանդ, փակաղակ, չիաբշա, ւոբբ, արճիճ, նկուն, վայրափակ ճաչկապել, չեռանեղեց, հրաւիրակ, պատեհ, բեշխիեբ, անճաշակ, ֆաղաղատապ, ամբակոտ, բընդ, էրակնէ, լայնատերբ, ընդհուպ, փահաւանդ, անճեպ, փաղտակոտ, բէբ, պշակ, երկնատաւ, էրաւախոհ, ժամանակացոյց, ֆլխոտ, անչնապանձ, փայտեխուշ, պաճպճէ, ապշտոյ, անասյիւս, ֆրսոն, ղէսաւ, լայնախորհուրդ, եղէբամայր, պէմֆերաս, ղեռայաղբիլ, ընեւկաւ, լուրբ, ղինահատ, ևլն. ևլն։

Առնանք Ովկեանի բառգիրքը որ նոր լեզուին գրէթէ բոլոր բառերը կը պարունակէ՝ եզերք, և բաղդատենք Անանեանի բառգիրքին հետ։ — Ովկեան բառգիրքէն կը պակսին՝

Ողջընչել, պէրացոտ, ապչեկոտ, եֆոց, խօսէհատուկ, ընդրեւսուլիկ, ղուրկ, ձուչտ, անուշբնբնել, պարանոտ, երեսոտեան, անհարկէ, ընկալ, խօսէկատ, սոխրած, պրոբել, շլեփէ, լղճել, ընեծել, մշտել, պշտել, ղանձուկ, խոցքել, կաբկոտան, էնհատ, ևլն, ևլն.։

Հապա ինչ ըսենք այն բառերուն որոնց ֆրանսերէնին համար բառէ բառ կը խրիէ, էջեր կը թափառիս, խրկած բառին չես հանդիպիր. վախցուննք է ըրեր թէ չէ անչահ կատակ մը, չես գիտեր. «տե՛ս» կ'ըսէ, չի ցուցներ։

ՕՐԻՆԱԿ. Թեղջ, տես կառնէ.— Ձոռ, տես պըտռէբբ. — Մայռ, տես պռանէրակ. — Յոռց (էռէռէռ), տես ցռցէ. — Ոռղջ, տես ռաղէձռձ. — Ֆաշ, տես հսխայ. — Ֆռէսպռռփ, տես էռէսռռփ. — Տռրակէպրռն, տես պռբրպէնպրռն, եւայլն։

գ.

ՁԱՑԱԿԻ ԻՆԴԻՒ

Իրաւ է որ դպրոցի տղոց սահմանուած գրքի մը մէջ, քանի որ Երգ Երգոց չէ, ամէն ճշմարտութիւն վրան բաց պէտք չէ դնել, մանաւանդ, ինչպէս վերը տեսանք, բառ գտնելու կողմանէ այս բառգիրքին հեղինակն է որ մեզի օրինակը կուտայ, և քիչ մը չատկեկ համեմատած բառեր կրնար գտնել։— «Օ՜հ, ինչ փառիսեցիականութիւն, ինչ կ'ըլլայ եղեր, թող տղայք կարդան և չդայթակղին։» Ասոր ի՞նչ ըսելու է. տասանասիկ չէնք չնորհք խօսք մը. վատահութիւն ունեցողին ապրանքը մէջտեղ կ'ըլլայ. ուրեմն, աղնիւ ընթերցողք երեսնիդ վարդի ջուր, ահա կը սկսինք անդամազննութեան դասը. —

ՕՐԻՆԱԿ

Էջ 496 Սիւնակ Ա. տող 47. ճ...ճ.
» 709 Սիւնակ Բ. տող 39. պ..ց.
» 371 Սիւնակ Ա. տող 44. կ.կ.վ.
» 363 Սիւնակ Բ. տող 31. կ.վ ր.
» 643 Սիւնակ Ա. տող 25. վ.ռ.
» 881 Սիւնակ Ա. տող 37. ֆ.ն.լ.

Այսպիսի խայտառակ, լսիրչ, վերջապէս անորակելի բառերով խճողուած գիրք մը չիտակը չա՜տ յարմար առաջնորդ պիտի ըլլայ ուսանողներուն։ Այս է մանկավարժական դրութիւնը. ասանկ կը հակնայ դաստիարակութիւնը. այ՞ս գիրքն է որ ճշմարիտ առաջնորդ պիտի ըլլայ դեռատի ուսանողին։

Գոնէ չրջաբանութեան նուրբ չգա՞րշն ալ չէր կրնար ծանկոյթ տալ յետագայ մերկութեանց. մինչ էջերով կը նշանակենք այս բառերը, որպէսզի ծնողք անոնց վրայէն սեւ գծեն. —

ՕՐԻՆԱԿ

Էջ 304 *Սիւնակ Ա. տող* 4. *Խրպ.*
» 72 *Սիւնակ Բ. տող* 21. *Ասլրա.*
» 708 *Սիւնակ Ա. տող* 21. *Պռնկ.*
» 507 *Սիւնակ Ա. տող* 10. *Մնկմլ.*
» 687 *Սիւնակ Ա. տող* 26. *Պրանկատւին.*
» 100 *Սիւնակ Բ. տող* 40. *Սրգա.*
» 140 *Սիւնակ Բ. տող* 41. *Բզնց.*
» 175 *Սիւնակ Ա. տող* 30. *Դչան.*
» 322 *Սիւնակ Բ. տող* 27. *Ծնրրն.*

Բայց եթէ քան մը կայ որ իրեն չենք ներեր, իր բառարանին անապատին մէջ սոխին և սխտորին համար ուղեցած տարապայման ցանկութիւնն է այն։

ՕՐԻՆԱԿ

Էջ 821 *Սիւնակ Բ. տող* 12. *Տառլ.*
» 252 *Սիւնակ Բ. տող* 40. *Թսալ.*
» 631 *Սիւնակ Ա. տող* 12. *Շռլ.*
» 873 *Սիւնակ Բ. տող* 35. *Ւքնլ.*

Ծանրացուենք ուրեմն այս բուրուսնաւէտ մատեանին կափարիչը լինք իր վրայ, մաղթելով որ եթէ ապագային դրիչ ձեռք առնէ հեղինակը. հանի իր ղօրաւոր հոտերը վայրկեան մը մոռնալ արդուզարդի սեղանին մէջ։

ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆ

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

ԿԱԶՄԵՑ. Վ. Գ. ՋԱՐԴԱՐԵԱՆ

Ա.

ՆՊԱՏԱԿ

Լաւ հեղինակուած գիրքի մը խորագիրը պէտք է իր մէջ խտացնէ անոր պարունակութիւնը, այնպէս որ ընթերցողը առաջին վայրկեանէն հասկնայ թէ ինչպիսի գիրքի մը հետ է իր գործը։ Մեր այս տեսութիւնը լիովին կարդարացնէ Վ. Գ. Ջարդարեան իր նոր հրատարակած գիրքով։ Յիշատակարանը սահմանուած է իր մէջ ամփոփելու երեւելի անձերու կենսագրութիւնը, լուսանկարը, ձեռագիրը, և այլն, և այլն։

Վերակազմել մտատիպար անձի մը պանծալի անցեալը անհերքելի վաւերագրերով, անոր կեանքի ուշագրաւ երեւոյթները իրենց յատուկ երանգով պատկերացնել որպէս զի մեր երեւակայութեան մէջ վառ պահուին բազմարդիւն մարդոց յիշատակը, անոնց օրինակով մեզ խրախուսել որ մենք ալ առաքինի անձինք հանդիսանանք. ահա այս է հեղինակին գովելի նպատակը։

Զը կարծուի սակայն թէ մտաղրելն ու գործադրելը նոյնքան դիւրին բաներ են և ծրագիր մը պատրաստելէն ետքը՝ անոր գործադրութեան միջոցին է որ մարդ դժուարութեան կը հանդիպի։ Ուրեմն կը հաւատանք որ Վ. Գ. Ջարդարեան, ըստ իւր յայտարարութեան, տա-

բնևերով ափնած, տառապած և իր ուսումնասիրութեան առաղձը պատրաստելու համար՝ չատ դրամ վատնած ըլլայ։

Իրմէ առաջ համանման աշխատութեան ձեռնարկած է Հ. Աստուածատրինց ի Թիֆլիզ և դառնապէս կը գանգատի թէ «Սրա ևրա դուռը կը թակէ. սրա ևրա եաֆաիցը կախ կուգայ մինչեւ որ մեկ կենսագրութիւն ստանայ եւ թէ ևրանէ որոնց դիմած է, վերջին աստիճան անխղճամտութեամբ կերպով վերաբերուած են» Տես Հայ կենս. Բառ. էջ. Զ. Յառաջ 1904ին Թիֆլիզ։

Ուրեմն Ռուսահայ կենսագիրը իր գեղեցիկ երկասիրութեան Ս. Պրակին իսկ ձեռնթափ կըլլայ և իր գործը անաւարտ կը թողու. մինչդեռ Վ. Գ. Զարդարեան իր ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆի հիմնաքարը ամուր կը զետեղէ, իր Ս. Պրակին արդէն յաջողած է Բ. Պրակը. իրեն պէտք եղած նիւթերը արդէն պատրաստ են և «Եթէ հազուագիւտ ձեռագիր ու շուտանկար վաճառել փափաքողներ գտնուին՝ կը գնէ ալ. տեսծանուցում Ս. Պրակի թիկանց»։

Այս յայտարարութիւնը ընդդէմ է գրավաճառ մը ոըան համար ունի հետ ու չհաւէտ պէտք էր ըլլալ ո և է դպրոցական գիրքի պատրաստութիւն քանի որ արդէն կեցած կատր միջոցէ դասագիրքերու տեղ գանոնք քշել իրեն համար չատ դիւրին պիտի ըլլար։ Իր անշահախնդրութիւնը մեզ սքանչացումն կազդէ և մեզ կը գրգռէ մանրակրկիտ և անաչառ քննութեան մը բովքէն անցնել իր գործը։

Բ.

ԴԱՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Այս ընդարձակ գործին յառաջընթաց մասը 16 քառածալ էջերէ բաղկացած Ս. Պրակ մըն է և մեր անոր մասին ընելիք դիտողութիւնները կը յուսանք պիտի

նպատակն յետագայ պրակներու լաւագոյն պատրաստութեան բայց մեր ընելիք դիտողութիւնները ապագայ մըն են մանաւանդ այն կարեւորութեան որ համակիր ընթերցողներ ընծայելու են այս գեղեցիկ ձեռնարկին։

Այս մանրագիտական տարրերով օժտուած գիրքը իր նմանները էն առով կը զանազանուի որ հոս կիրարկուած գիտական մէթոդը և նիւթերու բանաւոր դասաւորումը ամբողջ գործին լրջութեան բացառիկ հանգամանք մը կուտան. անոնք ապացոյցն են թէ այս երկասիրութիւնը փորձ և հմուտ գրակրկիտի մը պատրաստած գործն է։

Ս. կենսագրականի պատկերը.— Կրթութիւն և ուսումն կայլայլեն մեր բնական հակամիտութիւնները և մեր նկարագիրը կը կազմուի տակաւ կեանքի պարագաներէն. բայց հազուադէպ չէ մարդը դատել իր արտաքին երեւոյթէն և չատերուն համար տակաւին դէմքը սիրտին հայելին է։

Արդարեւ մարդոց ապրելու կերպը կը տպաւորուի անոնց երեսին վրայ, նաև ներքին մարդուն ԵՍը կը գծուի դէմքին վրայ. այսպէս, դէմքին խորշումները յայտարար նշան մը կը համարուին խորհող գլխու մը, կըծկուած պրկուածքներ երեսան կը հանեն մարդուն հեգնող բնութիւնը, մանարատիկ չրխչրխուն աչքեր զանոնք կրողին չար սիրտը կը մատնեն, լայն պինչեր և հասոյ չրթունք կը հաստատեն վաւաչոտ սովորութիւններ։

Դէմքին գծագրութիւնէն կարելի է հաւանական ենթադրութիւններու հանիլ և մանր դիտող մը կրնայ՝ կենսագրելին պատկերը աչքի առջեւ բերելով, անոր կեանքի գործունէութեան նկատմամբ մակածութիւններ ընել. ուրեմն հեղինակը լաւ է ըրած կենսագրեալներու լուսանկարը գնելով։

Բ. կենսագրականի ձեռագիրը.— Լաւ գաղափար մըն է նաև ձեռագիրը ցուցադրել. հոն կը տեսնենք որ Ուրեմն գրողին խորհուրդներուն վազքը գիրէն առաջ է

անցեր, ձեռքը չէ հասեր գաղափարներուն հաստատուն ձև մը տալու, բառ բառի վրայէ ցատկեր, գրիչը թուղթին վրայէն սահեր, թերեւ մը կամ ուժով կախուեր է հոգւոյն կիրքերուն համեմատ։

Եւ ինչ անխորհուրդ ոճեր՝ և անխոհեմ բառեր թռեր են գրիչին ծայրէն որոնց հրապարակուելուն վրայ պիտի տրամեր կենսագրեալը եթէ գիտնար որ իր ձեռագիրը մտերմական չրջանակէն դուրս պիտի ելլէ։ Տպագրութիւնը միօրինակ ցրտացեալ տառերու տարազը կը հագցնէ գրողին միտքը դուրս ցայտեցնող նշանակալից ձեռագիրին և չատ բան կը ծածկէ հասարակութենէն։

Անակնկալներով լեցուն է ձեռագիրը և կեղծիքի առեն չի թողուր, գրողին մտքի տրամադրութեան համեմատ՝ գիրերը իրարու վրայ կը գլորին, իրարու հետ կը կռուին, կամ կը չարուրին հաւիկ հաւիկ, մարգարիտի պէս. ուրիշներ կըլլան կարճ, կտրուկ և հրամայական. այսպէս կը մերկացնեն գրողին թագուն մնացած անցեալը և կը պարզեն կեանքի պարագաները։

Գ. կենսագրեպին հեղինակութիւնները.— Ամէն կենսագրեալ հեղինակութիւն մը ունի՞։ Այս հարցման պատասխանելէ առաջ պէտք է ճշդել հեղինակութեան տեսակը, խորհելու հեղինակութիւն, խօսելու հեղինակութիւն, գործելու հեղինակութիւն և գրելու հեղինակութիւն։ Իրաւ է թէ գրելու հեղինակութիւնը գիւրաւ կը մշտնջենաւորի քանի որ կենսագրեալը զանոնք իր ետին կը ձգէ, իբր իր հանճարին յաւէրժական ապացոյց։

Բայց հեղինակութիւնը միայն գրականութեան մէջ չի սահմանուիր և եթէ մարդու մը գրածը միայն մէկ քանի կտոր գիրքերը ըլլային՝ անոնք մեծ նշանակութիւն պիտի չունենային ուղղախոհ անձի մը առջեւ։ Կեանքի մէջ բուն հեղինակութիւնը անհատական կամքի արտայայտութեան եղանակն է որով կենսագրեալը իր ժամանակակիցներուն առաջնորդ կըլլայ ապրելու գործնական մէջ։

Խօսքէ աւելի գործ և գրելէ աւելի կատարել պէտք է մանաւանդ ներկայ դարու մէջ. այսու հանդերձ չենք դժգոհիր եթէ գրուածոց մէջ իրական հեղինակութիւններու պատահինք և իրաւունք կուտանք Վ. Գ. Զարդարեանի որ զանոնք ցանկագրէ։

Դ. կենսագրական ժամանակագրութիւն.— կենսագրութեան ձեւակերպած տիպարը մարմնացումն է կենսագրելին այն բարեմասնութեանց որ ժամանակը զտեր աղնուացուցեր է, այնպէս որ իրական մարդը անյայտ եղեր և միայն անոր աղնիւ յատկութիւններէն կազմուած իտեալ մարդ մը երեւան եկեր է։

Այսպէս կուգէ մարդկային ունայնամտութիւնը որ, ակնածանքի առարկայ, մտատիպար էակ մը կը ներկայացնէ յետագային չլացած աչքերուն։ Բայց անթերի մարդ կա՛յ մի՛թէ, եւ ժամանակով մեզի մօտ գանուողներուն նկատմամբ որչա՛փ ներողամիտ կրնանք ըլլալ։ Ուրեմն մարդկային տկարութիւնները ատուերի մէջ ծածկելու հոգը Վ. Գ. Զարդարեան ապագային կը թողու և ինք իրողութիւններ արձանագրելու կը զբաղի։

Կեանքի գործունէութիւնը ըստ արժանւոյն գնահատելու համար պէտք է կենսագրելին ապրած տարիները ժամանակագրել որով աւելի դիւրին կ'ըլլայ բաղդատել զինքը իր ժամանակակիցներուն հետ իր գործելու չարժառիթը երեւան բերել և նպատակը բացատրել, իր յաջողութեան գաղտնիք և ձախողուածին պատճառը հասկնալ։

Ե. կենսագրութեան աղբիւրները.— Իր անաչառութեան կնիքը կը կազմեն այն վկայութիւնները որ կը բերէ այլեւայլ հեղինակներէ կամ լաւ եւս է ըսել՝ ընթերցողը կը զրկէ այն աղբիւրներուն ուակից ինք քաղած է իր տեղեկութիւններն որով հետաքննութիւնը իր ընթացքը լուսաւորող ապահով ուղղեցոյց մը կունենայ։

Գ.

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻՆ ՀԵՐՈՍՆԵՐԸ

Ա. Յիշատակելիներու առաջին տողանցումը խիզախ ոդիի մը ցուցադրութեամբ կը սկսի. ահա Վասպուրականի ալեւոր արծիւը, Մրիմեան Հայրիկ, (տես էջ 1.) Իր խորախորհուրդ դէմքը արտայայտութեան գլուխ գործոց մըն է և լէօ իրաւամբ դիտել կուտայ թէ՝ «Անցեալ յիսնամեակին եւ անկէ ալ առաջ, չըկայ հայ մը որ Մրիմեանի չափ խորունկ հետք մը ձգած ըղլայ կեանքի մէջ»:

Յ. Գազանճեան (3 օգս. 1909 Հայրենիք) չը վարանիր յայտարարելու թէ՝ «Մրիմեանի հանգամանքներով ուշագրաւ դէմքը ունեցած է, որեան մեծութիւններ՝ նոյնիսկ ալ պզտիկութիւններ»: Ի՞նչ կը հասկնայ հակասութիւններով. կը կարծենք որ զինքը պաղ արեամբ դատելու յարմար ժամանակը դեռ եկած չէ:

Այսուհանդերձ երբ քննենք իր ձեռագիր նամակը, (տես էջ 2) որուն գրաբարատարազ ամբողջութեան կցուած է պանդուխտներու բարեգիրի նման յաւելուած մը, կը սիրտնիք ընդունելու թէ Մրիմեան իսկապէս հակընդդէմ իսկութիւններու խառնուածք մըն էր: Ո՞վ բարի և միամիտ օրեր, ո՛վ պիտի հաւատայ թէ հաղա տուտուխի քարեւ ունիմ, հնամեքը տեղը հասցուցի, (տես էջ 2) Հայրիկին գրիչէն ելած է:

Բ. Ահա Պետրոպավլովսկի բանտին խաւար նկուղներուն մէջ ճգնող և իր յառաջացեալ գաղափարները տուժող ազատութեան ախոյեանը Մ. Նալբանդեանց: (տես էջ 4) Բայց չէ՞ մի որ սառցուած ազատութիւնը կեանքի պայման կը դառնայ և ապրելու սովորական վիճակէ ուրիչ ազատութիւն չի թողուր մեր վրայ. ուրեմն անոնք միայն գիտեն ազատութեան յարգը որ ազատութենէ զրկուած են:

Ա՛հ, ազատութիւնը ստանալու համար մղուած պայքարին մէջն է ազատութեան վայելքը և մենք չենք ափսոսար անոնց վիճակը որ ազատութեան սիրոյն համար կը նահատակուին: Միայն թէ այս ազատութեան հերոսին՝ Նալբանդեանի թշնամիներու երկար չարքին մէջ մոռցած է անոր ոխերիմ թշնամին, Զամուրձեան Պատուելին:

Գ. Գործաւոր դասակարգին օրինակելի տիպար մը հանդիսացաւ Գազազ Արթին որ իր անչուք ծագումով այնքան մօտ ապրեցաւ ժողովուրդին եւ որ իր կեանքի գործածութեամբ այնքան վեր բարձրացաւ անկէ: Սակայն միշտ սիրեց ռամիկը և ռամիկ մը ըլլալէ առելի՝ ռամկավար մը եղաւ խոնարհեցնելով իր ժամանակի անբարհաւաճ ամիրաները՝ բարւոքեց իր համայնքի հասարակ մարդոց կեանքի պայմանը:

Արդարև այս նիւթական խոչոր գումարներ հոս հոն ցրուողին քով կը գտնենք նաև խորհող մարդու մը գլուխը որ իր հնամենի երեւոյթին հակառակ (տես էջ 9) նոր գաղափարներու ընդունակ է, մեր երաժշտական նոր խազերը հնարող Պապա Համբարձումը քաջալերեց եւ Պէզճեան վարժարանի սաներուն միջոցաւ՝ ինք ներկայացնել տուաւ մեր մէջ թատերական բեմ եկած առաջին խաղը՝ Յովսէփ Դպեցիկ:

Այս մասին վարանք մը կը զգայ, չենք գիտեր ինչու, վ. Գ. Զարդարեան եւ հարկ եղածին չափ դուրս չի ցայտեցներ իր հերոսին ներքին արժանիքը որուն իսկութիւնը գնահատելու համար չի բաւեր անոր լուսանկարը՝ ուսնացոյցին մէջ յաւերժացուցած խոչոր տառասըխալով (տես էջ 4):

Դ. Վերջապէս կը հանդիպինք Տօք. Հաճինի անհատնդարտ ձեռնասունին. Ա. Հայկունիի (տես էջ 11): Անոր նսեմաստուեր աչքերուն խորը չեմ գիտեր ինչ կայ որ գուշակել կուտայ անոր կեանքի մաքառումները անոր

մղած անժամանակ հակակշիռ պայքարը որ անոր այնքան աղիտաբեր պիտի ըլլար, եւ անոր կրելիք հալածանքին կը վկայէ (տես էջ 12) նիւթական զրկանքէ եւ բարոյական ընկճումէ խաթարուած դէմքը։

Ափսո՜ս, այն երիտասարդը որ ժամանակին այնքան աղմուկ հանեց մեծ մեծ խնդիրներ յուզելով, անչուք մարեցաւ։ Մարդիկ առանց իր կամքը հարցնելու զինք աչխարհ նետեր էին, խորթ մօր մը չարութիւնը զինք տունէն Ս. Փրկչի որբանոցը վտարեց, որբանոցէն վտխաւ Պէպէքի Գոլէճը ուր Տօք. Համլին զինք գրկաբաց ընդունեց, բայց անոր ազդեցութիւնը բաւական չեղաւ հակակշռելու անոր բարքի անհատասարութիւնը, մնաւ Մրիմի բանակին զօրքերուն մէջ, գնաց Արալանպէկ, անցաւ Իզմիր, եկաւ Պոլիս եւ վերջապէս Պալըգըլի մէկ անյայտ անկիւնը թաղուեցաւ։

Ափսո՜ս, ամէն տեղ կեղծիքի դէմ ըմբոստ, ամէն տեղ կեղծիքէ պաշարուած, ամէն տեղ թշուառ, կրնար լուռ կենալ ու դիտել, կեղծել եւ աչխարհի երջանկութիւնը վայելել, բայց իր կեանքով ուզեց հաստատել որ եթէ բարի կարծուողներ ըլլային այնքան առաքինի՝ որչափ կը ջանան երեւնալ. չար հռչակուողներ չէին վտխաթարանար այնքան որչափ սոսկումով կը հաստատենք թէ վտխաթարացած են։

Եւ ըսել թէ կղերը կամ աչխարհական, ոչ մէկը նեղուց այս մոդուած ոչխարին իր համարձակախօսութիւնները, տապա մեծ ու պզտիկ փութացին զինք մղել իր կործանման վիհին անդունդը որպէս զի ազատին իր ձաղկումներէն մինչեւ որ Բագոսի դատաճան բազուկներուն մէջ անարգ մահով մը մեռաւ։

Ուրեմն ո՞վ պիտի բարձրացնէ զինքը մինչեւ Ցիւսաակաց տաճարին մուտքը. իր արբեցո՞ղութիւնը, իր հակակշիռ պայքա՞րը, իր բարոյական ընկճո՞ւմը, իր թշնամի՞քը։ Ո՛հ, թշուառութիւնը պատուանդան մըն է

որ կը բարձրացնէ յանիրաւի անկեալները, ուրեմն խոնարհինք Ա. Հայկունիի յիչատակին առջեւ եւ չնորհակալ ըլլանք գիրքին հեղինակին որ քաղաքակրթութեան զոհի մը անունը մոռացութենէ կը փրկէ։

Գ.

ՎԵՐՋԱՐԱՆ

Կրնայինք մի՛ առ մի թուել այս լաւ sօfիտևաևiթ երկասիրութեան իւրաքանչիւր էջերուն վրայ ներկայացուած հերոսները բայց ընթերցողին կուզենք թողուլ անակընկալին հրապոյրը եւ կուրախանանք խորհելով թէ հաճոյք պիտի ունենան կարդալու Օտեանի, Ձէզայիրլեանի, Շահնազարեանի, Թիկիգա Պօղոսի, Պալեանի, Ղուկաս Կաթողիկոսի եւ այնքան ուրիչներուն կենսագրութիւնը։

Երեւելի անձինքներու յիչատակին կոչ մը ուղղելու հարկը կը զգանք հիմա որ կեանքի պայքարը դժնդակ հանգամանք մը առացած է եւ իր կեանքի ընթացքը ուղղելու համար ամէն մարդ չինչ օրինակի մը պէտքը ունի։ Ամէն մարդ պէտք ունի իր նախորդներուն ձախողուածի պատճառներէն զգուչանալու եւ յաջողութեան գաղտնիքներուն տեղեկանալու։

Մանաւանդ առնմակիցներու համար որչափ աւելի ազդեցիկ է համացեզ մարդոց անցեալ կեանքը քանի որ նոյն խառնուածքը ունին եւ քիչ թէ չատ նման պայմաններու մէջ կ'ապրին։ Հայը կրնայ Հայուն խօսիլ հասկնալի լեզուով մը եւ հայ երեւելիներու կենսագրութիւնը, լուսանկարը, ձեռագիրը դիւրըմբռնելի է Հայուն։

Զարդարեան եղբարք իրենց մասնագիտութիւն ըրած են աչխարհս չորս հովերուն ցրուած հայերուն գաղափարական համախմբումն ընելու եւ ի վիճակի են ատոյգ վաւերաթուղթեր հաւաքելու քանի որ որդոց որդի խըզճամիտ գրակրկիտներ ըլլալու բարի համբաւը կը վայելեն։

Հայ տպագրութեան չորս հարիւրամեայ Յոբելեանին չկայ, քան ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԸ, աւելի յարմար խորհըրդանչան մը եւ ձեռնարկուները քաջալերել պէտք էր եթէ գործին յաջողութիւնը արդէն երաչխաւորուած չըլլար ազնիւ հրատարակչաց անձնուէր զոհարերութեամբ։

ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

ՏԱՍՆԵՒԻՆՆԵՐՈՐԴ ԴԱՐ

ԵՒ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՊՐՈՒՍԱՑԻ ՏԷՐՈՅԵՆՑ

Գրեց Յ. Գ. ՄՐՄՐԵԱՆ

Ա.

ՊԱՏՐՈՒԱԿ

Մարագիրին խոստմնալից սկզբնաւորութիւնը պատրուակելու կը ծառայէ անունը Յովհաննէս Պրուսացի Տէրոյենցի որուն կենսագրութեան նուիրուած է ամբողջ գործը։ Գիրքին կողքը կը կրէ պատկերը հին օրերու մարդուն որուն հեգնող չրթունքին վրայ կը թռչի Ֆէռնէլի իմաստասէրին ինքնահաճ ժպիտը։

Գիրքին սկիզբը կցուած է Տէրոյենցի ձեռագրին նմոյշը որ 1830 թուականը կը կրէ. փեսաւոր գրիչով, հաճիկ հաճիկ բնորոշող գիր մը որուն հեղինակը կարծես ըսել կ'ուզէ. զոր ինչ գրեցի գրեցի, Տես էջ 168։ Այս կենսագրութեան տպագրութիւնը մաքուր է և հրատարակիչ Զարդարեան էֆէնտիք հոգ տարեր են հաճեցնել ընթերցող հասարակութիւնը։

Շատեր Պրուսացի Պատուելիին պէմ ոխ պահած են առանց գիտնալու իրենց քննախանդրութեան ստոյգ պատճառը և այնքան թարմ են տակաւին մեր մէջ անոր մասին կազմուած աննպաստ կարծիքները, Տես էջ 152, որ անոր կենսագրութիւնը Յ. Իզմիրեանց մրցանակով պակուելէն եաքը՝ տասը տարի մը գիրքին տպագրութեան ծախքը հոգացող չէ գտնուեր։

Ուստի մեղամաղձոտութեան դիւրըմբռնելի նոպայի

մը մէջ համակրելի կենսագրողը գլուխը ողջ, գիրը ուխտիր հռչակեց, ինչ որ իսկապէս անդարմանելի կորուստ մը պիտի ըլլար։ Բայց անհաչա դիւրացնելին վրայ իր ուրքնութեան արդիւնքը ողջակէզ մատուցանելէ եաքը, ո՛վ հրաշալիք, ահա գիրքը կը վերածնի իր իսկ աճիւններէն այս օրուան հրապուրելի դիրքին մէջ ի լոյս բերելով միակ դէմք մը որ ըստ արժանւոյն գնահատելու համար անաչառ քննադատի մը պէտք ունի։

Արդարև չնորհակալութիւն կը պարտինք Մրմըրեան էֆէնտիի որ «բիւրեղացուց Տէրոյենցի արժանիքը, անոր իսկութիւնը պարզելով ու մարդը պատկերացնելով եւ ապագայ գնահատիչներ իր գիրքով պիտի առաջնորդուին, ոչ թէ անոր ասոր աչքը մանելու նպատակաւ։ Ե. Տ. Ա.։»

Ուստի մեր խոնարհ կարծիքով՝ այս գիրքը պէտք է ուսումնասիրել կենսագրական սեռին օրէնքներուն համեմատ, պէտք է ի հաշիւ առնել կենսագրողին հոգեկան տրամադրութիւնները և կենսագրեալին ժամանակակիցներուն նպատակաւոր ասուլիսները։

Նոյնինքն հեղինակը կը թուի մեզ իրաւունք տալ երբ իր իսկ բօսքով «ինքնագատ երկիւղ մը կ'իմանայ զի մի գուցէ մատնաճոռութեամբ լաւը տեսնէ. Տես էջ 9» և կը դիմէ Կ. Իւթիւճեանի «որ Տէրոյենցի հետ ունեցած ալ էր յամառ կռիւներ և անկէ ապաստրանք կ'առնէ չընդդիմահարել հասարակաց կարծիքին. Տես էջ 151»։

Մենք կը խորհինք որ այսօր եկած էր ժամանակը ճիշդ այդ հասարակաց աննպաստ կարծիքը դարմանելու, բայց կը ցաւինք հաստատելու որ յարգելի հեղինակը իր ընդունած դամոկղէսեան աղդարարութեան սպառնալիքին ներքեւ վարանոտ ընթացքի մը կը հետեւի. մէկ կողմէն դարպաս կ'ընէ հասարակաց կարծիքին մինչդեռ միւս կողմէն կը ջանայ պաշտօն մատուցանել «իր մանկութեան ակնածանքի առարկային. Տես էջ 10.»

Այսպէս մէկ կողմէն մեզ կը հաւաստէ թէ «Զամուր-

ձեան Տէրոյենց Պատուելին բռնած էր Ալֆայէն Օմեղան, եւ սիրած էր տան եւ հինգ լեզուներու. Տես էջ 14» վերջը խելամտելով «իր տղայ հասակին սիրած առասպելներուն չափազանցութեան Տես էջ 13.» հոգ կը տանի լեզուներու աշտարակը հիմէն քանդել նախ մանաւանդ ցանկի մը մէջ տասերկու իջեցնելով զայն, եւ քը նոյն ցանկին մէջ նշանակեալ լեզուներուն քով աւելցնելով «Անգլիերէն ո՛չ ներհուն, ֆրանսերէն՝ արաբերէն՝ ո՛չ ներհուն, պարսկերէն՝ ո՛չ ներհուն, առանց դասատուի ուսած, գերմաներէն՝ թարգմանելու չափ, երբայեցերէն բանասիրաբար, վրացերէն բանասիրաբար. Տես էջ 195։»

Ի՞նչ կը նշանակեն այս վերապահութիւնները եւ ի՞նչ կը նշանակէ ձեռքի տակէ մեզ իմացնել թէ «Պօղոս պէյ Տատեանի տան մէջ Ֆերիէրի կարեւնալին հետ Տէրոյենց չկրցաւ իր գիտցած ո՛չ մէկ լեզուով խօսիլ եւ պէտք եղաւ թարգման մը՝ Հայր Սրբէն Բազրատունին որ ի հեճուկս Մմբրեան էֆէնտիի, Տէրոյենցէ լեզու մը գոնէ աւելի գիտէր. էջ 92։»

Բայց ինչ որ զուարճալի է, սա է թէ նախ մեզ կը ներկայացնէ զՏէրոյենց իբր երիտասարդ փիլիսոփայ, որ բովանդակապէս ինքզինքը կուտայ բանասիրական բերումներուն. տես էջ 51։» Յետոյ գիրքին մէջ մեզ կը հանդիպցնէ այս երիտասարդ փիլիսոփային «վաղնջական չպուխը բերանը, իր անբաժան քիւրքին պլլուած. տես էջ 11։ Շերպէթեան գլուխը. տես էջ 49։ Մինաերին վրայ ծալապատիկ նստած. տես էջ 136։ Դիոգինէսին տակառը պակաս էր կռնակին՝ իմաստասիրական տարազը ամբողջացնելու։

Եւ գիտէ՞ք, այս երիտասարդ փիլիսոփան ինչ չափավերացական խնդիրներու վրայ կը վիճի Խ. Պարթիզպանեանի եւ Պուէտ Միսաքեանի հետ Սկիւտարի ճեմարանին մէջ։ կը պնդէ որ «Սրեւը կը գառնայ երկրիս բոլորտիքը. տես էջ 68։» Կալիլէոսի ականջը խօսի. Թող

թէ Մմբրեան էֆէնտի ալ կառներ է «որ գիտնական նորագոյն յառաջդիմութիւններէն չէր կրցած օգտուիլ. տես էջ 185։»

Հապա որչա՜փ տարտամ գաղափար մը կուտայ անոր նկարագրի մասին, յայտարարելով թէ «Տէրոյենց ունի եղեր իր անմեկնելի կողմերը եւ չատ անգամ այնքան բարեպաշտ եւ աւանդապաշտ կ'ըլլայ եղեր որ մտքիդ մէջ կասկածներ կը ծնին եղեր անոր անկեղծութեան վրայ. տես էջ 157.» Եւ փոխանակ անոր անկեղծութեան մասին անհերքելի ապացոյցներ մէջ բերելու, մեզ կը յայտարարէ թէ «իր — այսինքն Մմբրեանի — սիրտը կը վկայէ որ Տէրոյենց չէր կրնար կեղծել, որովհետեւ Աստուած պիտի չներէր իրեն եւ այնչափ երկար կեանք պիտի չտար. տես էջ 191։»

Եւ ի լրումն ադիտից, խոստանալէ վերջ թէ «պիտի նկարագրէ երկար եւ ամենազբաղ կեանքի մը հետ լայն եւ ներհուն անձ մը, որ19րդ. դարուն առաջին կէսին պատկերեց չատգէտ Հայու մը տիպարը, որ լոյս եւ արեւ տեսած օրէն պաչեց եւ փաստեց Լուսաւորիչի կրօնքը. տես էջ 17։»

Յետոյ կ'աւելցնէ. «Տէրոյենցի աշակերտները չունչերնին Հռոմ առին. տես էջ 38։» Մինչեւ անգամ ժամանակաւորին նկատմամբ՝ Տէրոյենց աւելի օգտակար կը սեպէր Հռոմայ Եկեղեցիէն չզատուիլ. տես էջ 124.» Եւ Պիոս Թ. Պապը խորհուրդ է պահ մը պապական նշանով պատուել զինքը. տես էջ 132.» Եւ աւելի առաջ երթալով կը գրէ թէ «ոտներուը չէին դադրեր զինքը կաթոլիկ հռչակելէ եւ ձիրվիճներէ վարձեալ է կ'ըսէին... ո՛վ գիտէ. տես էջ 125։»

Ո՞վ գիտէ մի, չէ՛, այդ չեղաւ, ինչո՞ւ այդ հեգնական բացագանչութիւնը, ինչո՞ւ այդ կսկծեցուցիչ տարակոյսը. մինէ կենսագրողը ինքն ալ կը կասկածի Տէրոյենցի պարկեշտութեան վրայ եւ իրաւո՞ւնք կուտայ

անոնց որ կը հռչակէին թէ Տէրոյենցի կեանքի նշանաբանն էր Ad majorem Dei gloriam.

Եթէ անոգոք դատավճիռ մըն է այս, սակայն արդարութիւնը մեզ կը չնորհէ զայն բեկանելու միջոց եւ վերաքննութեան արտօնութիւն: Միթէ պարզ կասկածի վրայ մարդու մը յիշատա՞կ կը դատապարտեն. այս բանիս գրքին քննադատները յանձնառու չեն ըլլար, և այդ օրինակ անիրաւութիւն միաքէ չեն անցներ:

Բ.

ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆ ՄԻՕՑՆ

Մերկացնենք ուրիմն կենսագրողին քօղածածուկ ոճը, պատրուակեալ չրջարանութիւնները, և ջանանք միաքը հասկնալ, ինչու որ ամէն կենսագրող իրեն յատուկ աչխատելու կերպ մը ունի, իր հերոսը նկարագրելու մասնաւոր մեթոտ մը կը գործածէ: Ողբացեալ Պատրանեան, երգիծաբանութեան նշդրակը ձեռքը կը մօտենար ենթակային, բայց դարձեալ կ'ապրեցնէր իր Ջոջերուն մէջ հիւբրնկալուղ պատուելին:

Աբրահամ էֆ. Այվազեան իր նօթագրութիւններուն համար ուսընդանութ խորունկ պարկ մը կը կրէր: Նօթագրեալները առեն մը կը ճգնէին անիսաուսնակ այդ մութ խորերուն մէջ, բայց անգամ մը որ իր Շար Կեանագրութեանցը հրատարակէ, լոյս աչխարհ տեսնողները գոնէ պարզերես կ'ելլէին:

Ինք, Մրմրեան էֆէնտին ինչպէս կը վարուի իր ձեռքը ինկածներուն հետ, նախ իր ըսի ըսաւներու քաոսային մթերանոցը կը հրամցնէ և տարակոյսներու մրուրով անոնց երեսը կը չպարէ ինչպէս տեսանք. յետոյ իր բնազանցական տեսութիւններուն թանձր քօղով զանոնք կը չղապատէ և նիւթէն չեղումներու ծրարը կը բեռցնէ խեղճերուն ուսին. ո՛վ որ կրնայ թող կենսագրեալին ինքնութիւնը որոշէ:

Մենք ալ գիտենք որ «բնութիւնը կը սիրէ դնել իր ուժը պարզ, ուսաի և անտես սկիզբներու մէջ, տես էջ 20.» բայց ինչ բանի կը ծառայէ անկէ հետեւցնել որ «եթէ Զամուբճեան տարի մը կանխէր, լա՛ւ, բայց չի պիտի պատահէր այն զոյգ զոյգ անզոյգ և նուիրական թիւերուն յորս ծնաւ և մկրտեցաւ: Այսպէս «ծնաւ 1801 օգոստ. 7ին և մկրտեցաւ նոյն ամիսի 11ին» տես էջ 21:

Ինչ բանի կը ծառայէ ըսել թէ Տէրոյենց վախճանեցաւ 1888ին յունիսի 24ին հինգչաբթի օր, դարձեալ իպոկրատեան կոճատ, տես 144.» Արդեօք ինք Մրմրեան էֆէնտի թիւերու կախարդական ազդեցութի՞ւն կ'ընծայէ, և վեցհազարեա՞կ ալ կը կարդայ:

Մենք ալ գիտենք թէ մարքի յափշտակութեան ժամուն մարդ կը վերանայ եւ երազ կը տեսնէ, բայց լուրջ կենսագրութեան մը մէջ ինչ տեղը կայ մեզ իմացնել թէ «ունի գրել հոգերանօրէն երազներուն վրայ՝ մտախօսական ընձեռուածի մը մէջ. տես էջ 135.» և ինչ կը նշանակէ ստոյգ իրողութիւնները թողուլ և երազներ պատմել թէ «Գիչեր մը երազին մէջ տեսեր է որ Ս. Խաչ եկեղեցին պատգարակով ներս են բերեր Տէրոյենցը որ հիւանդ է, բժիշկները կ'երթան ձախ թեւը կը չփեն, յանդուգն ոամիկ մը կը վազէ և թեւէն մաս մը կը խլէ ի բաց և կը փախի. տես էջ 136:»

Մարդուն հաւատալը չի պար, արդեօք եփիմէրաէի սո՞վ կայ և կամ չէնքով չնորհքով երազանո՞ն կը պակսի մեր մէջ որ ելեր մտախօսական ընձեռուածի մը մէջ մեզ պիտի բացատրէ թէ ինչ կը նշանակէ երազի մէջ Տէրոյենցի ձախ բազուկին խլուիլը: Թողունք որ այդ կարգի արի ցրի գիրքերը մբլոտին Աչճեան եւ Մարգարեան գրատուններու խոնաւ նկուղներուն մէջ և դրական ուսման հաւէ ըլլանք:

Մենք ալ գիտենք որ Շահնազարեան եօթը ձեռագիր թանգարանէ մը վերցուցեր բայց զանոնք բուն տի-

բոլը՝ ազգին դարձուցեր է, պատուական յառաջաբանները, ծանօթութիւններով և տպագրութեամբ ճոխացած որու մասին յաւէտ երախտագէտ ենք։ Այս պարագայէն ինչ նպաստ կը քաղէ Տէրոյենցի դասին համար, քանի որ Շահնազարեանի և Տէրոյենցի վիճաբանութիւնը կը դառնար Սրբոյն Գրիգոր Լուսաւորչի Սեզբեսթրոս Պապին ոտքը երթալ կամ չերթալուն չուրջը. տես էջ 98։

Ինչ կը նշանակէ մանաւանդ նախ Տէրոյենցը մեզ ներկայացնել իբրեւ «այր սրբացեալ որ օրերը ճգնութեամբ կ'անցնէ և կեանքին մէջ երբէք պահքը աւրած չէ. տես էջ 173.» Եւ քան ալ նոյն Տէրոյենցը փառաւորապէս բազմեցնել նարտին գլուխը և իր խաղակիցին հասցէին անշահ սրախօսութիւններ ուղղել. «Դուն ինչո՞ւ անունը կուտաս, Թող ինքն ըսէ Ես—այի. տես էջ 142.»

Մրմըրեան էֆէնտի արդեօք մոռցո՞ր է ազօթագիրքին դիր պահապան շրթանց խնդրը որ մեծագոյն պահքն է և կամ Տէրոյենցի անհատական կեանքի տակաւ կողմերը հրատարակել ինչ հրահանգութիւն կուտայ ընթերցողին որ անոր հասարակաց կեանքով կը հետաքրքրուի։

Սրդ, եթէ նիւթին մէջ օտար միջադէպներ ալ կան ինչ է այս նոր հրատարակութեան կարեւորութիւնը որ գրախօսականի նիւթ ալ հայթայթէ, կ'արժէ՞ նոյն իսկ անոր վրայ խօսիլ։ Անշուշտ կ'արժէ քանի որ մեր ակնարկած թերութիւններովը հանդերձ «ջանք չէ խնայուած Տէրոյենցի հանդէպ անաչառ դիրք մը բռնել, գովելի կողմերը գովելու, ոչ գովելիները քննելու և դատելու և ըստ քանակի իւրաքանչիւր գովեստի կամ քննադատութեան քուէ մը ձգելու.» տես Ց. Գ. Մրմըրեանի յօդուածը։

Մեզ կը վիճակի ուրեմն իր դատաստանը հակակշռել անցնել, իր տուած ծանօթութիւններուն մէջէն ստոյգը քաղել, իր մթերած տեղեկութիւնները դասաւորել, կնաւագրեալին գործերու չարժառիթը երեւան բերել և անոր

կեանքի պարագաներով վերակազմել անցեալը որ չահեկան դասերով բեղուն է ներկայ սերունդին համար։

Գ.

ԿՕՂԱՋԵՐՆ ԶԱՄՈՒՐՃԻՆ

Ա. Այս գիրքէն կը սորվինք թէ Տէրոյենց տասնեակ տարեկան հասակին Մկրտիչ Սարկաւագի մը առաջնորդութեամբ Պրուսայի մէջ կը սկսի կրօնական գիրքերու ընթերցումին և կը գալափարէ Աղբիւր բացեալ ձեռագիրը որուն դրան վրայ իր ապագայ հակամիտութիւնները ընորոշող ձոնի անունը կը գրէ. տես էջ 92 և 170։

Բ. Տէրոյենց տասնեւչորս տարեկան եղած տեն իրեն դրացի Սինեօր Սէրաֆինէի բարեկամանալով կ'սկսի իտալերէն լեզուն սորվիլ, քիչ ետքը իտալական հիւպատոսարանը կը յաճախէ, տես էջ 30, որ հաւանօրէն Պապական տէրութեան ներկայացուցիչին կը պատկանէր. ըստ Ա. Ալպոյաճեանի այնպէս որ միտքը կը տոգորուի լատին աստուածաբանութեամբ։

Գ. Պրուսայէն կ'անցնի Արմաչի Դպրեվանքը ուր կը սորվի լատիներէն «Յակոբ Վիլլոդիի բառարանով որ ունէր Ունիթորներու տեսնէն աստուածաբանական կարեւորութիւն՝ մանաւանդ կաթոլիկ հատուածեալներու հետ բանավանդիր ըլլալու առթիւ,» տես էջ 32, որով Տէրոյենց կը սկսի հաւատալ թէ Հայ Եկեղեցւոյ մէջ հեղինակութիւն ունի լատին աստուածաբանութիւնը։

Դ. Գարագոչ Սրբազան՝ որ սաստիկ հակառակ էր կաթոլիկութեան, «լսելով որ Տէրոյենցի աշակերտները հռոմէական վարդապետ ձեռնադրուեր են, կը զայրանայ և իր գժդմնութիւնը տեղութեան կը փոխուի ինչու որ այս այլազգեան հատուածին պատճառ Տէրոյենցը կ'ենթադրէ,» տես էջ 38, որով առաջին կասկած մը կը ծագի անոր վրայ։

ե. «Գարագոչ Սրբազան կը գրէ կարապետ Պատրիարքի թէ Տէրոյենց չի խարեր Հռոմը։ Տէրոյենց երբ Պոլիս կը հասնի՝ զանիկայ վտարելու խօսքեր կը դառնան, բայց Պալեանները՝ որ կաթոլիկներուն համակիր կուսակցութեան կը վերաբերին, ղինք տարագրութենէ կ'ազատեն.» այսպէս կը սկսի Տէրոյենցի և Պալեանց միջև սիրտի սերտ յարաբերութեանց նախաբանը. տես էջ 40։

Զ. «Կարապետ Պատրիարք իրեն հետևորդ ունէր Խասգիւղ բնակող սեղանաւորներ, մեծ առևտրով զբաղող մարդիկ, լայն սկիզբներով անած, աւելի արձակ գաղափարներու սիրող ու պաշտպան, քահանաներ, բանասէրներ և վարժապետներ.» տես էջ 44։

է. «Կարապետ ամիրայ Պալեան ունէր իրեն հետևորդ Սկիւտար բնակող ճարտարապետներ, գործապետներ պահպանողական գաղափարով և հին ոգիով անած հայեր.» տես էջ 44։

Ը. «Ժողովուրդին մէկ մեծ մասին մէջ կաթոլիկութեան բերումը և աճումը անոր միւս փոքր մասին մէջ բերելու էր աւելի նոր ու ուժգին բերում մը դէպի ներհակը, դէպի բողոքականութիւն ազատարանական.» տես էջ 46։

Թ. «Կարապետ Պատրիարք օր մը Մայր-Եկեղեցիին դասին մէջ աթոռով նստեցնելու պատիւն ըրաւ Ամերիկացի մէկ քանի երէցներու։ Տէրոյենց ուժգնապէս բողոքեց և պատճառ եղաւ կարապետ Պատրիարքի հրաժարման,» տես էջ 47, որով իր հին հաշիւը մաքրեց Տէրոյենց։

Ժ. «Տէրոյենց կը փոխադրուի Սկիւտար ուր կարապետ ամիրայ Պալեան իրեն կուտայ ճոխ խուց-մատենադարան մը,» տես էջ 51, և կ'ըլլայ խորհրդական ճեմարանի ուսուցչական տարրին, տես էջ 68 և երեսուն ոսկի ամսական կ'ընդունի Եկեղեցական պատմութիւն գրելու, տես էջ 162, ուստի կարօտ չէր այլ ուստեք վարձուելու, քանի որ լիառատ վարձատրուած էր իր բարերարէն։

ԺԱ. Տէրոյենց 1845 Նոյեմբերին Մատթէոս սրբազանին հրամանով Մայր-Եկեղեցիին յարկերէն միոյն մէջ սկսաւ բացատրական ատենախօսութիւններ ընել նորազանդ բողոքականաց՝ բայց իր լուծիչ Տարակուսանացը չը կրցաւ տալ յուսացուած արդիւնքը և Տէրոյենց վախնալով իր անձին վրայ՝ աղաչեց Պատրիարքին փակել այդ կուռատունը. տես էջ 78։

ԺԲ. Ուստի ինչպէս 1833 ին կաթոլիկ հասարակութիւնը զատ Պատրիարք մը ունեցած էր, նոյնպէս 1846ին բողոքական հասարակութիւն կազմակերպուելով ունեցաւ ուրոյն ազգապետ, այնպէս որ եթէ ոչ սիրոյ գէթ քաղաքավարութեան առնչութիւններ սկսան մշակուիլ նախկին Մայր-Եկեղեցւոյն և իր նոր տուն տեղ եղած զաւակըներուն մէջտեղ։

ԺԳ. «Պալեան կարապետ ամիրայ և Տէրոյենց մէկ կողմէն և միւս կողմէն Ճէզայիրլեան և Շահնազարեան դէմ առ դէմ կուգան։ Տէրոյենց լատինամիտ գաղափարներ կը յայտնէ Դաշանց Թուղթի, Դաստառակի, Ներսէս Լաբրոնացիի մասին, և կը յանդիմանուի Ճէզայիրլեանէ.» տես էջ 101։

ԺԴ. «Պալեան կարապետ ամիրայ իր երէց որդին՝ Անտոն աղան՝ Իտալիա կը ղրկէ, ուր Ճէզուիթները Ճենովայի մէջ Դաստառակին նմանահանութիւնը օրինելով իրեն կը յանձնեն։ Դաստառակին այս Ճէզուիթներէ օրհնուած նմանահանութիւնը Պէյիկթաշի Եկեղեցին կը դրուի, այս խնդրոյն մէջ Տէրոյենց աւագ դեր կատարած է.» տես էջ 104։

ԺԵ. «Տէրոյենց իր Զօհալ Թերթին մէջ կը պնդէ որ Հայ Եկեղեցին Հռոմայ եկեղեցիէն տարբերութիւն չունի, իսկ Կ. Իւթիւճեան Մասիսի մէջ հակառակը կը հաստատէ։ Ասկից կը հետեւցնեն թէ Տէրոյենց կաթոլիկ է.» տես էջ 112։

ԺԶ. Իր նախկին Զամուրճեան մականունը թողլով

«Տէրոյենց» սոսրագրել կ'սկսի և կը հրատարակէ Երեւակը, «որուն մէջ կը հարուածէ Շանչեանցը և անոր Քրիստոնէականը», տես էջ 115, և «յայտնապէս կը խօսի կրօնքին վրայ թէ ժամանակաւորին նկատմամբ անգամ աւելի օգտակար կը սեպէ Հռոմայ Եկեղեցիէն չզատուիլ». տես էջ 124։

ԺԷ. «Տէրոյենցի սոսխները չեն դադրիր հռչակելէ զինքը կաթոլիկ, և աւելի առաջ երթալով, ձեղուքնեբէ վարձեալ է կ'ըսեն... ո՛վ գիտէ»» տես էջ 125։

ԺԸ. «Կարապետ ամիրայ Պալեան 1866 ին մեռնելով, կ'աներեւութանար մեծ պաշտպանը պատուելիին, որ ընդ երկար մղելէ ետքը հոգիներու ու բարքերու կռիւը, վերջապէս կը քաշուի ասպարէզէ». տես էջ 127.

ԺԹ. «Տէրոյենցէ հեռացան իր հին աշակերտեալները ու զինք սիրողներէն մեծ մաս մը, և ինք լքուած, իր ծայրացած հասակին չուրջ միայն քահանայապետական հին թիկնոց մը և քանի մը հին թիկնակիցներ կը գտնէ, որ դիրքէ լինած ալ էին և անցեալի յիշատակներով միայն կրնային սփոփել զիրար». տես էջ 127–128։

Ի. «Պիոս Թ. Պապը ուզեց պահ մը զինքը պատուել պապական յատուկ նշանով». տես էջ 139։

ԻԱ. «Իր վերջի օրերուն հիւանդութիւնը եղած է ուղեղային անդամալուծութիւն, որուն տեղի տուաւ իր հուժկու մարմինը։ Իր հուսկ ժամերուն ունեցաւ անդորր անգիտակցութիւն». տես էջ 144։

Դ.

ԿԵՆՍԱԳՐՈՂԻՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ

Հոս կը փակուի գիրքին առաջին մասը, որ Տէրոյենցի կենսագրութեան ատաղձը կը կազմէ։ Երկրորդ մասին մէջ Զամուրճեանի հոգեբանութեան և խղճին վրայ իր խորհրդածութիւնը կ'ընէ և որ տարօրինակ գա-

զափար մը կուտայ յարգելի Մրմրեան էֆէնտիի Հայ Եկեղեցւոյ նկատմամբ զգացած ակնածանքի մասին։

Ինք որ «յափշտակութեամբ կը դիտէր հեռապատկերին մէջ զՏէրոյենց, որուն առջև ծունգի կուգար Հայ Եկեղեցւոյ արքեպիսկոպոսը, տես էջ 148,» իրաւունք կուտայ որ նոյն «այր մեծ, տես էջ 97 այր եռամեծը, տես 194, երբ լատին ֆրանսացի կամ իտալացի կաթոլիկ եկեղեցականի մը պատահէր՝ ակնածութեամբ խոնարհէր անոնց ձեռքը համբուրելու». տես էջ 156։

Մրմրեան էֆ. արդարացնելու համար Զամուրճեանի այս անորակելի ընթացքը, իր կողմէ կ'աւելցնէ թէ «Տէրոյենցի սահմնի հայ եկեղեցականներուն հարիւրին ութսունը անկարող և ձեւական մարդիկ էին և Զամուրճեան պատուելին սոսկալի էր չքմեղացնել հրապարակի վրայ անոնց ագիտութիւնը և թերութիւնները. տես էջ 159։»

Ասկի՛ք, Մրմրեան էֆէնտի, Ձեր ուղղամտութիւնը նեղը չէ ինկեր, դուք էք գանուեր չիտակ խօսող, մինչդեռ ըստ Ձեզ, «Տէրոյենց գաղտնապէս իր ձեռագիր նամակներուն մէջ կը բողոքէ հայ եկեղեցւոյ կղերին անտարբերութեան և զիղծումներուն դէմ» տես էջ 159. դուք առանց հաստատելու զանոնք կը հրապարակէք, դուք որ գիտէիք թէ «այսպէս վարուելուն պատճառն այն էր որ Տէրոյենց ծխականին և դաւանականին մասին ունէր միջնադարեան համոզումներ. տես էջ 187։»

Տէրոյենցի հոգեբանութիւնն ու խղճմը այսպէս կը համառօտէ իր կենսագիրը։ Գիրքին մնացեալ մասը յատկացած է ցանկելու Տէրոյենցի երկերը. տես էջ 196։ Կրօնական ժողովոյ մէջ իր մէկ դուռնամիջեան վարդապետութիւնը ուր կը հաստատէ դեւերուն գոյութիւնը տես էջ 203 և մեզ ճաշակներ կուտայ իր գրուածներէն դեւերու չարութեան վրայ տես էջ 221. ու գիրքը ամբողջ կ'ըլլայ։

Մեր այս դոյզն Գրախօսականը սկսած առեն՝ ըսինք թէ գիրքին Տասնեւիններորդ Դար խորագիրը լոկ պատրուակ մըն է. արդարեւ այդ մակագրութիւնը արդարացնելու համար պէտք էր հոն պարզուած տեսնէինք մեր 19րդ դարու կրթական, առեւտրական, գիտական, գրական, գեղարուեստական, իմաստասիրական վիճակը։

Պէտք էր տեսնէինք մեր թեմերու, վանօրէից, եկեղեցիներու բարեգործական հաստատութեանց կացութիւնը, կաթողիկոսներու, Պատրիարքներու, Ազգապետներու, ամիրաներու, ռամիկ դասակարգին եւ ընդհանուր համայնքին առընչական դիրքը, եւ մեզ ցոյց տալու էր հինէն նորին փոխանցումը։

Մխիթարեան էֆէնտի հազիւ կը չօշափէ կրօնական խնդիրը եւ մեզ ցոյց կուտայ կաթոլիկութիւնն ու բողոքականութիւնը դէմ առ դէմ եկած հայ եկեղեցւոյ ծուխերը գրաւելու նպատակով տես էջ 46. եւ երկու կուսակցութիւն կարապետ Պատրիարքի եւ կարապետ ամիրայի տես էջ 44։ Թէ ի՞նչ էին Խասգիւղի եւ Սկիւտարի գործի գլուխ մարդոց նպատակը՝ չենք գիտեր։

Միայն մեզ կ'իմացնէ թէ «Տէրոյենց անած հին կաթոլիկ եկեղեցիին անփոփոխականութեամբ իրաւախոհ կ'ըլլար Հռոմի հետ. տես էջ. 155» եւ «կարապետ ամիրայ Պալեանէ կը թելադրուի համօրէն նչաւակել եկեղեցիին թշնամիները. տես էջ 160.» եւ «բողոքականութեան դէմ կը հանէ արեւելեան եւ արեւմտեան եկեղեցիներուն ոգեւորեալ հայրերը. տես էջ 166։»

Ե.

ԱԳԻՏԱՏՈՐ ԱՆՁ ՄԸ

Ջամուրճեանի յառաջ վարել ուզած բանակռիւը իր իսկ վերաբերած եկեղեցիին կրկնապէս աղիտաբեր կը դառնար, որ օտար աստուածարանութիւնն ալ դործա-

ծէր, այն կողմի միսիոնարութիւնը կը զօրացնէր. իսկ հակառակ կողմի միսիոնարութիւնը կը գրգռէր գործունէութեան, այնպէս որ առաջուը իր իսկ պատկանած եկեղեցին կ'ըլլար։

Արդ, եթէ Տէրոյենց իր խղճի համոզման հետեւեցաւ ու սխալ գործեց. այդ սխալը՝ առանց սխալ ըլլալէ դադրելու, զինք անպատասխանատու կը թողու, ինչու որ ինք իր ժամանակ գործի գլուխ գտնուող սակաւաթիւ անձինքներու դաղափարը բանաձեւեց և անոնց կարծիքներուն մարմին տուաւ։

Միայն թէ երբ իրեն կռնակ կեցողները չատոնց քաչուեր էին իրենց պատասխանատու դիրքէն՝ Տէրոյենց յամառեցաւ կենալ իրեն նչանակուած դիրքին վրայ և ամէնուն հակակրութիւնը իր վրայ դարձուց։

Եւ երբ առեն մը օրուան մարդը դառնալէն ետքը՝ իր ժամանակէն ալ ետ մնաց և իր հակաճառողի բնական ձիրքը իրեններուն վրայ փորձելու ելաւ, երբ իր գրիչը սրեց իր դարուն մտաւորական լուսաւորութեան ոտնվիրաներուն դէմ և իր պատկանած եկեղեցիին ընտրելագոյն զաւակները հարուածել սկսաւ՝ այն օր բարեկամ թէ թշնամի, անգիտակից մղումով ձեռք ձեռքի տուին զգեանելու այն հական օրուն պատուանդանը հասարակաց կարծիքն էր և հասարակաց կարծիքը տեղի տուաւ։

Այս իրողութիւնը լաւ ըմբռնելու համար նոյն իսկ Մխիթարեան էֆէնտիի կենսագրութենէն կը քաղենք Տէրոյենցի հակառակորդներու անունց ցանկը։ Այսպէս Ս. Սվաճեան էջ 14, Պօղոս Արքեպիսկոպոս էջ 31, Գարագաշ էջ 38, Խ. Միսաքեան, Խ. Պարտիզպանեան էջ 68, Կ. Շահնազարեան էջ 87, Աշնան Պօղոս ամիրայ, Մկրտիչ Ճէզայիրլեան էջ 101, Մոմճեան Մկրտիչ աղա, Խորասանճեան Պետրոս էջ 102, Ն. Զօրայեան, Բ. Փրիթիկեան, Մ. Մամուրեան, Թ. Միհրդատեան, Գ. Սթիմարաճեան էջ 107, Յ. Հիւնքեարպէյէնտեան էջ 108,

Ռուսինեան, Գ. Օտեան, Ն. Պալեան, Յ. Ամասեան 110, Հ. Տիմոթէոս, Յ. Զիլինկիրեան, Ա. Մ. Գարագաշեան, Ռ. Պէրպէրեան էջ 138, Կ. Իւթիւճեան էջ 151, Մ. Եպս. Մուրատեան էջ 162 եւն. եւն.։

Եւ այն եկեղեցին՝ որուն դասը պաշտպանել կը կարծէր, իրեն հակադուց թէ ալ իր ժամանակը անցած է և իւնչ մեծ յուսախաբութիւն եղաւ Տէրոյենցի համար երբ «Ժամանակին Կրօնական Ժողովին ստիպումով խմբագրուած Իրաւախոհները՝ Գէորգ Կաթողիկոս իր խոստման համեմատ իր կենդանութեան առեն տպագրել չը տուաւ տես էջ 15»։ և «Տէրոյենցի Գլուխ Գործոցը՝ երեսուն հատոր եկեղեցական պատմութիւնը, Երուսաղիմայ Ս. Յակոբեանց միաբանութեան կողմանէ, իբրև կաթոլիկամիտինչ, արբագրութեան կարօտ հռչակուեցաւ տես 162։»

Եւ նոյն ինքն Մրմըրեան էֆէնտի՝ որչափ որ ալ ջանացած է ոսկեզօծել դեղահատը. սակայն դարձեալ կը հաստատէ թէ «Տէրոյենց անձ մըն էր որուն հոգւոյն տիրապետող կիրքը կուտար յաչս ինքեան բացարձակութիւն մը որով կը համարձակէր նոյնացնել իր դասը աստուածայինին հետ, ըստ այսմ՝ իր անձին վրայ իչխող գաղափարը, զոր կը համարէր բացայայտ, բացարձակ ու բարձրագոյն կատարեալը և զոր չընդունողը Իրեն համար կամ կոյր էր կամ հերետիկոս կամ անհաւատ, տես էջ 161»։

Եւ այս մարդը «որ սոսկալի բան, ունէր դեւերու գիտութիւնը, տես էջ 14, 188, 200, 211, 146 և վեց-հազարեակ ալ գիտէր, տես էջ 14, կը յանդգնէր եկեղեցւոյ դասը կեցած պաշտամունքը խանգարել և բարձր ձայնով պօռալ, սխա՛լ է սխա՛լ, տես էջ 139». ուսոի հայ եկեղեցին իր 19րդ դարու ճգնաժամուն մէջ ունեցաւ դժուարութիւններ որոնց մեծագոյնը թերեւս ներքինն էր չնորհիւ Զամուրճիներու։

Եւ երբ Մրմըրեան էֆէնտի մեզ կ'իմացնէ տարաձայնութիւնը թէ «այսինչը աքացեց, այնինչը վտարեց, այսինչը հալածեց, տես էջ 98», ակամայ կը խորհինք կարապետ Պաարիարքի վրայ որ հրաժարիլ ստիպուեցաւ, Շահնազարեանի վրայ որ հմայաթափ հեռացաւ մեր գեղեցիկ ոստանէն, Տէր Գէորգ Արծրունիի վրայ որ վտարուեցաւ, Փիլիպպա Պօղոս վարժապետի վրայ որ տարագրուեցաւ, Ն. Զօրայեանի վրայ որ բանադրուեցաւ և Թաղեաթեանի վրայ որ Մարգար ժամկոչին այցելութիւնն ընդունեց։

Ասոնք մեր երաչնորհ նախնեաց առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյն հարազատ զաւակներն էին և ցվերջ անոր հաւատարիմ մնացին և եթէ Տէրոյենց իր աստուածարանութեամբ մեծ արդիւնք մը չունեցաւ, բայց այս պատուական անձինք իսկապէս ծառայեցին եկեղեցւոյ պահպանութեան։

ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆ

ՄԵԼՔԻՍԵԴԵԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Ա.

ԶՄԻՒՈՆԻՈՑ ՆԱՄԱԿԱՆԻ

Մելքիսեդեկ Եպիսկոպոս իր հոգևոր հօտին համար վաստակեր, լացեր, աղօթեր է. ահա՛ այս է Նաւականին ընթերցողներուն կրած ապաւորութիւնը։ Երանի անոնց որք կրնան Սրբազանը մերն է ըսել։

Իր պատկանած եկեղեցւոյն իրաւունքները պահպանողը պարտականութեանց գեղեցկագոյնը և նուիրականը չի՞ կատարեր միթէ. այդպիսի պատուական անձի մը հանդէպ, ամէնքը՝ այո՛, ինչ գաւանանքի ալ վերաբերին, ակնածանօք և սիրով կը համակուին։

Կա՞յ մէկը որ այս մասին մեզ հետ տարակարծիք գտնուի. եթէ կայ, ինքզինքը կը մեղադրէ, մեզ ինչ փոյթ։ Նոյն իսկ Սրբազանին ատեն ատեչ նչաւական սխալներուն հետքը ծածկելու չահ ունեցողներ՝ այս օր իր կանխատեսութեանց իրագործուիլը տեսնելով, իր անունը կ'օրհնեն և իր հեռատես մտքին իրաւունք կուտան։

Բայց գրականութեամբ չհագրգռուողի համար կրօնականէն անդին, դեռ ինչ տեղական արժանիք ունի, ինչո՞ւ բանաձեր մը ախորժելով Նաւականին կ'ուղղեմ։

Լսել պէտք է, երբ «Ահա, կը գոչէ, երգէ ինձ հոգեբուխ չարականներ. — Ձայս իմ ի մանկութենէ իմմէ, մի՛ թողուր զիս, Աստուած իմ։ Երգէ, գիտես որ ես

կը զմայլիմ, երբ ի սրտէ կ'երգուի, երբ սրտով կ'երգուի, երբ սրտի համար կ'երգուի»։ (Էջ 9)։

Օտար չէ նիւթը, մեր հայրերու եկեղեցւոյն կը վերաբերի, գիտես զայն, կ'ախորժիս անկէ, սրտիդ կը խօսի, կը յափշտակէ զքեզ ու կը վերացնէ։

Զղուտ լեզուս մը, կորովի ոճ մը, քեզ անձնապէս համոզելու ջանք մը, անուշ բանաստեղծութիւն մը հոգի կուտան իր գրուածին որ կ'ապրի և այդ կեանքը քու հոգւոյդ մէջ ալ կ'անցնի, քեզ ալ կ'ապրեցնէ։

«Հնացեալ, բարեկամ ըսելով ինչ կուզէք հասկնալ. կ'աղաղակէ. ճշմարիտ բարեկամները երբէք չեն հնանար, ինչու որ միշտ նոյն են և չեն ալ նորոգուիր»։ (Էջ 18)։

«Շատ լաւ բան է իմանալ թէ մարդիկ ինչպէս կը գատեն զմեզ և ինչ յանցանքներ մեր վրայ կը դնեն. եթէ ունինք այդ յանցանքները, կ'ուղղենք զմեզ. եթէ չունինք, ուրախ կ'ըլլանք»։ (Էջ 49)։

«Կեանքի դարձուածներուն և վիշտերուն վրայ երբէք մարդկօրէն մի՛ մտածեր, այլ քահանայօրէն։ Ա՛խ, չե՞ս ուրախանար, երբ իբր երկնքի զաւակ և երկրի վրայ իբր երկինքի պաշտօնեայ՝ այքերդ դէպ ի երկինքի բարձունքն ուղղած, երկնաւոր Հօրն փառք և գոհութիւն կը մատուցանես և կը նուագես քաղցր ձայնիւ. Ի քէն է, Տէ՛ր, աղբիւր կենդանութեան, և լուսով երեսաց քոց տեսանեմ զլոյս»։ (Էջ 13)։

Ինչ փոյթ, այս նամակներ որու կ'ուղղեն թէ՛ ուղղուին, անոնց պարունակութիւնը ամէն հասցէի կը ժամանէ, ոչ զոք անտարբեր կը թողու, և քննադատն ալ Նամականին իբր գրական գոհար մը կ'ընդունի։

Այո՛, այս նամակներն գրուած են՝ ինչպէս լուրջ մարդ մը կը խօսի, անպաճոյճ անսեթեւեթ և ոչինչ կը տեսնես արուեստակեալ. երբ հարկ ըլլայ մտերմութեան վստահած կատակներն ալ քննադատութեան բովքէն

անցնել, իր համով խօսքերն փորձէն մաքուր դուրս կուգան։

Անանկ հրապարակը բռնած ոմանց գրութեան պէս՝ կարդալէդ ետքը «Արդեօք ասոնք գրածները ո՞ր Եւրոպական թերթին մէջ կարդացեր եմ» չենք ըսեր. նոր են, ինքնագիւտ են, մերն են։ Ահա՛ նամակագրութիւնն ի մեզ կը ստեղծուի և անոր որոշ օրէնքները երեւան կ'ելլեն։ Ուրեմն նամականին գպրութեան այլ և այլ սեռերը իրարմէ անջատ մշակելու դարագլուխ մը կը բանայ։

Չը կարծուի թէ նամակագրութիւնն ի մեզ գպրութեան աննախընթաց ձեւ մը կը նկատենք։ Փա՛ռք Աստուծոյ, մեր նախորդները մեզ համար աշխատած են, և եթէ յետահայեաց ակնարկ մը չրջենք, կը գտնենք տղոց գործածութեան համար պատրաստուած նամականիներ, ինչպէս Վենետիկցւոց, Վիէննացւոց, Գարագաշեան, Ցէլէկեան, Գաբամաճեան, եւայլն, բայց ամէնքն ալ կ'ընդունին թէ ատոնք չինծու բաներ են, գրականութեան հետ առընչութիւն չունին։

Մեր հետազօտութիւնն առաջ տանելով կը հանդիպինք այլ կարգի հրատարակութիւններու՝ նամակ անուան տակ իւրայատուկ ընծայուած, ինչպէս. Նաւականիներ առ երիտասարդս, առ նորապսակս թարգմանութիւններ որոնք բարոյական սեռի կը վերաբերին, կամ վիպական սեռի վերաբերող հեղինակութիւններ, ինչպէս՝ Մայսա, եւայլն։

Իսկ զուտ նամակ ըլլալով, անհատական կեանքի վերաբերեալ մէկ քանի թանկագին հետաքրքրութիւններ ունինք որ կրնան հետաքննութեան գանձարաններ սեպուիլ. յիշենք անցողակի Մկրեան Հօր Մահարձանին և Ասպետ Զունդի Ցիշատակարանիը։ Բայց անոնք չատ սիրելի անձի մը անունը մշտնջենաւորելու դիտմամբ հրատարակուած են և նոյն նպատակով զանոնք կ'ընդունինք։

Մանաւանդ ուրախ ենք որ այս բարեզէպ պատեհութիւնը մեզ առիթ կուտայ յիշելու ոչ նուազ թան-

կագին հրատարակութիւններ որ Սրբազան հեղինակին գրական գործունէութեան անցեալը կը պատկերացնեն.

Եկեղեցական պատմութիւն,
Պատմութիւն Նոր Կտակարանի,
Կրթարան աւետարանական քանից,
Երկու խօսք,
Եղծ Զաքուրմի,
Հովուական Աստուածաբանութիւն,
Նաւականի,
Կենսագրութիւն Շաչեանի,
Քերականութիւն,
եւայլն, եւայլն, եւայլն։

Ուրեմն ինչ խորհինք Տ. կարապետ Ա. Բ. Սեթեանի համար որ իր ստացած նամակները ի լոյս ընծայելով, թերեւս սպիացեալ վէրքեր արիւնած ու հին ցաւեր նորոգած է։

Ա՛հ, ես երկիւղածութեամբ կը խոնարհիմ իր սուրբ աջոյն որդիական համբոյր մատուցանելու, երախտագէտ եմ իրեն Նաւականւոյն ընթերցանութեամբ այնքան անբիծ, հոգեզմայլ ժամեր անցնելուս։ Վստահ եմ որ չատեր ինձ պէս պիտի խորհին։

Բ.

ՍՐԲԱԶՆՈՒԵՐ ՇԱՐԱԿԱՆՔ

Ո՛չ մէկը Շարականներն այնչափ սիրած է որչափ Մելքիսեդեկ եպիսկոպոս. ո՛չ մէկը Շարականներն այնքան լաւ ըմբռնած է որքան Նորին Սրբազնութիւնը։

Առէ՛ք իր Նաւականին. ամէն էջի վրայ անոնց յիշատակութեան կը հանդիպիք և իր երկու տարուան թղթակցութիւնը անոնցմով վերջ կը գտնէ։ կը մոռնաք իր գրութեան տեղի տուող պատահական չարժառիթները,

Ձեր մտադրութիւնը կը դառնայ իսկ և իսկ եկեղեցւոյ սրբասացութեանց վրայ:

Ինչ կը նշանակէ կրօնական ուսուցումը զարգացնել ի վնաս հոգեւոր պաշտաման. միթէ երկուքն ալ զոյգ չեն կրնար ծաղկիլ: Շարականներն անոր ասոր քմահաճոյքին չենք կրնար զոհել:

Եթէ կարող քարոզիչ կայ, Շարականներու յաճախութեամբն հանդերձ, քարոզելու ատեն ալ կայ, բայց եթէ քարոզիչն է պակսողը, այն ատեն եկեղեցւոյ դարաւոր կարգն ու արարողութիւնը խանգարել ինչ կը նշանակէ:

Զայնաւորներն ու դպիրք կ'երգեն, ժողովուրդը դաշն ձայնիւ անոնց կ'ընկերակցի. հատասցեղոց խումբն ի որ մէկ սիրտ մէկ հոգի զԱստուած կը փառաբանէ. գէթ կ'ընէ. Ակնայ Ասպուչէս գիւղի յօդուածագիրն ինչ առարկութիւն ունի ասոր:

Մեծն Մեսրոպ, Սուրբն Սահակ, Մովսէս քերթողն. Ներսէս Շնորհալի, Եայլն. ահա՛ ասոնց գրիչէն եկան այն մարգարտաչար տողերը. ինչո՞ւ չը սիրենք Շարականները. Միթէ անոնք մեր հայրերուն օրհնութեան ճառագները չեն:

Հնչեցէ՛ք, ոսկի քնարներ, և դուք, Սուրբ հրեշտակներ՛, ցնծացէք. երկնից կապոյտին վերև անվերջ Շարականներ թո՛ղ լսուին. այո՛, սոյն մրմունջներն Ձեր չրթանց են արժանի:

Այո՛, եթէ յունարէնը՝ բանաստեղծութեան, գերմաներէնը՝ իմաստասիրութեան, ֆրանսերէնը՝ գիտութեան լեզուն է, եթէ իրաւ է որ ամէն լեզու իր յատուկ բարեմասնութիւնն ունի, մերն ալ աղօթքի և Շարականներու լեզուն է:

Զափէ, քանակէ, կշիռէ անցուած լեզու մը. հարցուցէ՛ք Տօք. Ն. Մէզպուրեանի, ինք թո՛ղ պատմէ մեզ ինչ որ տակաւ գրիչ մը չէ կարող բացատրել:

«Ո՛վ մեծասքանչ դու լեզու, ո՛վ հեչա բարբառ մայրական, փափկահնչիւն տառերուդ նման արդեօք այլ տեղ կա՞ն: Յաւէրժական Սուրբ Գրոց մէջ կեաց միշտ նորէն ու նորէն, կշռեալ անուշ քու տողերդ թող ամէն սիրտ արծարծեն:»

Եւ միթէ Շարականները Սուրբ Գրոց ոգին ու կնիքը չե՞ն կրեր. անոնց սկսուածները՝

Օրհնութիւններն	ելից	Գլ.	15, 6
Հարցեր	Դաւիթ	«	3,52
Մեծացուցէներ	Ղուկաս	«	1,46
Ողորմեա	Սաղմոս	«	50, 1
Տէր յերկնից	Ղուկաս	«	1,14
Համբարձի	Սաղմոս	«	121, 1
Մանկունք	Սաղմոս	«	112, 1
Ճաչուն	Սաղմոս	«	92, 1

մինչև այսօր Սուրբ Գրքէն առնուած չե՞ն. ինչը՞ դուրս պիտի հանենք Շարականէն, Սուրբ Գիրքը՞:

Ինչ տարբերութիւն հնաւանդ սաղմոսերգութեանց և մեր չարականներու մէջտեղ: Սաղմոսներն Հին Ուխտինն են, Շարականները Նոր Ուխտինն: Միթէ դժուա՞ր է անոնց իմաստի, տաղաչափութեան, երաժշտութեան օրէնքներու նոյնութիւնը հաստատել:

Եւ երբ լրագրաց ոմանց մէջ այդ երգասացութեանց յապաւման խնդիրը կը յուզուի, անզուսպ ա՜խ մը չի՛ թափր աւանդապահ սրտերու խորէն: Ա՜խ, արդեօք Բարեզձն արդէն անոնցմէ բաւական բան չի պակսեցո՞ւց. ալ ո՞ր Շարականը հանենք. ո՞րը ինչ յանցանք ունի:

Երգեցի՛ք, որդիք Սիօնի. երգ նոր. ինչ փոյթ թէ նորութեան սիրահար մը ինչ անպատեհ նորութիւն կը խորհի. ո՛չ տող մը, ո՛չ վանկ մը և ո՛չ տառ մը կը զեղջենք անոնցմէ:

Մեր եկեղեցւոյն փարելի նշխարներն են անոնք.

մեր սրտին վրայ կը կրենք, ի բերան կ'ուտինք Աւետիք Նուիրեալ, Նորահրաշ պատարագ, Խորհուրդ մեծ եւ սքանչելի, Տարածեալ, եւայլն, եւայլն, եւայլն. երբ նի այն չրթունքներուն որ չարականներ կը մրմնջեն, երբ նի է անոնց որ չարականներով ի հանգիստ կը ննջեն:

«Շարական, որ է չարունն ական, որպէս ահարոնեան վակաս ընդելուզեալ անգին ականբ պատուականօք. (էջ 180).» այսպէս կը մեկնէ զանոնք Գապասագալեան իր Արհեստ երաժշտութեան անուն գրքին մէջ:

Մեր փոխոխութիւն տեղեացողները՝ «յարուեաւ» ըսելէ առաջ, անգամ մը դէմ Մելքիսեդեկ Սրբազանի դիմելու, իրմէ այդ նուիրական երգերու մասին աստուածաբանական, գիտական, պատմական բացատրութիւններ խնդրելու և վերջը ձեռնամուխ ըլլալու են:

Անգամ մը հետաքրքրութիւն ունեցանք բացատրութիւն խնդրելու, և ժամանակը բաւական չեղաւ իր անսպառ տեղեկութեանց վերջը բերելու:

«Կը տեսնե՞ս, կ'ըսէր, ըստ տումարական Թուականին՝ աշխարհիս ստեղծագործութենէն մինչև Քրիստոսի ծնունդը 5422 տարի անցած է. արդ չարականին սա հատուածը առ.

«Խարիսխ յոտոյ հաստատութեան զուգաթիւ աւուրց դարուց անցաւորաց, Մարիամ, եւայլն»:

Էպահեի հաշիւը գիտես, գիտե՞ս նաև որ երբեմն այբուբենի տառերն իբր Թուանշան կը գործածէին նախնիք. ուստի Մարիամ անունը վերածէ Թուականի, կ'ունենաս

Ր =	5000
Երկու Մ =	400
Ի =	20
Երկու Ա. =	2
Մարիամ =	5422

Այս և ասոր նման ինչ ծածուկ մնացած կէտեր կան արդեօք. ուրեմն եթէ նախանձախնդիր ենք մեր հայրենի եկեղեցւոյն պայծառութեան, նմանինք անոնց անբասիր վարուց. մխիթարուինք սոյն սաղմոսերգութիւններով, և ինչպէս Մելքիսեդեկ Սրբազան կ'աղաղակէ՝ «Շարականներն ի տուն երգեմք, տուոյ երգեմք, տուն հանգիստ երգեմք:»

Գ.

ԹՎԵՐ ՈՒ ԴԷՄ ԿԱՐԾԻՔ

Մեր երաչխաւոր նախնեաց Առաքելական Սուրբ եկեղեցւոյն և անոր խընկելի աւանդութեանց հանդէպ խոբին ակնածանքէ տարրեր ինչ զգացում կրնանք տածել. և սակայն չկարծուի թէ անգիտակից համակրութիւն մը մեզ կը մղէ դէպի հոգերուխ չարականներն և անոնց յանիրաւի դատափետուած երաժշտութիւնը:

Սոյն նուիրական երգերու իմաստի հոգեմտալ վսեմութիւնը, անոնց տաղաչափական արուեստի անզուգական նրբութիւնը և մեղմօրօր եղանակներու յանկուցիչ պարզութիւնը չէ՞ մի որ ամէն ճաշակի տէր բարեպաշտ հոգւոյն խորը նոյն և նման երկիւղած յոյզ և յափշտակութիւն կ'արթնցնեն:

Ուրեմն չատ բնական է որ փափաք յայտնուի «մարդուս բնազդներուն զարթնումին հետ բերկրանքի և վիշտի արտայայտութեան պէտքէն ծնունդ առած արուեստի թոյլ ու մելամաղձիկ եղանակներու այդ անմեղ արտայայտութիւնը անխառն պահել»: (Տես «Սուրհանդակ» 10 Օգոստոս 1904՝ Հ. Ալիշանի Արտաւան):

Նաև զարմանալի չէ՞ որ «հնաւանդին պահպանման նախանձախնդիրն արդի եկեղեցական երգեցողութեան մէջ օտարամուտ մանիակաև բազմազան ձևքձեքմանց վերջ տալու կերպ մը խորհի, և կարծէ թէ քառաձայնի

ամրակուռ սահմաններուն մէջ կայացնելն» ըլլայ լաւագոյն միջոցը։ (Տես «Արեւելք» 17 Օգոստ. 1904՝ Պարէա)։

Երկու յօդուածագրեր դիւրաւ կրնան համաձայնիլ, եթէ սակայն փոխանակուած գաղափարներու աւելի մեզմ եղանակ մը տան։ Մին իր հմտալից ուսումնասիրութիւնը կը փակէ եկեղեցական երգեցողութիւնը անխառն պահելու պէտքն զգացնելով, երկրորդը իր համեմատ սրախօսութիւնները կ'եզրակացնէ, հաւանական դարման մը ցոյց տալով։ Ասոնք անհատ գաղափարներ չեն և կրնային իրարու լրացուցիչ մաս կազմել, եթէ ներդաշնակութեամբ յայտնուէին։

Եւ ետոյ ո՞վ չի գիտեր որ եթէ ներդաշնակութիւնը ամէն բանի մէջ պակսէր, սակայն յաւէտ պէտք էր գոյութիւն ունենար երաժշտութեան և անոր յարակից խնդիրներու մէջ։ Անհաճոյ խօսքերու փոխանակութեան խաղալուր նուագածութիւնը արգարացնելու համար Իզմիրի նախորդ գպրապետին եռաձայնի մէջ ունեցած յարմարութիւնը բաւարար փա՞ստ մըն է։

Զիլինկիրեան էֆէնտիի կատարած եռաձայնի փորձը գրաւական մըն է թէ ինք կը ճգնի միայն օգտակար ըլլալ, և այսչափը չատ խակ է զինք մեր ամէնուս սիրելի ընծայելու. ալ ի՞նչ անուաս կակնեցնելով իրեն դէմ հակակրութիւն կը գրգռէ։ կարծենք ոչ ոք մտքէն կ'անցնէ Ս. Պատարագի երգեցողութիւնը եռաձայնի վերածելու ձեռնարկը անոր յանցանք վերագրել, քանի որ այսօրինակ փորձ մը անեսկզբնէ ալ չէ։

Մխիթարեան Հարք վաղուց «կը խոստանային ամբողջ Ս. Պատարագը եւրոպական երաժշտութեան նշաններով և դաշնակութեամբ հրատարակել»։ Տես Երգք Հ. Եկեղեցւոյ. Ազգ 31 Օգոստ. 1862 Վենետիկ։» Ն. Ս. Թաշճեան նոյնը Սուրբ սուրբէն սկսեալ երկձայն դաշնակաւորեց։ Տես Ձայնագրեալ երգեցողութիւնք Սուրբ պատարագի 1874 Վաղարշապատ։ Եւ տակաւին մոռցած չենք ողբալին Եկմալեան և իր քառաձայնը։

Արդ, եթէ գրական հրապարակ բերուած խնդրոյ մը լուծումը երբեմն կը ձգձգուի, պատճառն այն է որ գրողները առարկութեանց անհամերաշխ պարագաներուն վրայ կը ծանրանան, փոխանակ միաբանելու էական կէտին վրայ։ Թողունք ուրեմն գնահատուած երաժիշտ մը՝ Զիլինկիրեան էֆէնտին, և դառնանք բուն խնդրոյն՝ երաժշտութեան։

«Հակառակ ձայնագրութեան գիւտին՝ դեռ չունեցանք միօրինակ եկեղեցական երաժշտութիւն մը. անձնիւր երաժիշտ իր քմահաճոյից համաձայն կը գործէ, ուստի ցաւալի է որ ամէն նոր հասնող երաժիշտ իրեն համար նորութիւն մը կը փնտռէ. եթէ այս ընթացքը չարունակէ՝ վախնամ պիտի կորնչեցնէ ունեցածնիս ալ»։ («Բիւզանդիոն» 17 Օգ. 1604՝ Յարութիւն Մկրտիչեան)։

Այս գանգատի յանկերգը 30 տարի է պարբերաբար կը կրկնուի, և դայն առաջին անգամ բանաձեւողն է նոյն ինքն ե. Տնտեսեան. կ'ըսէ թէ «բաւական ժամանակէ ի վեր ինք եւս կը բաղձայ երաժշտութեան կանոնաւորութեան և միօրինակութեան»։ (Տես Ձեկուցումն. Նկարագիր Երգոց, 1874 կ. Պոլիս)։ Պէ՞տք է աւելցնել թէ մեծ պատասխանատուութիւն կը ծանրանայ դպրապետներուն վրայ, քանի որ այս խնդիրը իր այժմէութիւնը չի կորնչներ։

Արդարև եկեղեցական երգեցողութիւնը երբեք իր այժմէութիւնը պիտի չկորնչէ, ինչու որ ընդհանուր կարեւորութիւն մը ունի։ Ինչ դասախարակութիւն ալ ստացած ըլլանք, ինչ միջավայրի մէջ ալ ապրինք, ինչ դաւանանքի ալ վերաբերինք՝ դարձեալ նոյն խորհրդաւոր ձկտումը մեզ երկիւղածութեամբ մօտ կը բերէ այս հրեշտակային նուագներուն։

Գ.

ԲՈՂՈՔԱԿԱՆԱՑ ՎԵՐԱԲԵՐՈՒՄԸ

Չէ՞ մի որ մեր բողոքական համայնքին էն յարգուած մէկ անձնաւորութեան կողակիցը՝ Տիկին Յ. Մատթէոսեան, դեռ չատ չըներ Հանգստեան Շարականներու մըրմունջով իր մարմնաւոր վերջին բնակավայրը առաջնորդուեցաւ. չէ՞ մի որ մեր Բողոքականաց Բիւթանիոյ հոգեւոր ժողովը քննեց առանց եղծելու Շարականներէ ընտիր հատուածներ Երգարանին մէջ ընդունելու խնդիրը:

Մենք՝ Բողոքականքս, կծծի ենք մեր համայնքին ներքին կեանքին վրայ յայտնութիւններ ընելու հրապարակաւ. ուստի թերեւս չահեկանութենէ զուրկ չըլլար յիշել թէ 1846ին, մեր առաջին եկեղեցին կազմուած օրը, Պանծասցի այս օրը երգեցինք, որուն Պատ. Աբիսողոմ չարականի եղանակ մը յարմարադրած էր. այնպէս որ Պատուելի Միսիոնարք արեւելեան երաժշտութիւնը լուրջ քննութենէ մը անցնելու պէտքը զգացին:

Անոնք անկողմնակալութեամբ յայտարարեցին թէ «Արեւելեան չատ երգերու մէջ գտնուած իրական գեղեցկութիւնները ծագած ըլլալու են մեր բնութեան սկզբունքներէն և անիկայ կառավարող օրէնքներէն, և թէ անտարակոյս կրնան պահուիլ թէ որ աղատ մնան այն խառնակիմդոր յաւելուածներէն որ սովորութիւնը դիզած է վրանին:» (Տես Նուագարան Ս. Երաժշտութեան, Իլ. 1856 կ. Պոլիս):

Դէպի մեր նախկին եկեղեցւոյ երգեցողութիւնը մեզ քշող հոսանքը աւելի սաստկացաւ, երբ Տէր Վրթանէս Եղնակեան, որ բողոքականութիւնն ընդգրկած էր, պնդեց թէ յապաւմամբ կարելի է Շարականները մտցնել Բողոքականաց եկեղեցւոյն մէջ: Այդու մերձեցուեմ մը հնարաւոր թուեցաւ Ճ. Արամեանի, կ. Փանոսեանի և Լուսաւորչեան խումբին:

Այնպէս որ «Բողոքականները խորհեցան Ամերիկացիներէն սորված երգերնուն և աղօթքներուն տեղ՝ մեր երաչնորհ Նախնեաց մեզի աւանդած գրքերը գործածել»: (Տես «Երեւակ» 10 Օգոստ. 1864 կ. Պոլիս): Բայց Զամբճեան Պատուելին այս երեւոյթին այնպիսի չարժառիթներ ենթադրեց, որ Որբերեանի երբեմն «Արեւելեան Մամլոյ» մէջ բողոքականաց համար գրածները կը յիշեցնեն իրաւամբ:

Տէր Վրթանէս քաւութեան նոխազ հանդիսացաւ: Բողոքականաց մէջէն զինք յառաջ քշողներ ոսկեղէն վաստերով լռութեան համոզուեցան: Լուսաւորչեանք չունչերնին մինչև կեսարիա առին: Բարեբախտաբար Մաթըը Փէթիպօն յանձն առաւ ստուար խումբ մը երգի հրահանգել և եւրոպական երաժշտութեան համակիրնեբու թիւը բազմացնել, որով գանգատը իր օրինաւոր պատճառին հետ դադրեցաւ:

Գաւառի միսիոնարները Մաթըը Փէթիպօնի օրինակին հետեւեցան և անտարակոյս մեզ գերազանցեցին: Ատաբազարի Բողոքական եկեղեցւոյ երգեցողութիւնը մեր չատերուն նախանձը կը գրգռէր երբեմն: Հեզնեակ Լանկայի եկեղեցւոյ թաղային վարժարանը տարբեր ժամանակներ փակուեցաւ և հոգեւոր երգեցողութեան հրահանգուող նոր սերունդը պակսեցաւ. ուստի նոյն համամատութեամբ գանգատները նորէն բազմացան:

Շարականներուն խնդիրը անգամ մըն ալ օրակարգի վրայ եկաւ: Պատ. Սիմէոն Դաւթեան կը ջատագովէր «Առաւօտ Լուսոյ»ն: Տօքթ. Կիրակոսեան «Պանծասցի այս օր»ը մեզ սորվեցնելու կ'ելլէր: Այդ վերջինը Պայպըլ Հաւուզի մատրան մէջ երգուած կիրակին բազմաթիւ ծերունազարդ գլուխներ մեծապէս դժգոհ մնացին սակայն:

Բայց կատարուած իրողութեան կամայ ակամայ կը յաջորդէ համակերպութիւն, և բացառութիւն չէինք

կրնար ընել. մանաւանդ հոգ տարուեցաւ որ Մխիթարի փէթիպոնի քաջավարժ ձեռնասուններէն Մինաս Գ. Միւնասեան 1887էն սկսեալ իր ձայնական երաժշտութեան հատորները կարենայ հրատարակել և ժամանակին պատանիները հոգեւոր երգեցողութեան հրահանգել:

Այնուհետև որչափ որ կրցանք տեղեկանալ, 1891ի առիւնները Ե. Ճէճիզեան տառնձնեց մեր բողոքական եկեղեցւոյ մանկունքը երգի հրահանգելու հոգը, մինչև որ 1898էն սկսեալ Միսիս Մարիին ամերիկուհւոյն թելադրութեամբ Լանկայի եկեղեցւոյ երգիչ խումբը կազմուեցաւ, որ ցարդ նոյն ազնիւ միկնոջ թեւարկութեամբ իր պաշտօնը արդիւնաւոր կերպով կը շարունակէ:

Սակայն կարելի՞ բան է մեր մտքէն հանել Շարականներու գերազանցութեան արմատացեալ համոզումը: Ահա այս անգամ երգարանի Սրբագրիչ Մատնախումբը աւետեց թէ «Պիտի աշխատի որչափ հնար է նոր երգարանին մէջ ներմուծել մեր Հարց հոգեբուխ եւ հին շարականներէն:» (Տես «Բիւրակն» Փետր. 1901): Եւ ո՛վ զարմանալիք, անմիջապէս հերքուեցաւ այս լուրը, ինչու որ «Բիւրակնի առած լուրը անվաւեր է և չէր կարծուեր թէ Մատնախումբը պիտի կրնար այդպիսի որոշում մը տալ»: (Տես էջ 108 «Աւետարեր» 1901):

Արդ ներկայ տարւոյ բիւթանական հոգեւոր ժողովոյ մէջ պաշտօնապէս ըսուեցաւ թէ բողոքականաց երգարանէն 50000 հատ տպուած է, բայց կը հաւատարմացնենք կասկածողներ թէ շարականները երբեք շարաչահութեան առիթ պիտի չըլլան երգարանի տպագրութիւնը մէկ տպարանէն միւսը փոխադրելով, և մեր երաչնորհ Նախնեաց հրեչտակային նուագներուն այնպէս պիտի հպինք որ մեր փոխառութիւնը Շարականներուն բուն աէրերը մնայ գոհ թողու:

ԱԱԹՈՂԻԿԵԱՑ ՎԵՐԱԲԵՐՈՒՄԸ

Ե.

Շարականներուն բուն աէրերը յաչէտ երախտագէտ կը մնան Տիւզեան բարեհամբաւ գերդաստանի արժանայարգ ներկայացուցիչ Յովհաննէս Զէլէպիի, որ ձեռք դրաւ Պապա Համբարձումի վրայ, անոր կարօտութիւնները լեցուց, ինչուան բնակութիւն ալ տուաւ անոր իր Գուրուչէշմէի տան մէջ: (Տես «Բագմավէպ» Ա. պրակ 1873), ուր հնարեց իր անունով ծանօթ երաժշտական խազերն:

Իսկ Օհնիկ էֆ. Արիսեան, ուրիշ երաժշտագէտ մը և յօդուածագիրս, յանուն Շարականներու աէրերուն, հուսկ երախտագիտութեան պարտք մը վճարելու և Պէօյիւքէրէյի Հայ-Հռոմէականաց գերեզմանատան մէջ Պապա Համբարձումի դիրքը որոշելու նպատակաւ, հաւաքական զոհարերութեամբ անշուք մահարձան մը կանգնել հազիւ յաջողեցանք, ափսոս երկար տարիներ վերջ:

Թէպէտ Ե. Տնտեսեան կը գրէ թէ «Շարականներու վոյթ չտանելով միայն պատարագի երգերու հետեւիլը՝ աւելի մեր Հռոմէական ազգայնոցմէ սկսած է», (Տես էջ 123 Նկարագիր Երգոց 1874), բայց մենք, իբրև ականատես վկայ կրնանք հաստատել թէ երկար տաեն Յակոբ էֆ. Կէօչէեանի պաշտպանութեան տակ Ոսկեբերան եկեղեցւոյ մէջ Դպրաց դաս մը շարականներու երգեցողութեան մասնաւոր խնամով կը պատրաստուէր Տէր Ահարոնի կողմանէ:

Նաև ցայս վայր սովորութիւն է տակաւ օրերու, ձայնաւոր պատարագի հանդիսաւորութիւնն տալու համար, անխտիր ազգային երաժիշտներ հրաւիրել արժանավայել փոխարինութեամբ: Հայ-հռոմէականները մանաւանդ իրենց համայնքին թուական կարեւորութեան

համեմատ, նաև գիտական մանակցութեան մեծ բաժին մը առած են եկեղց. երաժշտութեան գործակցութեան մէջ։

Նախ իրենք «փորձեցին եկեղեցւոյ երգերը եւրոպական երաժշտութեան խազերու վրայ առնել, և Պետրոս Պիանքինի Վենետիկցի երիտասարդը դաշնակի հնչմանց յարմարցուց զանոնք, որոնց մէջէն ի լոյս ընծայեցին ութ ձայն օրհնութիւնները, «Խորհուրդ խորին», «Ընտրեալդ յԱստուծոյ», «Անկանիմք առաջի քո Աստուածածին», «Ի Քաղանիչ փայտէն», «Նորահրաշ պսակաւոր» եւայլն։ (Տես երգք, Հ. եկ. 1862 Վենետիկ)։

Ջենք կրնար զանց առնել ակէ մի քանի տարի առաջ «Բազմավէպ» Հանդէսին մէջ երեւցած մեր նախկին երաժշտական խազերու վրայ տրուած ծանօթութիւնն և առաւել քան զայս, կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից (1898. Վենետիկ) հոյակապ գործը, որ այնքան մօտ աղերս ունի Մանր Ուսման և Խազգրոց հետ։

Անդրադրամ վատնած ըլլալու են Մխիթարեան Հարք ձեռագրերու խազից հաւաքածոյ մը պատկերացնելու համար, եթէ դատենք Մանր Ուսման ուսումնասիրութեան առթիւ մեր փորագրել տուած տոսախաններու ծախքէն որ մեզ կրկին սուղ նստաւ քանի որ Հանրագիտակ 1899 թիւ 59, 64, 67, 70 ի մէջ հազիւ մեր տեսութիւնները պարզել սկսած, ահա թերթին հրատարակութիւնները պարզելով, մեր գաղափարներուն պէս կազապարներն ալ անտիպ մնացին։

ՄԵՐ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆԸ

Ջ.

Սակայն հոգելոյս Տ. Մկրտիչեզեկ Սրբազան իր պահպանիչին հետ ակնարկեալ Մանր Ուսումը մեզ տալու ժամանակ պատուիրեց և ըսաւ «կեանքիդ մինչև

վախճանը այս իմ թանկագին աւանդիս վրայ քանի որ նայիս՝ միտքդ բեր որ ինձ խոստացած ես բոլոր կարողութեամբդ անեղծ պահպանելու աչխատիլ եկեղեցական երաժշտութիւնը։»

Իր խօսքերը այնքան ներշնչող էին որ յափշտակուելով մոռցանք թէ ծրչափ մեր մտադրութիւնը իրականացնելու միջոցէն զուրկ էինք, բայց պիտի չմնանք Մխիթարեան մեղուաչան Հարց անխոնջ յարատեւութեան հետեւիլ այս խնդրոյն մէջ և կը փութանք այս առթիւ հրապարակաւ մեր չնորհակալութիւնը յայտնել «Բիւզանդիոն» ի Պատ. Խմբագրութեան փափկանկատ ընթացքին և ի մասնաւորի Յ. էֆ. Մկրտիչեանի ողջմիչ խօսքերուն համար։ (Տես «Բիւզանդիոն» 17 Օգոստ. 1904), որով ուղեցին Մանր Ուսման և զայն ուսումնասիրողին վրայէն մոռացութեան փոչին թօթափել։

Արդ մինչդեռ ամենուստ այնքան երկիւղած հակրութեամբ կը վերաբերուինք մեր երանաչնորհ եկեղեցական Հարց մեզ թողած նուիրական նչխարներուն հանդէպ, անդին ինչ կ'որոճան անոնք որ ի պաշտօնէ հաւատարիմ աւանդապահներ ըլլալու էին անոնց։ Տիրացու և դպրապետ կը միաբանին՝ անչուչա յարգելով բացառութիւնները, փութացնել երգեցողութիւնն և իր հրապոյրը անհետացնելու խոպան։

Արեւելեանին տեղ արեւմտեանը, միանուագ մեղեդիներու տեղ քառաձայն ներդաշնակութիւն կ'երազեն որդեգրել, կ'ուզեն հինին տեղը նորը և գրաբարին տեղ աչխարհաբարը արժեցնել. կ'ուզեն ընթացիկ կանոնի տափակ լեզուին կցել աստիճանէ աստիճան չիտակ վերցատկող կայտառուն եղանակներ. բայց մանաւանդ ինչ որ զգեանիչ և խելայեղիչ է, կ'ուզեն մեզ հաւատացնել թէ անոնք գերազանց են նախնի Ս. Հարց հոգենուագ դրուագներէն...։

Կը մոռնան թէ անհուն ողբաձայն եղանակ մը իր

սարսռազդեցիկ բեկբեկումներով և ալեսատան հեչտալուր մեղեդի մը իր անվերջ գեղգեղանքով, ասելի սրամադիր կ'ընկնի հաւատացեալը խոնարհամտութեամբ մօտենալ իր Արարչին: Կը մոռնան թէ կրօնական բնազանցութիւնն է ինքնին անթարգմանելի մարդկային լեզուով և խրթին մնալով իր իմաստէն բան չի կորնցներ: Կը մոռնան թէ «Յորհուրդ խորին անհաս անսկիզբն» ասելի դիւրըմբռնելի է գրաբար քան թէ աշխարհաբար:

Բայց մեր նպատակը Շարականի թարգմանիչը դատնացնել է միթէ. անիկա իր թարգմանութիւնը եկեղեցական գործածութեան չէ սահմանած և որչափ որ ալ կրօնական կարգի թեկնածու հրաչակուի՝ տակաւին աքեմ չէ զգեցած: Իր թարգմանութիւնը գրական երկ մըն է լոկ, մանաւանդ որ մեր մէջ շարականները աշխարհաբարի թարգմանելը նոր բան մը չէ, ինչպէս հետեւեալ օրինակէն ընթերցողք կրնան դատել:

Ա. Թարգմանութիւն

«Այսօր անճառելի լուսոյն ծագումը, (ծնեալն բանն Աստուած) մեր փրկութիւնը կատարելու համար աստուածական ծոնից (հին օրինաց Պասեքի) լրումէն եաքը՝ վերնատան մէջ կը խոնարհի, կ'ըսէ. լոյս հագնողը խորհրդական ընթրիքէն (Ս. Հաղորդութեան Յորհուրդէն) յառաջ զենջակը կապեց, ջուր առնելով՝ իր ծառայ աշակերտաց ոտքերը կը լուար:

Յորհրդատետր, թարգմանեաց
Ե. ԹՈՒՐԳԻՈՒՆԵԱՆ

1880 կ. Պոլիս

Բ. Թարգմանութիւն

Անպատմելի լոյսին (Հայր Աստուծոյ) ծագումը (Քրիստոս) այսօր ի գլուխ հանելու համար մեր փրկութեան գործը, վերնատուն կը խոնարհի կ'ըսէ. կատարելու վերջացնելու համար աստուերական (նորին իրրեւ օրինակ, իրրեւ աստուեր ծառայող) ծոները, խորհրդաւոր ընթրիքէն առաջ գոգնոց մը կապեց, նա որ ամբողջովին լոյս հագած է, և ջուր առնելով սպասաւորի պէս կը լուար աշակերտներուն ոտքը:

Շարական, աշխարհաբարի վերածեց
ԵՐ. Տ. ԱՆԴՐԷԱՍԵԱՆ

1904, կ. Պոլիս

Ջեռնհասներու կը թողունք որոշել թէ ո՞րն է յաջողագոյն թարգմանութիւնը: Ըստ մեզ ամենասարդ աչխարհաբարն ալ, քանի որ գիրքի մէջ է, գրաբար է ոամկին համար վերջապէս: Բայց ուշիմ ընթերցողին ինչպէ՞ս կը թուի. վերի օրինակները թարգմանութենէ ասելի մեկնութեան չե՞ն նմանիր, մանաւանդ այս թարգմանութիւններուն խօսքը տաղաչափեալ չէ. չափաւոր հատատուն եղանակին վրայ ինչպէս առնելու է:

Դարձեալ ըստ մեզ մարդ կը փոխէ այն բանը ուրկէ ա՛լ օգուտ քաղել չի կրնար. բայց ունեցածին և չունեցածին մէջ ընտրութիւն մը ընելու իրաւունքը երբէ՞ն ի վեր իր ունեցածին ինչ ըլլալը չգիտցողին է տրուեր:

Ուստի չմնանք հասկնալ թէ ինչ էր եկեղեցական երգեցողութեան անցեալը, ճշդենք ներկան և տեսնենք թէ ինչ բանաւոր է ընել անոր կանոնաւորութեան և միօրինակութեան համար:

Եկեղեցական երգեցողութեան մաս կը կազմեն գլխաւորաբար Շարականներն և պատարագի Սրբասացութիւնք: Այս կրկին նուագերգութեանց կազմածը էապէս իրարմէ կը տարբերի. շարականներու ելեւէջը արեւելեան ձայնաստիճաններու հետ կը զուգորդի, իսկ պատարագի Սրբասացութեանց ելեւէջը կը լծակցի հին յունական ձայնաստիճաններուն հետ:

Չմոռնանք աւելցնել թէ շարականները անզգալապէս սաղմոսերգութեանց յաջորդած են, որոնց կանոնա-

գլուխները միայն կը կարդացուին այսօր. այնպէս որ փոխասաց մանկանց կը նախընտրուին ախրացուներ. չարականները իսկատիպ երանգ մը ունին. կը յատկանշեն Հայ. Եկեղեցին իրրև անոր քրիստոնէական ոգւոյն բնիկ արտայայտութիւնը:

Արդէն առիթ ունեցանք այլուր հաստատելու (Տես Ինկ. Պատ. Հ. Դպր. 1901. էջ 74—79) թէ տաղաչափութեան կողմէ նախնիք վարուած են արաբական, պարսկական արուեստիւ. նոյնը կրնանք ըսել չարականներու եղանակներուն համար, որ ածանցումներ են Սապահ, Հիւսէյն, Իսֆահան, Հիճազ եւայլն ձայներու:

Ե. Տնտեսեան՝ որ եկեղեցական երգեցողութեան մէջ հեղինակութիւն ունէր. այս խնամութիւնը սուգելով, հարկ սեպեց արեւելեան ելեւէջները իրենց ձայներու ճօճման թիւերով արեւմտեանին հետ բաղդատութեան դնել, մեր եկեղց. երաժշտութեան նկարագիրը ճշդելու համար. (Տես Նկարագիր երգոց 1874 էջ 62—65):

Մաժէօր	48—54 60—64—72—80—90—96
Հիճազ	40—42—51—54—60—63—72—80
Իսֆահան	40—44—48—51—60—63—72—72
Աճէմ	40—45—48—54—60—63—72—72

Այս ցուցակի ձայներու ճօճմանց թիւէն յայտնի կ'երեւի որ արեւելեան՝ հետեւաբար մեր չարականներու ելեւէջները արեւմտեան ձայնաստիճանին չեն համապատասխաններ. ուստի և անոր նման ներդաշնակութեան չեն յարմարիր, հապա միայն մեղեդիներ կրնան ձեւացընել: Դարձեալ կը տեսնենք թէ արեւելեան եղանակներու արեւմտեանէն ունեցած տարբերութեան պատճառը ոչ այնչափ իր ձայներու ճօճման թիւերու տարբերութիւնն է որչափ իր եղանակաց ելեւէջներու կազմութեան տարբերութիւնը:

Այնպէս որ եթէ օր մը քառաձայն չարական լսենք արեւտեին հմուտները յուսավրէպ պիտի ըլլան, իսկ ազէտները պատրանք պիտի կրեն, ինչու որ այն օրը ամէն ոք վստահ թող ըլլայ թէ չարականներու ձայնաստիճանը այլասեռած է և եղանակներու ելեւէջի կազմութիւնը այլակերպած:

Պատարագի սրբասացութեանց երաժշտական մասը տարբեր դիտակէտէ նկատելու ենք: Անոնք նախկին յոյն եկեղեցական երաժշտութեան «լա մինէօր» սքալային վրայ չինուած են: Այս սքալան յետ ժամանակաց արեւմուտքի մէջ տարածուելով, իրեն յարակից «սո մաժէօր» սքալային փոխուեցաւ և ներդաշնակութեան յարմարելու համար ձայներու միջոցները սրբագրութիւն կրեցին:

«Լա մինէօր» սքալան մինչև ԺԶ. դար ընթացիկ ձայնաստիճանն էր Եւրոպիոյ մէջ. այսօր հին եղանակներ կեղծելու համար դեռ այդ ձայնաստիճանին կը դիմեն յԱրեւմուտս: Բայց որովհետև ականջի խիստ կը հնչէ՝ «նօթ սանսիպլ»ը (սի) կէս ձայն վեր առին. ութնեակը վար իջնելու ժամանակ գերմանական դրութեամբ կէս վերը կը պահեն և ութնեակը վեր ելլելու ատեն իտալական դրութեամբ «սու տօմինանդ»ը (ֆա) կէս ձայն վեր կ'առնեն: Այսպէս եւրոպական արդի երաժշտութիւնը ամէն կապ խզած է իր ծագման հետ:

Ը.

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

Ամերիկացի միսիոնարք խղճամիտ քննութիւն մը կատարեցին Հայ Եկեղց. երաժշտութեան մասին. բայց որովհետև իրենց մասնագիտութեան առարկան երաժշտութենէ աւելի Հայ Եկեղեցւոյ ծէսն էր, ուստի ժամագրքի մէջ պատարագի սրբասացութեանց վրայ ծանրացան,

այնպէս որ իրենց ուշադրութենէն վրիպեցաւ բուն արեւելեան կամ չարականի եղանակներու ելեւէջը այսպէս։

0 — 9 — 7 — 12 — 12 — 9 — 7 — 12

«Յայտնի է որ բոլոր ասոնց մէջ վերջի ձայնէն զատ ձայն մը չի գտնուիր որ առաջինին հետ համաձայնութիւն ունենայ։ Անկարելի է անոնցմէ նեղդաշնակ չարակարգութիւն մը չինել. անոր համար, առջի ձայնը չորսնակ կրնայ հնչեն (դէմ բռնել) որպէս սկիզբը յիշեցնող ձայն մը որուն չատ անդամ պիտի դառնայ երգողը (Տես Նուագ Ս. Երաժշտ. 1856 էջ իէ. իր.)։

Եւ որովհետեւ մեր խօսքը պատարագի սրբասացութեան վրայ է՝ իրենց քննութեան արդիւնքը իբրեւ ճիշդ կ'ընդունինք, մանաւանդ նոյն կարծիքէն էր յոյժ պատկառելի եկեղեցական մը, Հ. Եղ. Հիւրմիւզեան. —«Եւրոպացոց նօթաները չեն բաւեր մեր եղանակները գրելու։ Իտալացի երաժիշտ մը փորձեց ձայնաւոր պատարագի երգը նօթայի վրայ առնելու. բայց հրատարակուածը, պակասաւոր պիտի ըլլայ, որովհետեւ եւրոպական երգերը աստիճանէ աստիճան չիտակ կ'ելլեն կ'իջնեն, իսկ մեր եկեղ. երգերու աստիճանները մանրամասնական են։ (Տես «Բազմավէպ» Ա. պրակ, Հ. Եղ. Հիւրմիւզեան)։

Բայց արդէն Ե. Տետեսեանէ առաջ ալ «կային եղանակներ որոնց ելեւէջներուն մէջ մանր փոփոխութիւններ մտած էին, մանաւանդ եւրոպական երաժշտութեան յարեւելս մուտ գտնելէն ի վեր» (Տես էջ 65 Նկարագիր երգոց 1874)։ Զարմանալու չէ ուրեմն որ անցեալ 30 տարիներէ ի վեր այդ նոյն պատարագի սրբասացութեանց ձայնաստիճանը զգալապէս չրլած և արեւմտեանին մօտեցած ըլլայ։

Մանաւանդ որ նախ Մխիթարեան Հարք փորձեցին քառաձայնը, Թաչճեան արդեամբ Սուրբ սուրբը կրկնաձայնի վերածեց, Զիլինկիրեան եռաձայնի վերածած է, եկմալեան քառաձայնի մէջ իրեն տխուր անուն մը չինեց։ Նաև չէ՞ մի որ Մէհտէրեան էֆէնտի 1904 տարւոյ Ընդարձակ Օրացոյցին մէջ «Փառք քեզ, Տէր, Աստուած մեր» ի նմոյչը տուաւ քառաձայն. ուստի թերեւս պատր. երգեցողութիւնն այսօր այն աստիճան այլասեռած է որ, Սուրբ սուրբէն սկսեալ կարելի ըլլայ քառաձայն դաշնակաւորել։

Պահ մըն ալ չանանք զոհացում տալ յարգոյ Յ. էֆ. Մկրտիչեանի հարցասիրութեան։ (Տես «Բիւզանդիոն» 17 «Օգոստ. 1904)։ Մեզ ծանօթ եկեղեցական ձայնագրեալ երաժշտութիւնը երեք որոշ չրջանի կը բաժնուի։

Ա. Շրջան.— Ձեռագրաց մէջ դիտուած ձայնագրութիւնը որու խազերու ցուցակը կարելի է մասամբ տեսնել Մանր Ուսմունքը մեզ յիշեցնող հետաքննական կարեւոր գործին մէջ. (Տես էջ ԼԱ. ԼԴ. Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից 1898, Վենետիկ)։

Բ. Շրջան.— Տպագրեալ Շարականներու մէջ դիտուած պարզեալ խազերը որոնց ցուցակը նոյներուն կը կցուի։ (Տես էջ 381. Շարական, Օրթագիւղ)։

Գ. Շրջան.— Նորահնար ձայնագրութիւնը, որու խազերուն որպիսութեան տեղեակ են մոտաք. (Տես էջ 1 դասագիրք Հ. Եկեղեցւոյ ձայնագրութեան 1890, Վաղարշապատ)։

Պէտք է ընդունիլ թէ մեր վաղեմի ձայնագրեալ երաժշտութեան խազերը հարուստ, նրբանկատ և արուեստիւ յօրինեալ էին և ուժգնի չատ էին քան թէ Ճունացը. վասն որոյ ըստ Ներդինացւոյն կրնանք հաւատալ ըսել թէ նախնիք ձայնագրութիւն սորվելու համար Ա.Թէնք երթալու պէտք չունէին, և Ճունաց խազերուն միչտ անկարօտ էին։ (Տես Գիրք երաժշտական էջ 75 Կ. Պոլիս 1803)։

Դարձեալ, եկեղեցական երգեցողութեան մէջ Ա.Ձ.ը մեկն էր, Բ.Ձ.ը Յունագն էր, Գ.Ձ.ը Ասորոյն էր, ևլն. (Տես էջ 239 Նուագարան 1794, Կ. Պոլիս)։ Թէ այս խազերով կարելի կ'ըլլար ձայնագրել, յայտնի կ'ըլլայ սա պարագայէն որ մեեւնոյն «Ուղիղ եղիցի»ն 11 տարբեր եղանակներով, կը տեսնենք մեր ձեռք գտնուած Մանր Ուսման մէջ։ (Տես էջ 290—291)։

Ա.յապէս Ա.Ձ, 1. Դզգած, 2. Անմեղուկ, 3. Խաւսող, 4. Ձագ, 5. Հոռոմ, 6. Մամկան, 7. Ձագ, 8. Հիւանդ, 9. Գուսնակ, 10. Ջուլհակ, 11. Փորակ։

Այս եղանակները կարելի է նոյնութեամբ կարդալ. առ այժմ մանրամասնութեան մտնել անկարելի է, այս գիրքին սիւնակներուն մէջ ուսումնասիրութեան այս կարգի հարց մը պարզելու տեղ չգտնուելուն պատճառաւ։

Տպագրութիւնն է որ գլխաւորաբար ստիպեց մեր երաժիշտները՝ խազերու հաւաքումը պարզել և մեր խազուն եղանակները յունական լերկ եղանակներու մօտեցընել. այս եղաւ առաջին չրջանէն երկրորդին փոխանցումը։ Իսկ երկրորդ չրջանէն երրորդին փոխանցումը տեղի ունեցաւ արեւմտեան երաժշտութեան ազդեցութեան տակ։ Պապա Համբարձում իր հնարած ձայնանիշերու դրութիւնը փոխ առաւ եւրոպականէն, անունները թրքականէն, ձեւերը մեր հին խազերու ձեւերէն, այսու սկզբնաւորելով՝ ձայնաստիճանի եւ եւէչներու ազատագրումը։

Արդարեւ, երաժիշտներու վաղօրեայ ունակութիւնը և տիրացուի բերանը թող չտուաւ որ անմիջական այլասերման ենթարկուի եկեղեցական երաժշտութիւնը, մանաւանդ որ նիյ, ֆանոն, սազ, ուտ, թանպուռ արեւելեան երաժշտութեան գործիքներ մինչև հիմայ կը չինուին արեւելեան ձայնաստիճանի վրայ և նախկին եւէչները ցարդ անկորուստ կը պահեն։

Պապա Համբարձումի յաջորդական աշակերտները՝

Յովհաննէս Արիսեան, Գաբրիէլ Երանեան, Ն. Ս. Թաշճեան նորահնար խազերը ընդհանրացուցին, իսկ վերջինը հայրապետական անօրէնութեամբ նորահնար խազերով եկեղեցական երգեցողութիւնը իր սարօք ձայնագրեց որ և տպագրութեամբ լոյս տեսաւ։

Բայց որովհետև էջմիածնայ եղանակներու հարազատութեան վրայ տարակուսողներ եղան՝ Պալեան Կարապետ ամիրայի սատարութեամբ, ըստ երգելոյն Պալաթու Դպրապետ Կարապետ Դերձակեանի, Չէրչեան Համբարձում ի նորոյ նօթագրեց ամբողջ եկեղեցական երգեցողութիւնը։

Յակոբ էֆ. Տիվիթեան իր ծախքով նոյնին կրկին օրինակը պատրաստել տուաւ՝ և մինչ ուսուցչութեամբ իր Գուզկունճուգի ծովեզերեայ բնակարանը կը յաճախէինք. ցոյց տալով այդ թանձրահատոր ձեռագիրը, հաւատարմացուց մեզ որ, եթէ եկեղեցական երգեցողութեան կանոնաւորման և միօրինակութեան համար պէտք ըլլայ, պատրաստ է զայն դնել հեղինակութիւն ունեցողներու տրամադրութեան տակ։

Եւ ինչո՞ւ արեւելեան երաժշտութիւնը մէկ կողմ դրուի. արդեօք միանուագ մեղեդիներ գեղգեղելէ աւելի դիւրին է քառաձայն նուագներ դաշնակաւորել. արդեօք խակ ձայնաւորներու համբակութիւնը դարմանելու լաւագոյն միջոցը պարզէն բաղադրեալ և չորս անգամ աւելի դժուարինը դիմա՞ըն է։ Թող կարգապահ դպիրը երաժշտութեան մէջ իրմէ վեր հեղինակութիւն մը ճանչնայ, և խնդիրը ինքնին կը լուծուի։

Կը յայտարարուի թէ չարականներ գեղգեղուած պահուն մանիական բերան կը գործածուի. ներում մեզ դիտել տալ թէ ասիկայ արդէն գոյութիւն ունեցող բնական վիճակի մը գեղծումն է. կրօնական եղանակները միջավայրի աշխարհական երաժշտութենէն միշտ կ'ազ-

դուին և ժողովուրդին ախորժակը իրեն մատրիմ եղա-
նակներ կը փնտռէ եկեղեցւոյ մէջ։

Մեծ ընթերցողները չեն յիշեր որ Հռոմայ Պապը
գանգատ յայտնած է լատին եկեղեցւոյ հոգեւոր երգե-
ցողութեան տակաւ առ տակաւ օբէռայի եղանակներու
վերածուելուն դէմ, ինչպէս կարդացինք թերթերու մէջ։
Ցիշենք միանգամայն թէ Բողոքականաց «Ո՛վ դու
երեակ և մի» հոգեւոր երգը անգլիական քայլերգի, Gos-
sեյվցիիիկ, եղանակով երգուած է երբեմն։

Տեղական ազդեցութիւնները մեծ դեր կը կատարեն.
ահա Եւրոպացիք տեսականօրէն երկու յաջորդական ամ-
բողջ ձայներու տիեզի և պեմոլի մէջտեղ քոմայի մը տար-
բերութիւնը կ'ընդունին. բայց գործնականին մէջ քոման
զանց կ'առնեն և դաշնակի մը առեղնաչարին երկու ամ-
բողջ ձայներու մէջտեղ մէկ կիսաձայն մը կը դնեն։ Ու-
զուն Զարլի արեւելեան երաժշտական գործիներու ար-
հեստապետ Լեւոն էֆ. կիւրճեան քանոնի առեղնաչարին
վրայ երկու ամբողջ ձայներու մէջտեղ մինչև երեք կի-
սաձայն ցոյց տուաւ, վստահեցնելով որ ի հարկին այս
մանրամասնութիւնը մինչև եօթի և ութի բաժնողներ կան։
Ահա Եւրոպացիք պեմոլ և տիեզ իրար կը միացնեն և մենք
նոյն ձայնի միջոցը աւելի կը ստորաբաժնենք։

Այս է արեւելեան եղանակներու ճանաչակելով
նուագուելուն դաղտնիքը. այս է չարականներու գեղ-
գեղմանց բացատրութիւնը. այս է մեր արեւելեան ճաչա-
կին անհերքելի ապացոյցն և մեր Բողոքականաց աշ-
խարհաբար երգերէն դէպի գրաբար չարականները մի-
տումը, և քառաձայն դաշնակաւորումէն միանուագ մե-
ղեդիներու ձկտումը։

Ուստի անչահ ձեռնարկ մըն է անգոյ պէտքեր ստեղ-
ծել. և սիրացու ու դպրապետ պէտք է փափաքին երա-
ժշտական ինդրոյն այնպիսի մէկ լուծման, որ զիրենք
ապրեցնող արուեստը փոխանակ իրենց վայրկենական

մէկ քմահաճոյքին գոհացում տալու՝ մանաւանդ երաշ-
խաւորէ իրենց ապրուստը և առ այս կը բաւէ երգեցո-
ղութեան մէջ պահպանող ոգին։

Մենք բողոքականքս, այսօր մեր երանաչնորհ նախ-
նեաց եկեղեցին կը դիմենք երկիւղածութեամբ Սրեւա-
գալը ունկնդրելու, ինչու որ արեւելեան է և միանուագ։
Ասոր ապացոյցն այն է որ մեր նոր հրատարակուած հո-
գեւոր երգարանին մէջ մտցուցած ենք արդէն չարա-
կաններըը մասամբ։ Բայց երբ քառաձայնը սկսի՝ չէ թէ
միայն մենք, հապա Հայ. եկեղեցւոյ չրջափակին մէջ
գանուողներն իսկ պիտի պաղին իրենց երաժիշտներէն,
ինչու որ քառաձայնի մէջ տիրացու և դպիր երբեք պի-
տի չհաւասարին եւրոպացի վարպետներուն։ Ահա այս-
պէս կը խորհէր հոգելոյս Տ. Մելքիսեդեկ Սրբազան,
որուն յիշատակը յաւիտեան օրհնեալ ըլլայ։

ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

ԴԱՍԸՆԹԱՑՔ ԸՆԴՀ. ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ԳՐԵՑ՝ Գ. Յ. ԽԱԶԱԿՈՆՑ

Ա.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Տարիներով արցունքի փոխարէն մարդ հազիւ օր մը կը խնդայ. ծննդեան և մահուան պայմանեալ, անդառնալի վայրկեաններուն մէջ տեղ, կեանքը, հազիւ սկսած, յուսախաբութեան վաղանցուկ երազի մը պէս կը ցնդի կերթայ։ Ուրեմն այն որուն համար վաղուան օրը անըսպասելի է, կ'արժէ՞ որ իր արդէն դառն կեանքը ալ աւելի դառնացնէ բոլոր մարդկութեան ժամանակագրեալ շարք մը աղեխից ընթերցանութեամբ զոր «ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԶԳԱՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ» սովոր են կոչել։ Թերեւս աւելի աղէկ կ'ըլլար եթէ մարդ ինքզինքը ճանչնար, իր կարողութիւնները կչռէր, իր բարքը ուղղէր և անով իր երջանկութիւնը յերիւրէր։

Այո՛, ամէն ինչ որ մեր սիրտը սրտմտութիւնով կը լեցնէ և մեր աչքը արցունքով կը լճացնէ, աչխարհական-լութիւն, պատերազմ, կոտորած, դժբազդաբար մասն կը կազմեն «Ընդհանուր Ազգաց Պատմութեան»։ Սակայն միայն ատոնք չեն որ կը բաղկացնեն մարդուն անցեալին պատմութիւնը, ատոնք փճացման և աճեցման անդրադարձ օրէնքներուն մէկ մասն են որոնց չնորհիւ մարդկային ազգի հաւատարակչռութիւնը կը պահպանուի։ Ատոնցմէ անդին կայ ու կը մնայ պատճառներու և արդիւնքի օրէնքը, յառաջադիմութեան և բարեկեցման օրէնքը, անվախճան կատարելութեան մը հասնելու ատուգութիւնը։

Եթէ Աղեքսանդր փայլուն քաղաքակրթութիւններ կը մարէ, եթէ իր հարուածներուն տակ հզօր ազգեր կը մեռնին՝ այսօր ընդհանուր Ազգաց պատմութեան մէջ Մակեդոնացի աչխարհակալին անձին վրայ չէ որ կը սքանչանանք, հապա կը սքանչանանք այն նախախնամական արշաւանքին վրայ որ արեւելքը արեւմուտքին մօտ բերաւ և գաղափարներու, բարուց, սովորութիւններու, գիտութեան և արուեստից փոխանակութիւնով նպաստեց ընդհանուր մարդկութեան աղնուացման։

Ուստի ինչ փոյթ եթէ ծնողներ՝ մեռնողներէն աւելի չատ են և օգտուողներ՝ վնասուողներուն թիւը կը գերազանցեն, ինչ փոյթ եթէ ինչ որ հիմա քաղաքակիրթ աչխարհը կը պանծացնէ՝ ծագումն ունի այդ տարապարտուց ողբացեալ անցեալին մէջ, ինչ փոյթ եթէ պատահական արկածներ անէծքէ աւելի օրհնութեան առիթ կըլլան և ամէն բան բարիին գործակից կը դառնայ։

Ընդհանուր մարդկութեան արարքը՝ անհատ անձանց իւրաքանչիւրին գործերուն հաւաքական արտադրեալն է եւ ինչ որ հաւաքարար եւ մնծ համեմատութեամբ կը կատարուի մարդկային ընկերութեան ծոցը, նուազագոյն համեմատութիւնով և անհատաբար տեղի կունենայ սոսկական անձի մը մէջ. այսպէս մարդկային ընկերութիւնը վարող պէտքերն ու կիրքերը նոյն և նման են անհատ մը վարող պէտքերուն և կիրքերուն. ուստի անհատ անձ մը կը պարտի սորվիլ «Ընդհանուր Ազգաց Պատմութիւն»ը իբրեւ իր յատուկ անձին պատմութիւնը որ հոն ինքզինքը իբրեւ հայելիի մէջ տեսնէ։

Կուզէի գիտնալ թէ ինչ կը նշանակէ բոլոր աչխարհքին կեանքը մարդուն համար եթէ ինք մեռնի եւ աչխարհք արարատ չարունակէ ապրիլ. կամ ինչ նպատակութիւն կունենայ մարդուն կեանքը ինքն իրեն համար եթէ բոլոր աչխարհք աչք գոցել բանալու մէջ մեռնի և ինք չարունակէ ապրիլ։ Ահա կը տեսնենք թէ մարդ

և մարդկութիւն իրարու լրացուցիչ մասերն են, մէկը առանց միւսին չի կրնար կենալ: Արդ, եթէ այդքան սերտ առնչութիւն ունին իրարու հետ, եթէ իրաւ է որ մարդկութիւնը մարդէն և մարդը մարդկութենէն կախում ունին՝ ատկից կը հետեւի որ զիրար լաւ ճանչնալու են: Ահա անգամ մըն ալ կը հաստատուի թէ ինչո՞ւ համար անհատ անձ մը մանրամասնօրէն պէտք է ուսումնասիրէ «Ընդհանուր Ազգաց Պատմութիւնը»:

Իսկ եսասէրը, որ վոյթ չընար թէ ինչպէ՞ս կը կենցաղավարին մարդիկ, թող անգամ մը ինքն իր մէջ ամիսուի, մեկուսանայ. թող ինքն իր հոգւոյն խորերը իջնէ և դիտէ, քանի որ ինքն իրմէ դուրս չի նայիր եւ բաղդատութեան եզր չունի՝ անուղղեցոյց և անառաջնորդ, հայեցողութենէն անել բաւիղին մէջ պարապ տեղը կը թափառի և աննպատակ կը կորսուի:

Ինչպէ՞ս կրնայ ինքզինքը ճանչնալ, ինչպէս կրնայ իր կարողութիւնները կշռել, ինչպէս կրնայ իր պէտքերը դիտել և անոնց օրինաւոր յագեցումը տալ: Ո՛չ, կարող չէ ներքնահայեցողութեամբ իր կեանքի ընթացքը լուսաւորել, խաւարի մէջ ինքնահաճ կը դանդաչէ, ինչ որ կը տուգուի մինչև հիմա հնարուած իմաստասիրական դրութիւններու հակառակամարտ և անմիաբան ընթացքէն:

Հապա որչա՜փ աւելի դժուար է, մանաւանդ նորահաներու, կծկուիլ ներքին աչխարհին մէջ և ձեռնարկել անձնաքննութեան: Մեր անձին վրայ ունեցած մեր բարձր համարումը կամ մեր ԵՍ-ին վրայ կազմած մեր աննպաստ վարկումը մեր անձին հանդէպ կանխակալ կարծիքներով կը նախապաշարէ մեզ և մեր դատողութիւնը կը խանգարէ: Բայց նախապաշարումը և հետեւաբար դատողութեան խեղաթիւրումը ինքնին կը դադրի երբ խնդիր է մեր նայուածքը դարձնել արտաքին աչխարհին վրայ: Հոն, անաչառ և անողոք դատաւոր կը կանգնինք անոնց վրայ որոնցմէ ակնկալութիւն ու երկիւղ չունինք և այն վճիռները որ ուրիշի ընթացքին վրայ կարձակենք՝ մեզ կը սորվեցնեն թէ ինչ պէտք է ըլլայ մեր իսկ կեանքին ընթացքը և ասով ապագային մեր հետեւելիք ճամբուն յատակը կը գծենք:

Թող ուրեմն մարդ կարդայ «Ընդ. Ազգ. Պատմութիւն»ը և յետաձգեայ ակնարկ մը չդիջէ իր սեռին վրայ, տեսնէ թէ իր նախնիք ինչպէ՞ս մինչեւ իր օրերը ծներ, աներ և զարգացեր են. այն ատեն միայն կրնայ հասկնալ թէ որո՞նք են մարդկութեան և ի մասնաւորի մարդուն ապրելու հնարաւոր պայմանները, որո՞նք են մարդկութեան և հետեւաբար մարդուն անկման և բարձրացման պատճառները: Հոն է որ անցեալին անսուտ բերանը կատանդէ վորձառութեան հաղուագիւտ դասեր, հոն աչքի առջեւ կը պարզուի տեսարանն այն խարխափումներուն որոնց կարօտ եղած են հաստատուելու համար օրէնք, կրօնք, քաղաքակրթութեան կարգն ու սարք, ճարտարութիւն, գեղարուեստ, գիտութիւններ և այլն բան: Հոն այն վսեմ և հոյակապ տեսարանին մէջ մարդկային ազգին երջանկութիւնը իր դարաւոր գաղտնիքը կը մերկանայ և մահկանացուներու ճակատագիրը եղող պէտքերու չարքը պարզելով՝ թշուառութիւնը ծնող պատճառներու հետ միասին, անոնց կարելի դարմաններն ալ մեզ ցոյց կուտայ:

Ուստի, եթէ մարդ իր անհատական, ընտանեկան կամ ընդհանրական կեանքին մէջ, «Ընդհանուր Ազգաց Պատմութեան» մեծամեծ ճշմարտութիւններու լուսոյն առաջնորդուի՝ չի գործեր իր նախորդներուն սխալները, հապա կը հետեւի այն չաւիղին զոր անցեալ հանճարներ լուսաճառ գծեցին և կը բանայ նոր ճամբայ մը ուր իրմէ ետքը եկողներ պիտի ընթանան իր յիշատակը յաւիտեան օրհնելով:

Ահա այսպէս «Ընդհանուր Ազգաց Պատմութիւն»ը անհրաժեշտ մաս կը կազմէ բարւոք դաստիարակութեան

և մենք ուրախ ենք որ կարճ միջոցի մէջ կրկին «Ընդհ. Ազգաց Պատմութեան» դասագիրքեր իւրայ կընծայուին այս անհրաժեշտ գիտութիւնը աղայոց աւանդելու համար և կուրախանանք մանաւանդ եթէ այս օրինակը գրգիռ մը ըլլայ նորանոր հրատարակութիւններու, բայց արդէն հրատարակուած դասագիրքեր մեր զգացնել ուզած պէտքը կը լրացնե՞ն միթէ։

Բ.

ԹԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Զափազանց գովեստն է չափաւոր պարսաւ, բայց չափաւոր քննադատութիւնը ոևէ երկասիրութեան արդար գնահատութիւնն է։ Մարդ կը խօսի այն բանին վրայ որուն քիչ շատ կարեւորութիւն կուտայ. և որովհետեւ ոչ ինչ կայ անթերի՝ քննադատին աչքը կը տեսնէ սխալներ հոն՝ ուր հեղինակը բան մը չը նչմարեր։

Բայց երբ խնդիր է քննադատել հայ երկասիրողներու գործեր՝ իրաւացի է հարցընել թէ անդէպ հարուած մը չէ՞ որ անոնց կը տրուի, մեր մէջ հեղինակները գրեթէ վարձատրութիւն մը չունին և շատ անգամ ստիպուած են վրայ տալ տպագրութեան ծախքերը։

Հայը մանաւանդ յարմարութիւն մը ունեցած է պատմական գիտութիւններու համար, նախնեաց մատենագրութեան մեծագոյն մասը պատմական հատորներէ կը կազմուի, Ագաթանգեղոս, Բիւզանդ Փաւստոս, Ղէոնդ Գլակ, Փարպեցի, Եղիշէ, Վարդան պատմիչ, Խորենացի Յովհան Մամիկոնեան, Ղեւոնդ Երէց, Թովմա Արծրունի, Ասողիկ, Լաստիվերտացի, Գանձակեցի, Սմբատ Պատմիչ, Ուռհայեցի, Սեբէոս, Հեթում պատմիչ, Այրիվանեցի, ևլն. մեր այս կարծիքին հաստատութիւն կ'ուտան։

Դարձեալ Տպագրութեան Գիւտէն վերջ շատ լուրջ աշխատութիւններ իւրայ ընծայուած են, ինչպէս Պատմութիւն Հայոց Զամչեան 1784, Պատմութիւն Ձէնկիզխանի, Շահրիմանեան 1788. Պատմութիւն Պոնտոսի, Բժիշկեան 1818. Պատմութիւն ժամանակակից Նուրիխան 1814. Պատմ. Ռուսաց, Այվազովսքի, 1836. Պատմ. Օսմանեան, Այվազովսքի, 1841. Պատմութիւն Պարսից, Թաղիդեանց. 1846. Պատմ. քաղ. խառվութեանց. Խովերտենց 1856. Պատմ. Իտալիայի, Յովհաննան 1864. Պատմ. Դահմաղի՛, Միրզաեան 1780. Պատ. Գաղղիացւոց, Ճարպան 1949. Պատմութիւն Անւոյ, Բժշկեանց 1830 ևլն. ևլն.։

Տարբեր են սակայն զուտ գրական բնութիւն ունեցող երկասիրութիւններ և տարբեր են դասագիրքեր, սուսկ գրական բնութիւն ունեցող երկասիրութիւնը, եթէ զուրկ է պահանջուած յատկութիւններէն՝ անկից ծագած վնասը հասարակաց չէ. ընդհանրութիւնը տուժած չէ զանոնք կարդալու։

Բայց դասագիրքի մը (քանի որ աս հասարակ աղոց դաստիարակութիւնը անկից կախուած է) օգուտն ու վնասն ալ հասարակաց են։ Ուստի իրաւամբ դասագիրք մը կը պահանջուի իրական յատկութիւններ և կը փնտռուի դպրոցական հրատարակութիւններու գլխաւոր յատկութիւնները՝ ճշդութիւն, ուղղութիւն, պարզութիւն ևլն. ևլն.։

Դասիք Ց. էֆ. Խաչկոնցի գիրքը 108 էջերէ բաղկացեալ Ընդհ. Ազգ. Պատմութեան դասընթացք մըն է և անչուշտ, ինչ որ ալ ըլլայ մեր համակրութիւնը իր անձին նկատմամբ, իր գիրքը չի կրնար խոյս տալ ընդհանուր օրէնքէն։ Այս դասագիրքը քննադատելի երեք մասերէ կը բաղկանայ։

Ա. Բուն պատմութիւն։
Բ. Բառգրքոյկ պատմական։
Գ. Աչխարհացոյց տախտակներ։

Նախ.— Դասագիրքին կողքին վրայ կը կարդանք որ հրատարակութիւնը եղեր է «հատանութեամբ Բարիզի համալսարանական ուսուցչապետաց, Է. Լավիս և Փ. Ֆոնսէնի»: Որպէս զի լաւ հասկցուի թէ ինչո՞ւ այդ հատանութիւնը ձեռք է բերուեր՝ կ'սահպուինք արտասպել յառաջաբանէն մաս մը:

«Ներկայ աշխատութեան մէջ հետեւեցայ ակադեմական ուսուցչապետ Էռնէսդ Լավիսի 11—13 տարեկան ուսանողաց համար պատրաստած գործին և Փ. Ֆոնսէնի պատմական աշխարհացոյցին որ ինքնին դասընթացք մըն է: Այս երկու ուսուցչաց հատանութիւնը ստանալու պատիւն ունեցայ: Երկու հեղինակներն ալ հարկաւորը ու հակառը դրած են խորշելով առասպելէն ու զուարճալիէն:»

Այս յառաջաբանէն կը մակաբերուի որ Գիրքին բուն արժէքը՝ առաւել կամ նուազ յաջողութիւնով վերոգրեալ հեղինակներուն գիրքերուն հետեւելուն մէջ կը կայանայ. արդ Դ. Յ. Է. Ֆ. Խաչկոց կրցա՞ծ է անոնց ընդհանուր ուղղութեան հետեւիլ:

Ինքն անգամ կը խոստովանի որ «լիայոյս է թէ՝ դասագիրքի թերութիւններուն ներողամիտ աչօք պէտք է նային. Պատուարժան պաշտօնակիցներ, որոնց խորհրդով կատարելագործելու բաղձանքը կը տածէ ընդ միշտ» (տես. Յառջ.):

Եթէ անկեղծ է իր այս բաղձանքը, (և մենք այս մասին կասկածելու բնաւ իրաւունք չունինք). անչուշտ ուրախ պիտի ըլլայ որ մեր դոյզն կարողութեան չափով իրեն օգտակար ըլլալ չանանք:

Ինը աշխարհացոյց տախտակներ, պատմական բառգրքոյկ մը և մարդկութեան ծագումէն մինչև այսօր տեղի ունեցած քաղաքական դէպքերը ամփոփուած տեսնել հարիւր ութ էջերէ բաղկացող բարակուկ գիրքի մը մէջ, յիրաւի այնքան անակնկալ և գեղեցիկ արդիւնք մըն է որ մարդ կը թերահաւատի և կը փորձուի կարծել

թէ մի գուցէ այդ համառօտութիւնը գլխակարգութեանց ցանկ մը ըլլայ:

Անչուշտ այսպէս չեն հասկնար Լավիս և Ֆոնսէն և համամիտ են ընդունելու թէ նիւթը որչափ կը պահանջէ այնչափ պէտք է զայն ընդլայնել: Տասը տասներեք տարեկան տղայոց դասատուութեան սահմանեալ գործի մը մէջ «հարկաւորը և էականը» դնելու պատրուակը կ'արդարացնէ՞ միթէ չոր ու ցամաք անուններով տղուն միտքը խճողելու դրութիւնը:

Բայց եթէ պատմական մեծ գիծերը այնչափ լաւ համադրուած չեն որ տղան պատճառի և արդիւնքի յարակցութիւնը տեսնէ և համոզուի թէ համերաշխութեան մեծ օրէնք մը կայ հոն և եթէ ցոյց չը տրուի այն պատմական մեծ ներգործնակութիւնը որով ամբողջ մարդկութիւնը՝ որչափ ալ իր այլ և այլ մասերուն մէջ ցեղով, լեզուով և կրօնքով տարբեր ըլլայ, և սակայն միևնոյն մարդկութեան մեծ ընտանիքը կազմելէ չը դադրիր, թէ մարդիկ ամէնքն ալ եղբայր են ազատութեամբ, հաւասարութեամբ և արդարութեամբ իրարու հետ կենակցելու սահմանուած, գոնէ տեսնենք թէ այս Ընդհ. Ազգ. Պատմութեան դասագիրքին մէջ ո՞ր աստիճան հոգ տարուած է ոգոյ պարզութեան և ճշդութեան:

Էջ 86. Մինչև ժէ դար՝ Բրուսիա աղքատ և անծանօթ էր:

Էջ 87 Բրուսիա ԺԶ դարուն Տեւտոնեան ասպետաց ձեռքն էր. 1525ին դքսութիւն մը կազմեց և 1617ին ժառանգութիւն եղաւ Պրանտէպուրկի մարքիզութեան:

Դիտողութիւն.— Եթէ ժէ դարուն անծանօթ էր Բրուսիա, ինչպէ՞ս գիտենք աղքատ ըլլալը, ինչպէ՞ս գիտենք 1525ին դքսութիւն մը կազմած ըլլալը, ինչպէ՞ս գիտենք 1617ին Պրանտէպուրկի մարքիզութեան ժառանգութիւն իյնալը:

էջ 54 Եւրոպական Օսմանեան։

Դիտողութիւն.— Դիտենք որ Եւրոպական Թուրքիա կամ Եւրոպական Տաճկաստան կայ. նաև Օսմանեան Պետութիւնը կընդարձակուի աշխարհիս երեք մասերուն մէջ։ Օսմանցիք ալ՝ Մէմալիքի Մահուսէի Շահանէ, Մէմալիքի Օսմանիէ, Աւրոբայի Շահանէ կ'ըսեն բայց ոչ երբէք Օսմանեսան։

էջ 70 Ութը տողի մէջ Մեքսիկոյի անունը երեք տարբեր կերպ կը տառադարձուի Մեխեկա, Մեխիկա, Մեխակա. ո՞րն է չիտակը։

էջ 13 Միջին դար.— Հին ազգաց պատմութեան մէջ տեսանք չարք մը ժողովրդոց (որք) իրար յաջորդելով ու իշխանութիւնը տարածելով՝ ազգային քաղաքականութիւնը տարածեցին։

Դիտողութիւն.— Ո՞վ որ կրնայ թող իմաստ հանէ վերոգրեալ տողերէն։

Երկրորդ.— Սրգևօք անուանական բառգիրքի մը առջև չենք գտնուիր երբ գիրքին ետին գտնուած բառգիրքին երեք էջերը դարձնելէ ետքը անոր ծայրը կը հանինք։ Գիրքի մը կցուած բառգիրքը՝ գոնէ լուծելու է նոյն գիրքին մէջ գտնուած ամէն դժուարիմաց բառերու իմաստը, բայց այդչափ անձուկ միջոցի մէջ չէ կրցած զետեղել նոյն իսկ գիրքին մէջ գտնուող աթոռ, պահակ, պատգամաւոր եւն. եւն. բառերը։

Թերեւս իմաստութիւն էր 11 էն 13 տարեկան տղոց կրթութեան սահմանուած գիրքի մը մէջ բնաւ դժուար բառ չը դնել՝ ոչ ալ բառգիրք։ Այն տեղն գիրքին մէջ գոնէ երեք էջ տեղ կը չահէր և տղեկին ալ խնայած կ'ըլլար իր բառգիրքին կարգ մը ճապաղ սահմաններն ու բացատրութիւնն, այսպէս։

էջ 104 Բանասիրութիւն, այն գիտութիւնն որուն նպատակն է գլխաւորաբար հետազոտել գրական գործերն ու բարբառներն՝ իրենց բազմատեսակութեան,

գրին և բանաձեւութեան քերականութեան համեմատ։

էջ 104, Արհեստականութիւն.— Անունք որք կը դաւանին Արիոսականութեան, զոր քարոզեց Դ. դարուն Արիոս հերետիկոս։

Երրորդ.— Աչխարհացոյցներ կը գտնենք էջ 16, 36, 45, 48, 56, 60, 64, 71, 81, որոնց և ոչ մէկուն վրայ երկայնութեան գիծ կայ, և ոչ մէկուն վրայ լայնութեան գիծ կայ, և ոչ մէկուն վրայ աստիճաններ նշանակուած են, և ոչ մէկուն վրայ ծովը ցամաքէն որոշուած է. կը տեսնուի թէ համբակ ձեռքի մը ընդօրինակութիւնն են անոնք։ Թերեւս աւելի խոհեմութիւն կ'ըլլար. Փոնսէնի հաւանութիւնը ձեռք բերելէ ետքը, փորձ գծագրիչի մը յանձնել անոր աչխարհացոյցները։

Մենք՝ որ համակրելի ուսուցիչին հրաւէրին անսալով աւ այժմ մեր այսքան դիտողութիւններն հրապարակեցինք, գիտենք որ մեզ համամիտ պիտի գտնուի ընդունելու թէ իր գործը անդրանիկ ձեռնարկի մը անխուսափելի դժուարութեան բաղխուած է և կը հաւատանք որ ժամանակն ու փորձառութիւնը նպատակայարմար պիտի ընծայեն հրատարակելի այն գործերը որոնց քիչ մը երկար ցանկը գիրքին թիկանց վրայ չարելու յոգնութիւնը յանձն է առեր։

ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆ

Ի. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

ՀԱՆԴԷՊ ԻՐ ՅՈՒԲԵԼԵԱՆԻՆ

Ա.

Յոբելեանը բաւմարդիւն մանկավարժին եղած նիւթական փոխարինութենէն աւելի նշանակութիւն մը ունի։ Բանասիրութիւնը՝ յանձին Պէրպէրեանի, կը տեսնէ յայնի գրագէտը և անոր գրական գործունէութեան ոչ նուազ արդիւնալից չրջանն ալ կը փութայ ծնանիլ։

Պէրպէրեան, ինչպէս իր նախկին սաներուն, նամանաւանդ մեզ կը վերաբերի. Պօլսոյ այլ և այլ թաղերուն մէջ մինչ չէ՞ հնչած իր արծաթեայ քաղցրալուր ձայնը։ Հոս սիրելիի մը գերեզմանին վրայ, հոն լսարանի մը բեմէն, կամ պարգեւաբաշխութեան մը սրահին մէջ, ուրախ թէ տխուր մեր ամէն հաւաքոյթներուն մէջ մեզ հետ արտասուած և մեզ հետ ժպտած է։

Իր ազնիւ սիրտը, քաղցր ու համբոյր վարմունքը, իր անզուգական բարեկրթութիւնը նոյն իսկ իրեն հակառակ խորհողներն ալ իրեն սիրաշահած են։ Ուսումնական Խորհրդոյ և զանազան ժողովներու մէջ իր գործօն պաշտօնավարութիւնը դինքը մեզ ամենուս անձնուէր եւ սիրելի դարձուցած են։

Յարգելի յոբելեարը գրական հրապարակին վրայ երեւցած է ժամանակով չատ կանուխ և այն օրերու թերթերը մեզ հասցուցած են անընդհատ իր հմտալից բանասիրականները։ Եւ դեռ մօտերս չը կարդացինք միթէ իր գերմաներէնէ թարգմանած սիրուն տաղերը եւ ժամանակակից գրականութեան վրայ պարզած տեսութիւնները «Մասիս»ի մէջ։

Բայց եթէ ուզենք մանաւորաբար նկատել իր մանկավարժական գործունէութիւնը՝ պիտի տեսնենք որ մեծապէս օժանդակած է գեղեցիկ դպրութեան մեր մէջ ծաղկելուն իր բազմատեսակ հրատարակութիւններով որ՝ որչափ մեր յիշողութիւնը կը ծառայէ, ամփոփեցինք հետեւեալ ցանկին մէջ։

1870. — *Անիծեալն.*
1871. — *Բանք հաւատացելոց.*
1877. — *Առաջին տերեւք.*
1880. — *Ժողովրդային զբօսանք.*
1880: — *Գեղեցիկն ու Գեղարուեստ.*
1883. — *Հերման և Դորոթէա.*
1883. — *Քաղ. Տնտեսութիւն.*
1855. — *Առաջ. գիրք. Ֆր. Թրգ.*
1885. — *Մարդիկ եւ իրք.*
1885. — *Դրամ.*
1904. — *Խոհք և Ծուչք.*
1907. — *Դպրոց և Դպրութիւն.*

Մեր գրագէտները նախորդ դարուն մէջ ունեցած են իրենց յատուկ լեզուաբանական դրութիւն. զոր օրինակ, դրութիւն Այվազովսքի, Գարագաշեան, Թերզեան, Իւթիւճեան, Մամուրեան, Միսաքեան, Ռուսինեան, Տէմիրճիպաշեան, Օտեան, Զերազեան։

Պէրպէրեան ալ ունեցած է իր լեզուաբանական որոշ ծրագիրը որ հինը նորին հետ հաշտեցնելու բանաւոր դրութեան մէջ կը կայանայ։ «Աչխարհաբարը՝ միութիւն, կանոնաւորութիւն, ճոխութիւն ստանալու համար, կը կարօտի գրաբարի օժանդակութեան, միայն թէ խնդիրը այդ օժանդակութեան չափին վրայ է։ Յառաջ. Առջ. Տերեւք 1877»։

Պէրպէրեան այդ չափը աշխարհաբարի զարգացման ընթացքին համեմատեց և երբ տարիներուն բոլորուելուն

հետ նոր լեզուն քիչ քիչ կոկուեցաւ՝ ինքն ալ խիզճ չըբաւ մեզմով գրաբարէն հեռանալու և 1870էն սկսելով մինչեւ 1885 ինքն իրեն հետ լեզուի մասին զանազանեցաւ։

Նորաբանութիւններն ալ չի վարեց իր գրականութենէն և անոնց զգուշաւոր գործածութեան կարելի է հանդիսատես ըլլալ իր երկերուն մէջ։ Նաեւ չենք կարծեր որ գաւառաբարբառը կարնամարհէ, բայց ծայրայեղութիւնը՝ գրական ինչ պատրուակի տակ ալ ծածկուի, զինքը իրաւամբ աններող կը գտնէ։

Բանասիրութեան համար իսկապէս հաճոյալի ժամանց մըն է զբաղիլ այսպէս ողջամիտ սկզբունքներու վրայ հիմնուած իր լուրջ գրականութիւնով և հաստատել թէ ազնիւ յօրելեարը մեր հազուագիւտ հեղինակներու չարքին մէջ իրեն յատուկ տեղ մը գրաւած է։

Բ.

ԹՈՒՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐՆ

Բանիմ Հաւատացելոց, Անիծեալը, Հերման եւ Տորոթէա

Թարգմանութիւնը բաղդատական լեզուաբանութեան փորձաքարն է. հոն է որ լեզուի միակողմանի համոզումը ճախողուածներու կը հանդիպի և կը մատնէ թարգմանիչին տկար կողմը։

Բառերուն առումը մէկ լեզուէն միւսը երբէք չի զուգադիպիր. արդարև այսպէս պէտք է ըլլայ. միեւնոյն գաղափարանիշները ազգէ ազգ, ժողովուրդէ ժողովուրդ, տարբեր ազգութեան տակ չե՞ն ծնիր, բառերը տարբեր ժամանակներու մէջ չե՞ն ապրիր և անոնց յաճախութիւնը կամ մոռցութիւնը տարբեր պատճառներէ յառաջ չի՞ գար։

Թարգմանիչը ուրեմն ամէն մէկ լեզուի յատկաբանութիւններու պատմութիւնը պէտք է սերտէ, պէտք է ամէն մէկ ոճերու գործածութեան տեղը որոշէ և ասացուածներուն տեւականութեան սահմանը գուշակէ և բառ բառի դէմ հանել չջանալու տեղ՝ համազօր իմաստներ գտնէ։

Յայտնի է թէ թարգմանութիւնը կը խանգարէ բնագիրին խօսքերուն քերականական չարքը, կը չնչէ չեչտերը բանաստեղծին տաղաչափութեան սղումները, հատածները, ոտքերուն թիւը և արձակ պարբերութիւններու ներդաշնակութեան հմայքը որ նոյնքան հեղինակութիւններ են։

Թարգմանիչը օտար լեզուի նրբութիւններուն հմուտ և իր բնիկ լեզուի տրամադրած հնարքներուն տեղեակ պէտք է ըլլայ և ստեղծէ բնագրի այն ձեւերը որ լսելիքը գգուելով՝ միտքը կը հաճեցնեն, կամ գործածած բառերու ծագումին մէջ ամբողջ պատմութիւն մը խտացընելով՝ անակնկալ գաղափարներու նոր հորիզոններ կը բանան։

Թարգմանիչը պէտք է թափանցէ բնագրին իմաստը, պէտք է սիրէ հոն յայտնուած գաղափարները, համակուի անոնցմով, առլցուի և յորդէ, և երբ օտարէն ի Հայ լեզու՝ իր բնիկ լեզուին մէջ ի նորոյ հեղինակէ թարգմանած գիրքը։

Այս կրկին առեղծուածն է զոր կը ջանայ լուծել Պէրպէրեան իր Անիծեալը, Բանք Հաւատացելոց, Հերման և Տորոթէա գործերուն մէջ։ Եւ եթէ անոնց մէջ բնագիրի հաւատարմութեան այնքան հետքեր կը գիտուին՝ պատճառն այն է որ իր բնիկ լեզուէն զատ, գիտէ հաւասարապէս Արաբ, Յոյն, Ֆրանսերէն, Անգլիերէն և Գերմաներէն լեզուներն ալ։

Իր թարգմանութիւններուն գլխաւոր յատկութիւնն է իր ինքնութիւնն ուրանալ և հեղինակին իսկութիւնը երեւան բերելը։ Անոնք որ Լամբրնէի անպաճոյճ բայց

վեսեմ և ներդաշնակ ոճին ճաշակը առած են՝ մեզ հետ պիտի համամասին նոյն վճիռը տալու. այսպէս «գառնասունչ ձմրան խստութենէն յետոյ նախանձամոլութիւնը հետ եղանակ մը կը բերէ, և փոքրիկ թռչնիկը իր դաշտաց մէջ կ'օրհնէ այն բարերար ձեռքը որ իրեն կրկին չնորհեց և աւատոմոլութիւն և չերմոլութիւն և իր ընկերը և իր անուշիկ բոյնը: էջ 1 Հանք հատատագրոց, 1871»:

Օտարին գեղեցիկ դպրութիւնը մայրենի լեզուին վերածել հարկաւ օգտակար ձեռնարկ մըն է. սակայն չենք կրնար ըսել թէ բնագիրներու ընտրութեան մէջ մեր թարգմանիչները միշտ այնքան յաջող, ոչ ալ այնքան փափկանկատ եղած են որչափ Պէրպէրեան:

«Այսքան երկար աւանդ գրականութիւնը մոլութեան ի նպաստ ի կիր արկանելէ յետոյ, ժամ է որ բարոյականութեան ի սպաս գործածեմք զայն: Նկար. ԺԴ. Հերման և Տորոթէա. 1883»:

Պէրպէրեանի բարոյական նկարագիրը նոր փայլ մը կոտայ իր գրականութեան և բանասիրութիւնը կը պարտաւորէ նոր տեսակէտ մը դիտել իր գեղեցկահիւս երկասիրութիւնները:

Փ.

Ա. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆԻ ԿՆԱՐԸ

Առաջին Տերեւ

Արդեօք բանաստեղծ մըն է այն որ երկնեց Առաջին Տերեւի ոգորկ և քնքուշ տողերը: Եթէ Մուսայից աշակերտել կը նշանակէ վշտակիրել և հիւծիլ և արիւն հոսող սրտէ մը թռած հոգեցունց տաղեր արտադրել՝ բարեբաղդ համարելու ենք ինքզինքնիս որ Պէրպէրեանի քնարը՝ Դուրեանի և Պէշիկթաշլեանի չախչախուած քնարին պէս, գինքը տարաժամ չէ լացուցած ու ախուր յոյզերու անբաւ խորութիւնը իրեն անծանօթ է թողուցած:

Բայց եթէ ճարտար քերթող մը ուզենք տեսնել

Պէրպէրեանի անձին մէջ՝ բնաւ չենք սխալիր, ինչու որ իր մարգարտաշար տաղերը կը վկայեն թէ լիովին տիրացած է լեզուին ներդաշնակութեան և գիտէ խնամել տաղերուն չափն ու տարազը, թէ իր տաղանդին մտերիմ են չեչտ, ոտք և յանգ:

Նաև թարմ նիւթերու սիրուն անակնկալին հետ չ'անարգեր ներչնչումի հասարակաց տեղիքը ուր յաջողութեամբ կը մրցի իր նախորդներուն հետ. վստահ ենք թէ նոյնը պիտի խորհին անշուշտ անոնք որ Ոնց գաս իմ շուտևակը և շուտևակն անուշ բողոքէն կարգալէն ետքը ակնարկ մը չրջեն իր Առ Լուսին գրած տաղին վրայ. Տես Առաջին տերեւք էջ 19 Պոլիս 1877:

Այսու հանդերձ երբ անողոք բազդը իրեն ալ չի խնայեր, և իր սիրելիները կը սկսի մէկիկ մէկիկ իրմէ կողոպտել, իր կոյս քնարին առաջին թրթռումէն մինչև իր ընտանեկան Մուսային գողարիկ Սաւետերգը և անկէ ալ մինչև իր երջանկութեան բաժակին լեղի խառնուիլը, հետզհետէ իր աւիւնը կը բորբոքի և իր կրած կսկիծները իրմէ խլած ճիչը գինքը մերթ հանճարին բարձրութեան կը հասցնէ:

Դ.

Ա. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ ԵՒ ԱՐԹԱԿԱՆ ՍԵՒ

Գաղ. Տճտեսութիւն. Ա. Գիրք Ճր. բարգմանութիւն

ՄԱՐԴԻԿ ԵՒ ԻՐՔ

Մեղադրանքի արտայայտութիւններ երբեմն իրական ներքողներ են: «Պէրպէրեան իր դիրքը չը չահագիտեր, իր գրագէտի անունը հնչուն դրամի չը վերածեր, չը փնջանիր դասագիրք չինելու, գործի մարդ չէ»: Այսպէս կ'ըսէր և կը մխար ընչաքաղց հրատարակիչ մը որ անոր չահաւէտ առաջարկութիւն մը ըրեր և մերժում մը կրեր էր:

Կը հաւանինք որ Պէրպէրեան գործի մարդ եղած չըլլայ և եթէ այդպէս է՝ անով իր արժանիքը պակսելու տեղ կ՝աւելնայ։ Պէրպէրեան ապսպրանքի վրայ գիրք երբէք չէ պատրաստած, երբէք չէ քաջալերած այն խառնաիմթոր դասագիրքերու երեւումը որ առանց կըրթական որոշ ծրագիրի կը հրատարակուին։

Եւ եթէ Գալաճեան. Արամեան, Ն. Պէրպէրեան, Պաղտատլեան, Թորոսեան, Զարդարեան, Դաւիթեան, Մատթէոսեան ևլն. իրենց հրատարակչութիւնով գրականութիւն ոևէ ծառայութիւն մատուցած են՝ պէտք է խոստովանինք որ չատ անգամ չեն ըմբռնած գրականութիւնը չահեցնելով իրենց նիւթական չահը ապահովելու պարտականութիւնը։

Արդ, եթէ բազմաթիւ դասագիրքեր չէ հրատարակած Պէրպէրեան՝ գոնէ հրատարակածները լաւ են և իր Քաղաքական Տնտեսութիւնն ու Առաջ. գիրք Ք. Թարգ. տակաւին կը վնտռուին։ Ուրեմն յառաջ մխտինք իր գրական արտադրութիւններուն քննութեան մէջ և պիտի համոզուինք թէ անժխտելի իրաւունք ձեռք բերած է մեր համարման իր ինքնագիր երկասիրութիւններով։

Թող Զօհրապ, Կամսարական և ուրիշներ վիպական սեռը մշակեն. Թող Բասիլ Թերթօններու դարագլուխը բանայ մեր մէջ. Պէրպէրեան, ինք դասական մըն է, ինք սուկ գեղեցիկին, ճշմարիտին և բարիին սիրահար է և կ՝զբաղի գրական այն հարցերով որ գեղեցկագիտութեան օրէնքներուն բարւօք կիրառումը կ՝ապահովեն։

Բանագատութիւն մըն է Մարդիկ եւ իրը որով գրական ճաշակը կրթել և գրական զեղծումները սանձել կը ջանայ։ Լեզուին կերպական մասէն աւելի, անոր էական մասին կարեւորութիւն կուտայ. բառերու հետ խաղալու տեղ՝ անոնցմով բացատրուղ գաղափարները կը մշակէ։ Ողջամտութիւնով և անբաղդատելի կորովով կը դատէ թէ Նորայրը, թէ Նուպարը, թէ Չիլինկիրեանը՝ և չի

խնայեր նոյն իսկ Տիկին Ս. Տիւսաբի բայց նաև անոնց բարեմասնութիւններն ալ կը թուէ և բանասիրութիւնը իր վճիռները ճշդելու համար չատ անգամ անոնց վերադարձ մը ընելու պէտքը կը զգայ։

Զամօրճեանի ամոյն դէմքը իր ճշդութեան կողմանէ կը հաւասարի այն նկարագրին զոր տուած են Ոսկան, Մամուրեան, Չիլինկիրեան, Մկիք. Մուրատեան, Պարոնեան, Գաթրճեան և Իւթիւճեան որուն գայրոյթի մաղմաղը հրահրեց անցեալ օր Զամօրճեանի ուխտեալ փաստաբանը և անկէ պատչառ բացատրութիւն մը ստացաւ «Տես 1 Սեպ. 1901 Մասիս»։

Զարմանալի պիտի ըլլար եթէ այդքան սուր գիտող մը մեր բնիկ բողոքական պատուելիներն ալ իրերու և մարդոց կարգը չ՝անցնէր որ նոյն իսկ այսօր գրական ձեռնհասութեան խնդիր մը (Տես էջ 91 Մարդիկ և իրք 1885) աստուածաբանական խնդիրի մը հետ կը չփոթեն։

Արդարև հոգեւոր երգերու մէջ չէչտերու սխալ կիրառութիւնը ուղղելու տեղ՝ Հորոն կը դատափետեն որ վերջապէս Բիւրակի նոր չրջանի երկրորդ թուոյն մէջ աւելի բան մը չէր պահանջած։

Բայց Պէրպէրեանի առաւելութիւնը հոն է որ ՇԱՐԱԿԱՆԻ խօսք չընար, խնդիրը աւելի կընդհանրացնէ և տարիներ առաջ կը հաստատէ ինչ որ Բարգէն վարդապետ տարիներ առաքը կը կրկնէ թէ «Ամերիկեան հաստատութիւններէն յառաջ եկած ազգայիններ անգղիերէն կը բաւրեն նոյն իսկ իրենց արտասանութեան մէջ. Տես 14 Սեպտ. 1901 Մասիս»։

Իսկ բանասիրութիւնը վերապահումն ընելով բողոքական պատուելիներէ ցանցառ բացառութեանց համար՝ մեղմացուցիչ պարագայ չի գտներ գրական սխալներ յաւէրժացնողներու մասին և իրաւունք կուտայ Ռ. Պէրպէրեանի։

Ե.

Ռ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ ԵՒ ՀՈՒՑՈՐՈՒԹԻՒՆ

Ռ. Պէրպէրեան հազիւ բեմին վրայ կ'երեւայ՝ բազմութիւնը կը լռէ. կը խօսի՝ մտիկ կընեն. կը չեչտէ խօսքը՝ և անա յանկարծ որոտընդոստ ծափահարութիւն մըն է կը սկսի։ Ինչ է վարպետին պերճախօսութեան գաղտնիքը, ինչու տակաւին անմրցելի կը մնայ իր մշակած գրական այս սեռին մէջ, ինչպէ՞ս կը հմայէ իր հոս ունկընդիրները։

Տարակոյս չիկայ որ իր արձաթեայ քաղցրահնչիւն ձայնը մեծ դեր կը կատարէ իր առեներաբանութիւններուն լաւ ընդունելութիւն գտնելուն մէջ, իր անսեթեւեթ սակայն ազնիւ ձեւերն ալ հրապոյրով լեցուն են. բայց իր բանախօսութիւններուն յաջողութեան գաղտնիքն այն է որ Պէրպէրեան զինքը մտիկ ընող բազմութեան աչքերուն մէջ անոնց պէտքերը կը կարդայ, անոնց կամքին ընդ առաջ կերթայ և անոնց գոհացում կուտայ։

Պէրպէրեան կատարեալ հոգեբան մըն է, մարդուն սիրտն ալ իրեն համար ծածուկ տեղ մը չունի. աւելցուր այս ճշմարտութեան նաև ոճի ազնուութիւն, գաղափարի վսեմութիւն, և բացատրութեան չքեղութիւն և այն ատեն կը հասկնաս որ իր համբաւը ձրի չէ չտներ։

Հռետորական չարժումներուն մէջ ժուժկալ է, գիտէ իր ձայնը բամբ ընել առանց պոռչտուքի, իր խօսքերը կը չարմարցնէ զինքը չրջապատող մարդոց և գտնուած միջավայրին, անոնց միտքի ըմբռնումին կը խոնարհի, իր բանախօսութիւնները միշտ թարմ են և տեղ մը արտատնած ճառը ալ ուրիշ տեղ երբէք չի կրկներ։

Արձիւի աչքով կը դիտէ հոգեբանական վայրկեանին գալը, այն ակնթարթը ուր ունկնդիրներուն յուզմունքը կը հասնի գերագոյն աստիճանին։ կը ցնցէ ամէնէն թմրածն ալ, թափ մըն ալ լինք կուտայ և բերնէն կը թռցնէ այն կրակոտ բառերէն մին որ կը չափչտակեն բազմու-

թիւնը և անոր որոտընդոստ ծափերը կը խլեն։

Իր կրթական ճառերը, իր դասախօսականները, իր գեղեցիկն ու գեղարուեստը, իր թշուառութիւնն ու գութը, իր ժողովրդային զբօսանքը, իր դրամը, նոյն միջոցին կը դիմեն և նոյն հնարքով կը յաջողին։ Սփոփ որ իր բանախօսութիւններուն ամրողջութիւնը և թերևս լաւագոյնները հրատարակուած չեն։

Առնենք (Գեղեցիկն ու գեղարուեստը), հոն իր քնարանին մէջ կը պարզէ թէ ի՞նչ է իր ընտրած նիւթը, յետոյ կը բացատրէ թէ ի՞նչ է նկարչութիւնը, քանդակագործութիւնը, երաժշտութիւնը ևայլն, թէ որքան մեզի պէտք են, կը փաստէ, կը հաստատէ և որքան յուզիչ կըլլան իր խօսքերը երբ կը յայտարարէ թէ մենք ալ ունեցած ենք մեր Այվազովսքին և յանկարծ կը գոչէ՝

«Գետն յովկէան կը գիմէ, ծիծառն ի գարուն,
«արտոյտն յարչալոյս, արծիւն յարեւ. իսկ մարդ կը դիմէ
«դէպի գեղեցիկն ու բարին։ Էջ 33 Գեղ. և Գեղարուեստ 1880 Կ. Պոլիս։

Եւ երբ թշուառութեան և գթոյ զուգակշիռը կընէ, ու կը հաստատէ թէ մեր բոլորտիքը սրբուելու չատ արցունքներ կան, թէ մեր ազնիւ ազգն ալ անմասն չէ գթութեան սուրբ զգացումէն՝ իր խօսքը կամփոփէ և կը գոչէ՝

«Ժողովուրդի մը մէջ որչափ աւելի քաղաքակրթու-
«թիւն կայ նոյնչափ աւելի գութ կայ։ Սէրն է գերագոյն չաղթանակ քաղաքակրթութեան։ Էջ 69, Թշուառութիւն և Գութ. 1886. Կ. Պոլիս։»

Նոյնպէս ժողովրդային Զբօսանքին մէջ լաւ կը բացատրէ անմեղ զբօսանքներու պէտքը, կը թուէ հաստատական ժողովրդային զբօսանքներ. կը հասկընէ թէ մեր մէջ նորամուտ պարահանդէս, ծառահանդէս, նուագահանդէս որչափ օգտակար նոյնչափ տակաւին մեր միջավայրին անյարմար կողմեր ունին և երբ կը հաստատէ

թէ մենք յաւէտ սիրող ենք անմեղ զբօսանքներու, յանկարծ կը գոչէ՝

«Դուք լաւ գիտէք, դո՛ւք որ ընտանեաց գլուխն «անցած էք, թէ Սուրբ անխառն զուարճութիւնը պար- «տուց կատարման մէջ դրուած է, թէ ընտանիքն իր մէջ «միայն կը բովանդակէ զբօսանք և սփոփանք։ Էջ 69 «Ժող. Զբօսանք 1880 կ. Պոլիս։»

Ո՛չ, Պէրպէրեան քանքարաթաքոյց մը չէ երբէք, Պէրպէրեան մազ ամենուս կը վերաբերի իր գրական գործունէութեամբ և մեր չնորհաւորութիւնները կը մատուցանենք իրեն որ եղած է յաւէտ ճարտար քերթող, յաջող թարգմանիչ, կատարեալ մանկավարժ, իսկատիպ հեղինակ և պերճախօս ատենաբան։

Զ.

ԽՈՀԱՐ ԵՒ ՅՈՒՇԱՐ ԴՊՐՈՑ ԵՒ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

Շիլլէլաճօա պատրոյգը անգամ մը եւս կարծարծի, առկայծեալ ճրագը վերջին անգամ մըն ալ կը բոցավառի, իր լոյսը կ'արձակէ և կը մարի։ Պէլպէրեան՝ իր հաչիւը աչխարհիս հետ փակելէ առաջ, անգամ մըն ալ կամիրուիէ իր ոյժը և կարտադրէ իր վերջին հատորները։

Իր կողակցին ողբալի մահր տուն կուտայ իրեն խոհի եւ Ցուշիի տողերը և Դպրոց ու Դպրութիւնը իր սպառ սպուռ գրուածոց հաւաքածոյն է, և որքան ընդարձակ նոյնքան հետաքննական է նիւթին հաւասար։

Իցիւ պատեհութիւն ունենայինք առանձին հատորի մը մէջ քննելու Հայ դպրութեամբ զբաղողներու գրական ձեռնհասութեան պայմանները եւ նոյն առթիւ կարելի պիտի ըլլար Ռ. Պէրպէրեանի հատուն տարիքի այս գործերն ալ գնահատել ուրիշ մպրեննագիրներու երկասիրութեան հետ։

ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

ԱՐՈՒԵՍՏ ՏԱՂԱՋԱՓՈՒԹԵԱՆ

ՅՕՐԻՆԵՑ Ց. ԳՈՒՐԳԷՆ

Ա.

ԴԻՒԱՆՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀՈԳԵԿԱՆ ՎԻՃԱԿ

Ընթերցող հասարակութեան մտքի տրամադրութիւնը և գրական հոգեբանական վիճակը աւելի կազդեն գրականութեան վրայ քան մամլոյ ազատութիւն և կամ նախնական գրաքննութիւն։ Ժողովուրդի մը գրականութեան այլեւայլ երեւոյթները կը բնորոշեն անոր բոլորած կեանքի չրջանր։

Մեր գրականութեան մէջ տագաչափութիւնը ստացած է տիրող հանգամանք և բանաստեղծութեան լեզուն կը գլէ կանցնի բանաւարութիւնը։ Արդեօք հոգեկան վատառողջ վիճակի մը յատկանիշն է այս և հետզհետէ վերացական ժողովրդի մը կը գառնանք, ինչո՞ւ կը մշանչենաւորի մեր այս հակումը։

«Կեանքի մէջ այնպիսի ժամեր կան ուր մարմինը կը տիրանայ ու միտքը կընկճի, շուրջ բաներ ըսելու բոլոր կարողութիւններն կը սպառին ու կը թմրին, դառն ճշմարտութիւններ սիրտը կը ցեցնեն ու կը բեռնաւորեն եւ ինք պայծառ հորիզոնի մը կարօտ կ'ըղձայ. անոնց առանձին ժամերու մէջ մարդ բանաստեղծութեան կը դիմե, ըստ Նիկողայոս Զօրաեանի։

Ափսո՛սս ուրեմն մեր հաւաքական աղետից ուրիշ լաւագոյն դէրման չէ մնացած քան հեշտօրօր երազանքի քնացնող ներդաչնակութիւնը։ Գոնէ այդ համայիչ լեզուն երգէր միմիայն ազնիւ ցգացումներու աղդեցութեամբ կատարուած գեղեցիկ գործներ, հարկաւ այդ

սերագործակցութիւններ հռչակող քնարը մեր սիրասիրուն սիրելով մեր յառաջդիմութեան հզօր գործիքը կը դառնար։

Ուսման քերթուածոց կանոնները սահմանող հմտալից երկասիրութիւններ անհրաժեշտ պէտք մըն են և մենք ուրախ ենք որ այս մասին մեր գրականութեան ճչմարիտ սովը գոհացնել կը փորձեն մին խոնարհ միւսը կարկառուն երկու գրողներ։ Այսպէս, հազիւ Ս. Մ. Գասպարեանի Տաղաչափութիւնը 1895ին հրապարակ կ'ելլէ՝ Յ. Գուրգենի Արուեստ Տաղաչափութիւնը կուգայ անոր հետ մրցիլ և թերեւս անոր տեղը բռնել։

Բ.

ՀԱՇՈՒՕՓԱԿ

Գրական համբաւին տեւականութիւնը երաշխաւորելու համար՝ գրողին արտադրած երկերու քանակէն աւելի, անոնց որակը պէտք է։ Մի՛թէ համբաւին արժէքը քաշո՞վ կը կշռուի, քիչ կամ շատ գիրք հրապարակ նետած ըլլալը նշանակութիւն չունի յետագային գնահատման արժանանալու համար։

Ուրախ ենք որ պատեհութիւն ունինք անգամ մըն ալ խօսելու Յ. Գուրգենի վրայ որ իր պահպանողական ոգիով գէթ տասն մը դանդաղեցուց գրաբարէ մեր տառապաժամ հրաժարումը և ալ աւելի ասով իրեն գրական անուն մը չինաց քան իր գրական ծրարով որ պէտք է խոտովանիլ արդարեւ նիհար է։

1.— Ձառ	1879
2.— Ուղղեւորութիւն յԱթէնս	1885
3.— Ճաշակ Ոսկեդէն Դպրութեան	1886—8
4.— Պատկեր աշխարհիկ Դպրութեան	1891—2
5.— Արուեստ Տաղաչափութեան	1897

Այսուհանդերձ թող չըսուի թէ ակումբի մը մէջ խո-

սած եզական ձառը նշանակութենէ զուրկ է, թէ հիմա այնքան առատ եւ պէտք եղածէն աւելի խօսող ունինք։ Չէ՞ մի որ ատեն մը խօսողէ աւելի գործող կը գտնուէր և այդ բացառիկ ճառը չէ՞ որ գրական հրապարակին մուտքը իր առջին բացաւ։

Իր Ուղղեւորութիւնն յԱթէնս ալ անշուշտ պիտի դատափետուի իբրև նմոյշ մը այն փորձերուն որ եղան տաքուկ աչխարհաբարի յեղյեղուկ ձեւերը պաղուկ կաղապարներուն մէջ սառեցնելու։ Բայց քանի որ Ռուսենան, Օտեան եւ այնքան ուրիշներ փորձեցին իրենց խելապատակէն եկած նմոյշին վրայ ձեւելու խեղճ աչխարհաբարը՝ նորոյթի հետեւիլը չանգանք մը չենք սեպեր յարգելի քննադատականին։

Իր Ոսկեղէն Դպրութեան պարբերականը ծառայեց սակայն պարունակելու նախափորձերը Ա. Մ. Գարագաչեանի կատարած Լափոնդէնի ձախող թարգմանութեան որուն մէկ դոյզն ճաշակը տուինք այս գիրքին մէջ Տես էջ 89։

Իր Պատկեր Աշխարհիկ Դպրութեանը ծառայեց աչխարհաբարի կենսունակ զանազանութիւնը յաւերժացնելու որով հաստատած եղաւ թէ կենդանի լեզու մը նետու որով հաստատած եղաւ թէ կենդանի լեզու մը ձեւակերպողը ժողովուրդն է եւ ոչ այս կամ այն ինքնակոչ գրագէտ։

Իր Արուեստ Տաղաչափութեան տեսրին կէսէն աւելին յատկացուած է պարունակելու այլ և այլ քերթողական տարընտիր բանաստեղծութիւնները, որոնք գործին յաւէտ կուտան հատաքաղի երեսյթ։

Արդ կրնա՞նք իր ցանկագրուած երկերէն հետեւցնել թէ ինք աւելի ուրիշներու գրական արտադրութիւններն հատաքաղ մը ըլլայ քան գրականութիւն արտադրող մը և թէ իր հրատարակութիւններուն մէջ իրմէ աւելի ուրիշներն են որ կը խօսին։

Ո՛չ անչուշտ, որչափ ատեն որ գրող մը կենդանի է, նոյնքան ատեն յոյս կայ որ ուրիշ երկ արտադրէ և գիտենք որ կարապին երգն է երգերուն գեղեցկագոյնը։ Սակից զատ, քանի որ Պատ. Ուսումնական Խորհուրդը «այս վերջի գիրքին գործածութիւնը չերմապէս կը յանձնարարէ յԱզգային վարժարանս. Տես Ար. Տաղաչափութեան էջ 7.» առիթ կունենանք այս Գրական հատուածներու հանդէսը Իզմիրեան պահպանորի մը գնահատութեամբ սկսիլ և Ուսումնական Խորհրդոյ թեւարկեալի մը գնահատութեամբ վերջացնել եւ դէթ առ այժմ հաշիւ փակն ընել անոնց ամենուն։

Գ.

ՅՈՒԱԽԱՔՈՒԹԻՒՆ

Պարապ տեղը չէ որ կը ծանրանանք Առուեստ Տաղաչափութեան մակագրեալ տետրին վրայ, անոր հեղինակը կը պահանջէ որ «Հայ բազմաթիւ բանաստեղծ և տաղաչափ գրագէտներ օգտուին իր դասագիրքէն իբրև առաջնորդ, թէ նշանակեալ կանոնք և ծանօթութիւնք ըստ մեծի մասին արդիւնք են իր անձնական դիտողութեան և ևս ուսուցչական բազմամեայ փորձառութեան զորս հարկաւ իմաստութիւն չէ անտեսել որևէ դասագրոց յաջողութեան համար։ Տես Ար. Տաղ. էջ Թ. ժ.

Բաւ լիցի, որ՞ն մարքէն կանգնի անտեսել իր անձնական դիտողութեան և ուսուցչական բազմամեայ փորձառութեան արդիւնքը և քանի որ կը յայտարարէ թէ «առ մեզ կայ ազգ մը չափականութեան Հայկական չափ կոչուած որ ի կիրառութեան է ցայսօր թէ այս էր Միջին դարու Տաղաչափութեան արուեստն երբ տակաւին տեղի չունէին առ Հայս թուական կամ յանգաւոր տաղաչափութիւն, թէ Հայկական չափք ըստ օրինի Շարականաց, ի մասնաւորի՝ ժբ. դարու մատենագիր հարց

ոմանց տաղաչափեալ գրուածոց, ունին որոշ կանոններ։ Տես Ար. Տաղ, էջ 13։

Ուստի իրաւունք ունինք հարցնելու թէ ո՞ր են ըստ օրինի Շարականաց որոշ կանոններն որ մեզ մինչեւ ԺԲ. դար, նոյն իսկ Միջին դար եան կը դարձնեն, մինչ Հ. Ա. Կ. Բագրատունի ԺԲ. դարու կամ Միջին դարու մէջ կապրէր և Շարականները ինք յօրինեց որ մի միայն անոր հատուածներ վկայութեան կոչուած են այս տետրին Տաղաչափութեան յատկացուած մասին մէջ։

Արդ քանի որ իր աշխատութեան առաջնորդ ընտրած է Հ. Ա. Կ. Բագրատունոյ՝ Վիրգիլեայ բարգևանութեան Յառաջաբանը, ուր մեծանուն մատենագիրը երկարօրեն կը ճառէ զՀայկական չափուց. Տես Ար. Տաղ, էջ Թ. կարծենք կրնանք առանց անպատեհութեան թողուլ որ Հ. Ա. Կ. Բագրատունի ինք խօսի։

Ինք չըսեր թէ «Հայկական չափուց գաղանիքը լուծած է, այլ կը յայտարարէ թէ «կարգեցաք զասոն փոփոխմունդ հանդերձ կշռովք սղութեան և երկարութեան վանկից ըստ երազաշարժութեան եւ ծանրաբարբառութեան բնական առոգանութեան բանին, ըստ իմաստից եւ ըստ կրից երբեմն եւ ըստ ազատութեան իսկ Տես էջ 18 Յառաջ. Մշակաման.ք 1847 Վենետիկ։

Մշակականքի Յառաջաբանը փականքի տակ դրուած չէ, ով որ կուզէ թող կարդայ և իմանայ այս ըստ իմաստից եւ ըստ կրից երբեմն եւ ըստ ազատութեան խօսքը կը նշանակէ ամէն լուծի թոթափում և երբէք, ո՛չ երբէք նախագոյ օրենքի մը յեսագիտ սահմանը չի նշանակեր։

Դարձեալ Հ. Ա. Այտընեանի Քննական Քերականութեան մէջ Տաղաչափութեան մասին աւանդուածն իրեն ուրիշ է կերպով իրաւունք չի տար անոր անունով պատգամ արձակելու։ Հ. Ա. Այտընեան հոն կը զգացնէ թէ անլոյծ մնացած է նախնեաց տաղաչափութեան խըն-

դիրը։ Տես էջ 365-367, էջ 403-411, էջ 425-428, Իննական Քերականութիւն Վիէննա։

Դ.

ՇՐՋԱՆԴ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԱՂԱՉԱՓՈՒԹԵԱՆ

Ազգեր կուգան, ազգեր կերթան, լեզուները կ'փոխուին, նոր լեզուներ ծնունդ կառնեն, նիւթ ու կաց նոյնը չի մնար. բայց մարդը և իր երգերը նոյնը կը մընան. ինչու որ ամէն մարդու համար նոյնն է ուրախութեան ակը և արտմութեան աղբիւրը։ Սիրան է սիրոյ, ատելութեան, յուսոյ, նախանձի, բարկութեան, գութի, յուսահատութեան, հաւատքի մատեանը. ո՞ր գրագիտութեան վարպետ յօրինեց երբեք տաղաչափութեան այնքան արհեստաւոր մի գիրք որքան բնութեան այս յաւէտ բաց և միշտ նորոգուող տաղաչափութեան գիրքը։

Եւ երբ կը հնչեն սրտի քնարի լարերը, չէ՞ մի որ կուրծքը յուզմունքէ կը հեւայ և իր հաւասար եւևէյնեւրով խօսքն ալ հաւասար անդամներու կը բաժնէ, եւ երբ թոքերը միակերպ չունչ կառնեն կուտան, չէ՞ մի որ անոնց չունչի հաւասար արտաբերումով տողերու հանգիսաւոր ինքնին կորոշուի։ Տաղերուն բուն չափը սիրտ կաթ չրթունքը չե՞ն միթէ որ իրենց տարակոյսն ու յոյսը կը փոխան, չէ՞ մի որ տատմնաչարը, խուչակն ու լեզուն կը տեղծեն տաղերու հագագը, չեչան ու ոլորակը։

Ա. Շրջան Հայկական չափուց.— *Բայց եթէ ուզենք սկիզբ մը որոշել հայկական չափուց՝ պէտք է դիմել Խորենացւոյ որ կը յայտարարէ թէ «Գողթան գիւնատես գառաւի վիպասանիներ ձարտարապէս կը հիւսէին թուղթաց երգ բանիբոյն ներդաշնակութեամբ։ Տես էջ 124, 177, 270, 281, 295, 500, 542, 568, Խորենացի 1881 Վենետիկ։ Մեր նախնեաց մատենագիրներ առանց բացառութեան կը գանգատին ժողովուրդին իր Գողթան եր-*

գիչները մոիկ ընելու մոլութեան դէմ զոր քրիստոնէութիւնը բռնաջինջ ըրաւ մեծ դժուարութեամբ։

Այս կարգի քերթուածոց բանահիւսութիւնն է յար և նման երբայականին, այսինքն ունի համեմատական չափ և կամ 1. հատևնուածական կամ 2. հակադրական կամ 3. հատադրական է. Տես էջ 72 Իննակ. Պատ. ԺԹ դարու հայ Դպրութեան, 1901 Փարիզ։ Յ. Գուրգէն այս մասին լուսաբիւն կը պահէ։

Բ. Շրջան Հայկական չափուց. —*Արդ քրիստոնէութիւնը՝ նախկին կռատուններու մէջ հայ քուրմերու մոռներու տասը Գուրգանները և ի վերջոյ գիշում մը ընել ուզեց ազգային ոգւոյն՝ թողլ տալով որ սկսուածքը Ս. Գիրքէն բայց իսկապէս բնիկ ոգւով բանահիւսուած երգեր Սաղմոսներու տեղը բռնեն։ Ուստի Դաւիթի քնարը Սաղմոսներն արտագրեր և լռեր էր բայց Գողթան քնարը հեթանոսական վէպեր երգել եւ լռելէ եաքը անգամ մըն ալ Թրթռաց և արտագրեց Շարականներու հիասքանչ հոգեղմայլ երգերը։*

Շարականք գրուած են չորրորդ դարէն սկսեալ մինչեւ տասնեւհինգերորդ դար 1100 տարուան միջոցին, և հետզհետէ այլասերած են այլեւայլ ազգեցութեանց տակ զանազան արուեստներու համեմատ։ Զէ թէ միայն Ս. Սահակայ երգած Ղազարու և Աւագ Շաբթու շարականները հապա նաև ժամանակով չատ եաքերը գերուած Յակոբ Կլայեցւոյն «Երգեցէք որդիք Սիոնի երգ նոր»ը նախկին Գողթան երգիչներու համեմատական չափով գրուած է։ Տես էջ 73 Իննական Պատ. ԺԹ. դար Հ. Դպրութեան 1901 Փարիզ։ Յ. Գուրգէն այս մասին լուսաբիւն կը պահէ։

Գ. Շրջան Հայկական չափուց. *Երրորդ շրջանին նկարագիրը կուտայ Մագիստրոս յայտարարելով թէ «ի Հայումս առաւել քան ի Յունականին գտանեմք զտա-*

զաչափական արուեստ, քանզի թէպէտեւ Յոյնք զոտաւարուս ստեղծանեն գիտելով զչափն այդ ոչ կշռեն, բանզի Արաբացոց, ի Պարսից եւ չիւանաչելականաց վարժեալ եմք ի չափ եւ ի կշիռ տաղից :

Յ. Դուրգէն այս անգամ կը խօսի և կը կարծէ գիտնալ թէ « ըստ օրինի Շարականաց հայկական չափք Անյանգ են ամենեւին, այսինքն՝ տող ընդ տողի չունին նոյնաձայն վերջաւորութիւն : Տես էջ 13 Ար. Տաղաչափութեան :»

Արդեօք Մագիստրո՞ս իրաւունք ունի թէ Յ. Դուրգէն, որչափ որ ալ ակնածանք տածենք հանդէպ մեր պատուական բարեկամին՝ դարձեալ չատ դժուար է մեզ վճռել թէ Մագիստրոս սխալած ըլլայ քանի որ Յ. Դուրգէնի բաղդէն իրմէ բան մը աւելի գիտէ իբրեւ ժամանակակից՝ Շարականներու յօրինման :

Բայց ինչ փոյթ, միթէ Շարակնոցը այս օր ալ մեր ձեռքը չէ՞ և երկու կողմին մէջ տեղ վկայութիւն տալու համար չի՞ բաւեր ըստ բաղդին քանի մը թուղթ դարձնել, եթէ անյանգ են ամենեւին, այսինքն՝ տող ընդ տողի չունին նոյնաձայն վերջաւորութիւն՝ հարկաւ Մագիստրոսի իրաւունք տալու համար, յանգերը չեն գար հետեւեալ կերպով տողերուն ծայրը չարուխր .

Ա. Շարականի հօրն խոտաճարակաց

Յաւուրց վերջին ժամանակի,
Շինեաց զերբ տան եկեղեցի.
Հօրն գրթած երկնաւորի,
Իմաստութիւն բան և որդի.
Եւ զմարմին իւր ի զենլի.
Գինի արեան ի խառնելի.
Սըմին հրաչից ներգործողի,
Տուք օրհնութիւն յամենայնի

Էջ 275 Շարական 1834 կ. Պոլիս :

Իրաւ որ համբակ մը ի սկզբան արձակ կը կարծէ զայն. մտադրութիւն պէտք է թուաւոր ոտանաւոր ըլլալը երեւան հանելու համար որովհետեւ Շարականի տպագրութեան ժամանակ տեղ չունելու համար տաղաչափական տողերը տակէ տակ չեն դրած, հապա տողերը եռեւէ եռեւ չարեր են, ինչպէս որ եկեր է, այսպէս Յ. Դուրգէնի բաղդէն թէ տող ընդ տողի հաւասարավանկ է և թէ տողին ծայրերը նոյն յանգը կայ որով Մագիստրոս հաստատած եղաւ թէ Շարականներէ ոմանք (قسم) Մուզաֆֆա են :

Դարձեալ տող ընդ տողի հաւասարավանկ և կրկին տողերու նման յանգաւորման ոչ նուազ օրինակներ կը տեսնենք Շարակնոցին մէջ, որով յայտնի կըլլայ թէ այդ երգերէ բազումք (غزل) Մէնդէլի կոչուած ձեւով գրուած են և Մագիստրոս հոն ալ իր գաղը կը չտնի : Առ այս կը բաւէ հետեւեալ օրինակը :

Բ. Կանոն վեցերորդ կիւրակէի Աղուհացից

Ըստ աւետեաց մարգարէին
Որ առ վերկեալքս արեամբ գառին
Յընծամբք եւ մեք ծառք անտառի
Ընդ գալուստ տեառընդ կրկնակի
Շնորհեա մեզ Տէր ընդ արդարոյն
Ընդ առ ի քէն անկեալ ծառոցն
Այժմ յուսով ըզուարճանալ,
Եւ յերկրորդին ընդքեզ ցնծալ,

Էջ 108 Շարական 1834 կ. Պոլիս :

Գ. Դարձեալ (جاى) Բիւզայի, այսինքն խառատող է Առաքել Բաղիշեցւոյն Անճառ Մեծիմը. Դ. (چوم) միւս վէչչան, այսինքն ծայրանուն է Խորհուրդ Խորհրդոյ և սկիզբի գիրերը Խաչատուր անունը կը կազմեն. Ե. (تيچ) Թառպէչի, բազանուն, այսինքն ամբողջ անունը գրուած է

Ով երանելի Տէր Վահան Գողթնեաց իշխեցողը. Զ. (ديوان) Տիվան, այսինքն պետութենական հաւաքածոյն է քերթողին Անձինք նուիրեալքը. Ի. (بحسابي ابجد) Էպճէմ հիսապը. թուական նուիրիւն է. Ս. Աստուածածնայ ծննդեան կանոնին վերջ ՄԱՐԻԱՄ=5422. Ը. (مجمع) Միւսէճմա, այսինքն մրմունջ մըն է Այսօր բուսաւ մեզ բոյս բարի. Թ. (غزل) Ղազէլ այսինքն տարփական նուագ մըն է վարդագոյն վառեալ ծաղիկ. Ժ. (مسدّس) Միւսթէզատ, այսինքն առաւելեալ չափ է Յարուցեալ երրորդ աւուրն. ԺԱ. (تجريد) Թէրճի, յետադարձ (այսինքն ոտանաւոր որուն մէկ մասը իւրաքանչիւր հատուածի ծայր հատը դառնայ) է Ճառագայթ փառացն հօր. ԺԲ. (ميمر) Մէրսիէ այսինքն Մեծաւոյն իրաց գովասանութիւնն է Լերինք այսօր ցնծացէք. ԺԳ. (عجم) Հիճվ, այսինքն Սրբոց երգիծանքը կը նկարագրէ նորահրաշ պսակաւոր, ԺԴ. (مدح) Մէտհ, այսինքն Սրբոց Գովութիւնն է Ամենասուրբ Երրորդութեան ընտրեալ ծառայ, ԺԵ. (قصيده) Գասիտէ, այսինքն տաղերգ մըն է Զօրք երկնային զուարթնոց, ԺԶ. (نشيد) Նէչիտէ, այսինքն տաղ մըն է Գովեստ բերկրանաց, ԺԷ. (نظيم) Նազիրէ, այսինքն հետեւողութեամբ յօրինուած է, իսկ Մեծ Մարիամ Մագդաղենացի:

Բաց ասոր Արարաց և Պարսից Տաղաչափութեան, Տես (صحيفه ٢٤ تسهيل العروض ١٢٨٨) ամանակները նշանակող (o) չիչը մեր (o) սուղն է և (´) մը մեր (´) երկարն է: Անոնք եղանակները ուսուիւ կշռելով ի քանակ կը բերեն և այնպէս կըլլան երգելի հևաաս, փահէտ, չհնպէր, պէրհէշան, սօֆեան, տիւեէֆ, տէվրիֆէպիր, փրհնգհի, րհմհ, սհհա, զհնհիր. բայց Բարա Համբարձումի աշակերտներից Արիստակէս Յովհաննիսեանց 1878 ին բոլոր ուսուլները վերածեց մի բանաձև. Տես Արարատ 5 մայիս 1897: Դարձեալ անոնց եղանակներն են ածանցում Սապահ, Հիւսէյն, Իսֆահան, Հիճազ, Աչիրան և այլն եղանակներու այս մասին Տեսնել այս գիրքին էջ 188:

Պ. Շրջան Հայկական չափուց. — Զորրորդ չրջանին նկարագիրը կուտայ Հ. Ս. Կ. Բագրատունի այսպէս «եթէ տեղիս ներէր՝ ակնյայտնի ցուցանէիմ եւ զկատարեալ զգալի նմանութիւն այսոցիկ քնիկ ազգային տաղից ընդ բազում տաղս չափական վեցոտանեայն Յունաց և Հռոմոց: Տեղեակք Հելլեն և Հռոմ լեզուի և տաղից, ինքնին մարթեն տեսանել զայդ իսկ այլոց աւելորդ են Տես էջ 19 Յառջ Մշակականք 1847 վենետիկ: Արդարեւ Լամբրոնացին ալ Շնորհալւոյն համար կ'ըսէ:

Հռոմ զարուեստ ի գործ ածէր,
Եւ զանազան բանս արտադրէր:

էջ 67 Շնորհալի և Պարագայ իւր 1873 վենետիկ:

Հաւանական է որ Դաւիթ Անյաղթ եւ ընկերքը եւ անոնցմէ առքը Ունիթոռները ջանացած են մեր բնիկ տաղաչափութեան մէջ Հռոմ արուեստը մտցնել, ալ աւելի հաւանական է որ վեցոտանեայն չափերու հետեւելով նմանութենէն թելադրուելով՝ Լամբրոնացին ուղած ըլլայ հաճոյակատարութիւն ընել իր գլուխը տանող օտար կղերականաց որ Կիլիկիան ողողեր էին:

Տնտեսեան՝ իր Երուսաղէմ գտնուած եւ Զայնիվաղ Շարականի տպագրութեան պատրաստութեամբ զբաղած միջոցին, ձեռք բերաւ խիստ հետաքրքրական ձեռագիր մը որուն մէջ գործածուած ոտգոն յատկանշական բառը անոր ծագման վրայ աղօտ լոյս մը կը սփռէ՝ թէև ինքը այլապէս իր ծանօթութեան աղբիւրը չը նշանակէր:

Յոյժ տրտում օրինակները Շարակնոցէն քաղուած են և յայտնի կըլլայ թէ տաղաչափութեան ամանակները՝ նաև կը ծառայէին երաժշտական ամանակներն ալ նշանակելու:

ԱՄԱՆԱԿՔ

ՈՏԱՆԱՒՈՐԱՑ ԵՒ ԶԱՓՈՒՑ ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆԱՑ

Սուղ (◌̆), (Brevis)

են վանկք կարճ կամ ձայնաւոր միավանկ միամանակ որգոն

Իմ, ĕ. այս, տուն:

Երկար (¯) (Longus)

են վանկք երկար, միավանկ երկամանակ որգոն

Տո՛ւր, լ՛ցնե. ո՛վ, Տէ՛ր:

ՋՈՑԻ ՎԱՆԿՔ

Անգայս (Pyrrhichus)

որ ունի զերկուս սուղս երկավանկ, երկամանակ, որգոն

Ա՛ր քո՛ւն, քա՛ ո՛ր. ի՛ր զո՛ր Տէ՛ր իմ:

Երկանգայս (Proceleusmaticus)

որ ունի զերկուս անգայս, քառավանկ քառամանակ

Ե՛ ո՛ա ՛ն ե՛ լի՛ն, ա՛ մե՛ ն ե՛ ցո՛ւն. Տէ՛ր սո՛ւրբ Դո՛ր զո՛ր
ա՛ ն՛ո՛ւն ա՛ր քո՛ւն:

Համբոյր (Spondæus)

որ ունի զերկուս երկարս երկավանկ քառամանակ, որգոն

Ծա՛ ղի՛կ, պայ ծա՛ռ. յե՛րկ ո՛ր, ցո՛ւ ցա՛ւ:

Երկհամբոյր (Dispondæus)

որ ունի զերկուս համբոյրս, քառավանկ, ութամանակ

Լո՛ւ սա՛ ւո՛ր եա՛, ե՛ ո՛ւ սա՛ ղէ՛մ.
Քա՛ն զի՛ յա՛ր եա՛ւ, Լո՛յս ֆո՛ Քրի՛ս տո՛ս:

Մեծասար (Choræus)

որ ունի զառաջ երկար և յետինն սուղ երկվանկ եռամանակ

Ե՛ր գեմ՛ֆ, ա՛յս օ՛ր. Նո՛ր երգս ա՛ռ եա՛լ:

Մեծավերջ (Jambus)

որ ունի զառաջինն սուղ և յետինն երկար որգոն

Գա՛ ո՛ւն, շո՛ր հա՛ց. ի՛ մե՛զ ծա՛ղ եա՛ց:

ԿՈՃԱՍ ՎԱՆԿՔ

Ներգեւ (Trochæus)

որ ունի զերիս սուղս եռավանկ, եռամանակ որգոն

Ա՛ ռե՛ ւել՛ֆ, գե՛ր ա՛ր փի՛ն. Օ՛ քա՛ ռա՛ն լո՛ւ սա՛ ծի՛ն

Սոնգ (Molossus)

որ ունի զերիս երկարս եռավանկ, վեցամանակ որգոն

Ա՛շ խա՛ր հի՛, ո՛ ղո՛րմ եա՛, մա՛ր դա՛ սե՛ր, Տէ՛ր գո՛ քա՛ծ

Սեղն (Dactylus)

որ ունի զոջին· վնկ· երկար և յետինքն սուղ քառամանակ

Ա՛ր դա՛ ո՛ց ցո՛ն ծո՛ւ բի՛ւն, ե՛ս Քրի՛ս տո՛ս Ա՛ս տո՛ ւած

Վերջատանջ (Anapstus)

որ ունի զառաջինն սուղ և յետինքն երկար քառամանակ

Հո՛ւփ սի՛ մէ՛, մեծ խո՛ր հո՛ւղ, եւ ա՛ ն՛ո՛ւն ցո՛ւն կա՛ լի՛

Հաւեղ (Antibacchius)

որ ունի զոջինն երկարև յետինս սուղ ընդամանակ ոգոն

Քա՛ղց ո՛ա ցի՛ն, վա՛ սո՛ն մե՛ պ՛ա ղ՛ա տա՛ն, ա՛ ղ՛ա ո՛ց

Աւարտեղ (Bacchus)

որ ունի զոջինն սուղ և յետինքն երկար հնգամանակ որգոն

Ձո՛ղ նա՛ ւո՛ր ն՛ո՛ւ մ՛ ո՛ւ տ՛ ե՛ւ վը՛ կա՛յ Քրի՛ս տ՛ սի՛:

Քողաբոր (Amphimacer)

որ ունի զմիջինն սուղ, եռավանկ, հնգամանակ, որգոն

Ե՛ւ ո՛ ռո՛ջ ա՛ն ա՛ ռա՛ֆ ը՛ն ծա՛յ եա՛լ՛ֆ Ա՛ս տու՛ ծո՛յ:

Քողաղոս (Amphibrachius)

որ ունի զմիջինն երկար, եռավանկ քառամանակ որգոն

Օ՛ռհ ն՛ե՛ ց՛ֆ զՆ՛ս տը՛ ւած, Ն՛ մե՛ ն՛այն ա՛ ռա՛ ռածֆ

Հետք մը կայ նաև թէ իսկապէս ուզեցին հայ տաղերու մէջ Հոռոմ արհեստը մացնել։ Գրիգոր դպիր հետեւեալ Ներսիսի Շնորհալոյն գեղեցիկ չափաբերութեամբ յօրինուած տաղերգութիւնը կը վերլուծէ.

Ցընծան այսօր երիսիմ՝ եւ երկնային զօրք անուարմիսիմ.

«Ահա առաջին վանկին Ցըն որ ըստ հագագին խաժ, Ծան սոսկ կամ նուրբ Նուն եւս սոսկ այլ ոչ ունին ամանակք վանորոյ կալեալ զձայնաւորացն նիւթ ընդ որովք զարմանազանս յօրինեն զբանս երաժշտականս ասելով թէ ՑՐՆԾԱՆ քառամանակ ունի հնչումն. զի եթէն ըստ ամանակին՝ միջակ յազագս ոչ երկարելոյ՝ և ոչ կարճելոյ զիւր հնչմունս, սակայն երբեմն սղի և երկարի ըստ հնչմանն վասն այն ասի երկամանակ։ Նոյնպէս Այրն ըստ պահանջման տեղւոյն երբեմն սղի՝ և երկարի որ ըստ ղորակին է չեշտաձայն և ըստ ամանակին. միջակաձայն վասն այն հարուստ և զօրեղ է յեթէն և խնդրէ զերկու չնչհատուս։ ԱՑՍ ՕՐՆ՝ քառամանակ, ԵՐԿԻՆՔ՝ եռամանակ. եի երկամանակ, ԱՆՄԱՐՄԻՆՔ՝ վեցամանակ վասն որոյ պարտէ ի յերգս զառաջինն և զերկրորդն ի մի և ի նոյն առնել ի ձայն, այսպէս ՁՑՆԾԱՑՆ եի ՁԱՑՍՕՐՆ բայց ԱՑՍՕՐ է պարուկաձայն զի ունի ղորակս չինքեանէ, վասն այն զօրեղ է ըստ ձայնին. քան ՁՑՐՆԾԱՑՍ, ԵՐԿԻՆՔՆ, եռամանակ, բայց անզօր քան ՁԱՑՍՕՐՆ։ Սոյն մէթոտն թէպէտ դժուարին երեւի՝ սակայն կարելի է դիւրապէս մատուցմն։ Տես Գիրք երաժշ. էջ 53-54 1803 կ. Պոլիս։ Դժբաղդաբար Ց. Գուրգէն այս մասին ալ լուռ կը մնայ։

Ե. Շրջան Հայկական չափուց. — Հինգերորդ չորքանին նկարագիրը կուտայ նոյն ինքն սկզբնաւորողը Հ. Ա. Կ. Բագրատունի «զբարեյարմար նուագաւորան ընդ մխիթարս ընթերակ կարգեցաք իւր ի պատկերի առաջի աչաց զտան փոփոխմունդ»։ էջ 18 Ցառջ Մշակականք 1847 վենետիկ, այսպէս.

4—4—4—4	յորում	թէ	իցեն	սուղ	վանկք	8	լինի 12 վանկ երկար կամ չափ
3—4—4—4	»	»	»			6 — 12	» »
2—4—4—4	»	»	»			4 — 12	» »
1—4—4—4	»	»	»			2 — 12	» »
4—3—4—4	»	»	»			6 — 12	» »
3—3—4—4	»	»	»			4 — 12	» »
2—3—4—4	»	»	»			2 — 12	» »
4—4—4—3	»	»	»			6 — 12	» »
3—4—4—3	»	»	»			4 — 12	» »
2—4—4—3	»	»	»			2 — 12	» »

«Սուղ եւ երկար վանկս իմա աստանօր ոչ ըստ հատատուն չափոց առոգանութեան այլ ըստ իմաստից եւ ըստ կրից երբեմն եւ ըստ ազատութեան իսկ։» էջ 18 Ցառջ Մշակականք, 1847 վենետիկ։

Սակայն Ց. Գուրգէն կը յայտարարէ թէ «Հայկական չափը նաեւ կը կոչուի երկոտասանոտնեան կամ վեցոտնեան՝ երկու վանկը հաշուելով մէկ ոտ, ըստ չափականութեան հնոց։

ՕՐԻՆԱԿ

4—4 - 4—4=16

Ո՞ր հրամանաւ, | ո՛ արեգակն | ելանես դու | յայեաց ծոցոյ
Պարգեւել ժեզ | ըզճառագայթս | արգասաւոր | պայծառութեան։

Տես Ա.ր. Տաղաչափութեան էջ 23, կ. Պոլիս։

Մենք կը դիտենք որ եթէ երբէք վերագրեալ հատուածը արտաքին նմանութիւն մը ունի հնոց տաղաչափութեան հետ այն ալ երկնամբոյր ձեւին հետ է, բայց հոն նչանակուած են հատատուն ամանակներ այնպէս որ անոնց հետ կարելի չէ նոյնացնել վերոյիշեալ հատուածը, այսպէս.

Երկնամբոյր (Dispondæus)

Լո՛սա՛ւո՛րեա՛ | երո՛սա՛ղէ՛մ | քա՛նզի՛ յա՛րեա՛ | լո՛յա՛քո՛ Քրի՛ստո՛ս

Տես այս գիրքին էջ 228 Ամանակք Ոտանաւորաց.

Ինչպէս ուրեմն հնոց այս տաղաչափութիւնը կը հաւասնէ յետոյնար տաղաչափութեան հետ. Ց. Գուրգէն

գենի օրինակին մէջ մէկ տողը 16 վանկ ունի եւ երկու ոտքը մէկ վանկ հաշուելով տաղը կը վերածուի 8 ոտքի որով ոչ 12 և ոչ 6 ոտք կը մնայ մէջտեղ։ Իսկ եթէ հնոց դիմինք՝ արդարեւ անոնց 12 տուղ ոտքը 6 երկար ոտքի հաւասար է բայց վերի արուած օրինակին հետ ո և է աղերս չունի, այսպէս.

Մեծավերջ (Jambus)

Գառո՛ւն | ծնորեա՛ց | ի՛ մե՛զ | ձագեա՛ց

Տես այս գիրքին էջ 228 Ամանակը Ոտանաւորաց

Հայկ Դիւցազնի հեղինակը հինէն տարբեր բայց անոր վրայ պատուաստուած տաղաչափութիւն մը հնարած է և այս տաղաչափութեան դպրոցին գլուխը, նոյն ինքն Հ. Ա. Կ. Բագրատունի, ինք կը յայտարարէ թէ առղ եւ երկար վանկերը ըստ կրից եւ երբեմն ըստ ազատութեան իր ուզածին պէս կը կարգադրէ ինչ որ չէ ըմբռնած Յ. Դուրգէն։

Զ. Շրջան Հայկական չափուց. — Հայկական նախկին չափերէն ինչ կը մնայ տաղարաններու մէջ։ Մորենացիին կը սորվինք թէ «Մեսրոպ եկեալ յԱյրարատ, անցանէ յաւաջնոյ բնակութեան գաւառն՝ Գողթն, քանզի մնացեալ արմատ դաւնութեան հեթանոսական աղանդոյն՝ ի վեր երեւեալ ի բազումս տարածեցաւ։ Զորս բնաբարձ արարեալ երանելոյն, տեղեկանայր ևս եթէ չարեաց վարդապետացն նախադոյնք ի Բազասականն են կողմանս։ Որ երթեալ զբազումս յուղղութիւն ածէ, եւ զսակաւս անդարձ՝ յիշխանութիւն Հռնաց հալածականս առնէ, Տես էջ 542. Մորենացի 1881. Վենետիկ։

Ուրեմն Գողթան երգերը զանոնք երգողներուն հետ բնաբարձ եղան եւ ձերունազարդ Մովսէս Խորենացի ստիպուեցաւ իր հաւաքած Գողթան երգերու հատկոտորները չատ անգամ պատրուակներու տակ ծածկել։ Նախկին դարուց մէջ երգուած Գանձեր, Ողբեր, Գովասանք, Տաղեր հեռաւոր արձագանգն էին հեթանոսական աւանդութեանց։ Այրման գեհ. կրող. անկուշչը որ մեզ կը

պատէ, սիրելիին արեւը, ծննդարեր կանանց ալը, թուխ մանուկը, մեռնէ ազէկները, տղաք փախցնող պապուղանը են. պէտք էին մոռցուիլ և կամ քրիստոնէական կրօնի ներած սահմանին մէջ առնուիլ։ Ոամիկին հարսանիքի աչեն գեղգեղած սիրերգը և լակոտ կանանց մեռելոցի օրեր արտասանած ջայլանքը խնամով սակուեցան, զտուեցան և Մայր Մաշտոցին ու Տաղարաններու մէջ առնուեցան։

Մեր ակնարկած ժողովրդական տաղերը նոյն իսկ ոճէն կարելի է որոշել, ինչպէս.

էջ 122. Ողբ հաւօրեն ննջեցելոց.
էջ 127. Ես գիտէի թէ աչխարհք ինձ միւքք էր տրված.
էջ 131. Ատ սիրուն բերանդ և լեզուդ նման պիւլպիւլի.
էջ 150. Ինձ ումէտ կայր ու կիւման վանց քո գալու.

Մայր Մաշտոց 1807 կ. Պոլիս։

Ժողովուրդին տաղերը կարգաւորողները միշտ չը յաջողեցան իրենց ձեռնարկին մէջ և չատ անգամ խանգարիչն անոնց նախկին գեղեցկութիւնը։ Այսուհանդերձ հայկական տաղաչափութեան իսկատիպ մէկ ձեւը մեր ձեռք հասած է որուն մէկ նմոյշն է հետեւեալը 6+5=11 ոտնեան.

ՂԱՐԻՊՆ ՈՒ ԿՈՒՆԿԸ

Կուո՛ւնկ, ուսի՞ կուգաս | ձառայ եմ ձայնիդ,
Կուո՛ւնկ, մեր աչխարհեն | խապրիկ մի չո՞ւնիս.
Թողուցեր եմ եկեր | մլեռս ու այգիս
Քանի որ ա՛խ կ'աճեմ | կու խաղուի հոգիս։

էջ 368 Տաղարան 1740 կ. Պոլիս։

Քանի որ Հայկական տաղաչափութեան վրայ է խնդիրը՝ պէտք էր անշուշտ Տաղարանները աչքէ անցնել։ Յ. Դուրգէն անտեղեակ չէ. «Գաղղիացւոց վեցչափ Թուականն անգամ գիտէ որ Ալեքսանդրիան կը կոչուի, թէպէտ ոչ այնչափ ընդհանրացած առ մեզ Տես էջ 38 Ար. Տաղաչափութեան»։ Բայց երբ խնդիրը կը դառնայ իր

քնիկ տաղաչափութեան՝ միտքէն անգամ չանցնիր Հայ տաղերը հետազննելու։

Է. Շրջան Հայկական Չափուց. —

Հայկական չափերը չատ աւելի ուշագրաւ երեւոյթ մը կ'ընծայեն չարականներու ձեւին տակ իրենց մուտքովը Բողոքական Հայոց հոգեւոր երգարանին մէջ։ Շարականոցը կը սկսի Յակոբ Կլայեցւոյն Ս. Աստուածածնայ ծննդեան կանոն. Երգեցիք Որդիի Սիոնի երգ նոր ի ծնունդեան մեր Տեառն երգով և կը չարունակուի Յովակիմ Աննայի կանոնով ուսկից կը քաղենք հետեւեալը.

Ա. — Թագաւոր փառաց, Աստուած, Հոգիդ կենարար, ի չնորհաբաչխ աւուր մեծի ծննդեան Մարիամու դստեր Դաւթի Թագաւորին նորոգեա զկենդանութիւն ՄԵՐՈՑ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ, զի օրհնեսցուք զքեզ Տէր այժմ և յաւիտեան։

Բ. — Աղբիւր կենաց և փրկութեան մերոյ, Հոգի Հօր և Որդւոյ ի յարմատոյն Յեսսեայ Բղխման գաւազանի հասեալ ժամու պայծառացո զգաւազան իչխանութեան ՄԵՐՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ. զի օրհնեսցուք զքեզ Տէր այժմ և յաւիտեան։

Իրազեկներուն յայտնի է թէ կլայ կամ Հռոմկլայ ամուր դղեակ մըն էր յաչխարհին Եփրատացւոց մերձ ի սահմանս Աղձնեաց, աթոռ կաթողիկոսութեան Հայոց (1147-1294) օթեւան Ներսիսի Շնորհալւոյն, թէ հոն տեղի ունեցան եկեղեցական ժողովք երկու 1178 և 1179ին վասն միաբանութեան Հայոց ընդ Յունաց, թէ Յակոբ կլայեցի գիտնական կաթողիկոսն Հայոց (1268-1287) ինք օծեց զվեհն Գ. Թագաւոր Հայոց որոյ կ'անկարկէ Ա. տան ՄԵՐՈՑ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ և Բ. տան մէջ անկարկուած ՄԵՐՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ ալ անչուչտ նոյն ինքն է Յակոբ Հայրապետ։

Դարձեալ Շարականոցը փակող Աւետիք Գետարիի երգը ծայրանուն մը կը յօդէ որ մեզ կը ներկայացնէ

զկիրակոս վարդապետ Շարականներու եղանակաւոր երգերը ներկայ կարգով դասաւորողը. արդ յայտնի կը տեսնուի թէ Ս. Աստուածածնայ կանոնը, ինչպէս նաեւ ամեն մեծացուցիչները, կիլիկեան շրջանի կը վերաբերին եւ այնպիսի ազդեցութեան տակ գրուած են ուսկից պիտի չի կրնային օգտուիլ մեր բողոքական Հայք։

Ուսկի՞ց է ուրեմն անջատման վաղայաղորդ օրուընէ՝ 1846 էն սկսեալ, առհասարակ բոլոր հայ բողոքականաց դէպի չարականները ձգտումը. աւետարանականութեան յարող Տէր Վրդանէս գանոնք որդեգրելու նչանը կուտայ, ինչ որ այսօր կատարուած իրողութիւն մըն է, այսպէս.

էջ 336. Առաւօտ լուսոյ.
» 337. Լոյս, արարիչ լուսոյ.
» 338. Լուսաւորեա.
» 339. Տարածեալ.
» 340. Նորատեղծեալ.
» 341. Սիոնի Որդիք.
» 342. Նորոգող.

Տես հոգեւոր երգեր եղանակներով 1908 կ. Պոլիս.

Ուրիւն հայկական տաղաչափութիւնը իր տեւական նուիրեամբ կը հաստատէ թէ իր մատուցած ծառայութիւնները ընդհանրական և մնայուն են, եւ թէպէտ կարատումներու ալ ենթարկուի՝ էապէս նոյնը մնալու գաղտնիքը ունի բայց ոևէ կաչկանդիչ օրէնքի սահմանափակումի չի ճանչնար. ահա բան մը որ գիտցան աւետարանական հայք և յարգեցին, սակայն Ց. Գուրգէն չը գիտցաւ քանի որ իր գիրքին մէջ հայկական տաղաչափութեան սահմանը կուտայ յատուկար օրէնքներու կաչկանդումներուն համեմատ։

Ե.

ՁԱՆՑԱՌՈՒԹԻՒՆՔ

Հեղինակը կը յայտարարէ թէ «այս նոր դասագիրքը կարէ օգտակարապէս ծառայել ուսանող մանկտւոյն, եւ իրրեւ առաջնորդ նպաստել մեր բազմաթիւ քանաստեղծ եւ տաղաչափ գրագիտաց. Տես Ազդ էջ Թ. Ար. Տաղաչափութեան 1897 Յ. Դուրգէն։»

Ուսանող մանկտին քանաստեղծ ու տաղաչափ գրագիտաց հետ չփոթել և անոնց այսքան ճաշակաւոր ՏԱՂԱՉԱՓՈՒԹԻՒՆ մը հրամցնել մաքէ անցնելու համար մարդ չորս ոտքը իրար բերելու է, հոգ չէ թէ ան հայկական ոտք ըլլայ թէ այլ։

Բայց երբ կը յիշենք ճաշակ Ոսկեղեն Դպրութեանի հռչակաւոր աչխատակիցը որ տարիներով աչխատեցաւ խեղճ Լաֆոնթէնի առակները իրենց անյատուկ եղող տաղաչափութեան մը վերածելու, մինչդեռ մոռցաւ անգլերէն տաղաչափութեան Հայ արուեստին հետ ունեցած խնամութիւնը մչակել՝ Յ. Դուրգէնի կատարելապէս իրաւունք կուտանք չփոթելու մանուկն ու տաղաչափը:

Տարիներով ու տարիներով Ա. Մ. Գարագաչեան Պայպլ Հաուզի մէջ ինչ կը մանէր քանի որ ինք հոն հայ լեզուի հեղինակութիւն մը կը նկատուէր, ինչո՞ւ գոնէ անգամ մը աւետարանական հայոց հոգեւոր երգերը պատրաստողներուն չը հասկցուց թէ ինչ մեծ ազերս կայ հայկական չափուց և անգղիական չափուց մէջտեղ.

Մենք ունինք Մեծավերջ, նոյնը (Jambus) ունին Անգղցիք.
Մենք ունինք Ներգեւ, նոյնը (Trochee) ունին Անգղիացիք.
Մենք ունինք Համբոյր, նոյնը (Spondee) ունին Անգղիացիք.
Մենք ունինք Անգայս, նոյնը (Phyrrhic) ունին Անգղիացիք.
Մենք ունինք Վերջատանջ, նոյնը (Anapest) ունին Անգղ.ցիք.
Մենք ունինք Սեղն, նոյնը (Dactyl) ունին Անգղիացիք.
Մենք ունինք Քողաղոs, նոյնը (Amphibrach) ունին Անգղ.

Արդեօք անո՞ր համար Յ. Դուրգէն զանց կառնէ

մեր հոգեւոր երգերը որովհետեւ անոնց տաղաչափական թերութիւններու պատասխանատուն կը խնայէ, թէ չէ 50000 ով սպասող գիրք մը կը կարծէ թէ առանց ազդեցութեան կը մնայ հայ տաղաչափութեան վրայ։

Ահա հոգեւոր երգարանին մէջ Ամերիկացոց մեծագոյն քանաստեղծ Longfellowի մէկ տաղը, Սաղմոս կեանքը, կը թարգմանուի, ո՛ւր է անոր բնագրի ոտքերուն չափը, ո՛ւր անոր թարգմանութեան ոտքերուն չափը, այսպէս.

Te'll me | no't in | mo'rn ful | nu'mbers,
Li'fe is | bu't an | émp ty | dre'am
Տը խո՛ւր | ող բո՛վ | մը՛ սեր | ին ձի՛,
կեա՛նքս է | մի ա՛յն | և բա՛զ

Անգղիերէնը (Trochaic tetrameter) մըն է (քառաչափ ներգեւ) մինչդեռ անոր թարգմանութեան ոտքերուն չեչտերը միթէ հաք տարուած են, միթէ առաջ բերուած են. այնպէս որ ո՛չ (Jambic) մեծավերջ է, ոչ (Trochaic) ներգեւ։ այսպէս են ծայրէ ծայր հոգեւոր երգարանի բոլոր երգերը, իսկ ուրիչ թերութիւններու համար տեսնել մեր Քննական Պատ. Հայ Դպրութեան գործին մէջ, էջ, 84-92։

Դարձեալ, կը սպասուէր որ «յետ աւանդման կանոնաց ի վերջ դասագրոցն ի դիւրութիւն գործնական վարժութեան այլեւայլ ոտանաւորաց հատուածոյն (տես Ազդ էջ ժ Ար. Տաղաչափութիւն 1897, Յ. Դուրգէն) տար, իր խոստման համեմատ. Քննչ յուսախաբութիւն, հոն ոչ Ալիշանի կը հանդիպինք, ոչ Պատկանեանի, ոչ Պէշիքթաչլեանի, ո՛չ Պետրոս Դուրեանի, ո՛չ Թ. Թերզեանի, ո՛չ Ի. Նարպէյի և չատ ուրիշներու, անա ատոնք աչքի զարնող զանցառութիւններ են։ Իրաւ որ չէ մոռցեր ՍԱԼԿՐ (Տես էջ 78, Ար. Տաղաչափութեան) այսինքն ճաշակ Ոսկեղեն Դպրութեան, Հատոր Բ. էջ 169-71 ի, Յ. Դուրգէնը ԻՆՔԶԻՆՔՐ որով ամէն ուրիչ անուններ կանչքանան և ամէն զանցառութիւն կը դարմանուի։

Հ.Ս.Խ.Հ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
C.C.P.A Публичная Би
7/XI 1922
Ереван, Мясник
*Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Հայ իմացականութեան գեկավարները, մեր գրական հրապարակը բռնող օրուան մարդիկը, ո՞ւր առաջնորդեցին զիրենք լսելու սիրայօժար բազմութիւնը: Անոնք որ գրիչ ձեռք կ'առնեն՝ ժողովուրդին ճակատագրին հետ կը խաղան և ապագան իրաւամբ զիրենք կը դատէ:

Հայ ժողովուրդը իր սիրան ու քաղկը հատասարապէս բաշտ անոնց որ իր կեանքի ընթացքը լուսաւորել ուզեցին, եւ ո՛չ Մեկենաս պակասեցաւ գրագէտին, ո՛չ Իզմիրեան մրցանակ՝ թեկնածուներուն, ո՛չ հրատարակչական ընկերութիւններ, ո՛չ Ցօրելեան հանդէսներ 25 տարուան պայմանեալ չրջանը կատարող բազդատարին. անոր փոխարէն ի՞նչ առաւ:

Զամուրճեան Պատուելի, Հիւնքեարպէյէնտեան քահանան, Ա. Մ. Գարագաշ, Յ. Գուրգէն, Ց. Գ. Մմրեան, Ց. Մ. Հաճեան, Ռ. Պէրպէրեան, Մ. Եպս. Մուրատեան, Զ. Վ.ր. Դուրեան, Ս. Տիւսար, Դ. Ց. Խաչկոնց, Կ. Ա. Ոսկեան, Փ. Հազարապետեան, Ա. Ալպոյաճեան, Վ. Զարդարեան, Վահան աղա, մեծ ու պզտիկ փոխ ընդ փոխ իրենց կարգին իրենց գրական համբաւին հաշիւը տուին:

Անոնցմէ ոմանք գնահատութեան արժանի են, ուրիշներ քննադատութեան. կան ալ որ գրախօսականի մը նիւթ կը հայթայթեն. մեր նիւթական միջոցները չէր ներեր որ համբաւներու տողանցումը երկարէինք:

Անշուշտ խնդիր չենք ըներ գրական ձեռնհասութեան որ աւելի դասագրոց մէջ կը փնտռուի, ոչ ալ գրական հեղինակութեան որ գեղեցիկ դպրութեան վերաբերող տեսերու յատուկ մշակութեան մէջ կը գտնուի: Տարաբաղդութիւն մըն է որ մեր սիրելի ազգը բարեբաղդութիւնն ունի անոնցմէ քիչ թէ չատ ունենալու և եթէ պատեհութիւն ունենանք՝ անոնցմով առանձին կը զբաղինք:

Բայց ամէն կարգի գրող պէտք է փափաքի իր մասնաւոր համբաւն ունենալու և պէտք չէ գոհ մնալ քիչ թէ չատ ձեռք անցուցած դրամով ինչու որ եթէ ոմանց համար փառքը՝ քիչ մը ծուխ, համբաւը՝ քիչ մը ազմուկ և կեանքը վաղանցուկ երազ մըն է, սակայն մեզ համար կեանքը՝ իրականութիւն մը, համբաւը անոր գործունէութեան գնահատութիւնը և փառքը անոր լուսապսակն է:

ՑԱՆԿ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ ԷՋ Գ—Ը

ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

Ստուգաբանական բառարան (Տ. Յովհաննէս Ա. Քհնյ. Հիւլիճատպէհենեանի).— Ա. Քննադատութեան ուարկը, էջ 9.— Բ. Հեղինակին դիտաւորութիւնը, էջ 12.— Գ. Հին բարի օրեր, էջ 17.— Դ. Տարակոյս եւ ենթադրութիւններ, էջ 20.— Ե. Ցեսաբջական ոգի, էջ 25.— Զ. Հեղինակին անձնեռնհասութիւնը, էջ 31:

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

Բառոյական եւ գործնական դասթարակութիւն (Տիկին Փ. Հազարապետեան), էջ 39

ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆ

Կենսագրութիւն Պ. Շանշեանի (Մելիքսեդեկ եպսկ. Մուրատեան).— Ա. Կենսագրութեան պայմանները, էջ 44.— Բ. Գիրքին պարունակութիւնը, էջ 49.— Գ. Անկէ նանուելիճ դասը, էջ 53:

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

Բերայի գիշերները (Յակոբ Մ. Հաճեան), էջ 59:

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

Առաջ. Առողջապահութեան (Տօք. Մանուկ Բ. Ց. Իւրիւճեան).— Ա. Լեզու եւ Գիտութիւն, էջ 65.— Բ. Գիտութիւններ եւ Գրականութիւն, էջ 70.— Գ. Գործունէութիւն Տօք. Իւրիւճեանի, էջ 77:

ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆ

Մկրտութեան Խորհուրդը (Ղեւոնդ վրդ. Դուրեան), էջ 81:

ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

Առակք Լաֆոնթէնի (թրգ. Ա. Մ. Գարագաշեան).— Ա. Ներածութիւն, էջ 87.— Բ. Թարգմանութեան ոճը, էջ 92.— Գ. Ոսկեդարեան գրաբար, էջ 95.— Դ. Հայկական չափ, էջ 97.— Ե. Վերջաբան, էջ 99:

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

Կեանքի գործածութիւնը (թրգ. Գ. Ոսկեան).— Ա. Սր Ճ. Լըպոզի իմաստասիրութիւնը, էջ 101.— Բ. Բարձրագոյն ընթադրութիւն, էջ 104.— Գ. Գիրքին ուրուագիծը, էջ 105.— Դ. Սր Ճ. Լըպոզի ճպատակը, էջ .— Ե. Վերջաբան, էջ 109:

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

Հոգեփոխեալը (*թրգ. գրուիլ Վահան աղա*). — Ա. Քրանսական վէպերու դերը մեր մէջ, էջ 111.—Բ. Անակնկալ զուգակիւռ մը, էջ 115։

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

Ուսումնասիրութիւն Ս. Տիւսաբի (*Ա. Աչպօյաճեան*).— Ա. Գրութեան ոճը, էջ 120.— Բ. Ուսումնասիրութեան առարկան, էջ 122.— Գ. Ո՞վ է Տիւսաբ, էջ 126. Դ. Միջավայրին պատկերը, էջ 128.— Ե. Վերջաբան, էջ 131։

ԲՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

Առձեռն բառարան (*Կոմիտաս Ա. Ոսկեան*).— Ա. Ընդհ. տեսութիւն, էջ 133.— Բ. պատրաստութեան պայմանները, էջ 134.— Գ. Ստուգաբանութիւն, էջ 140.— Դ. Ճաշակի խնդիր, էջ 143։

ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆ

Յիշատակարան (*Վ. Գ. Զարդարեան*). — Ա. Նպատակ, էջ 145.— Բ. Նիւթին դասաւորումը, էջ 150.— Գ. Հերոսները, էջ 150.— Վերջաբան, էջ 153։

ԲՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

Տասնեւիններորդ դար (*Յ. Գ. Մուրեան*).— Ա. Պատրուակ, էջ 154.— Բ. Աշխատութեան Մէթոտ, էջ 158.— Գ. Բօղազեր Զամուրճի, էջ 161.— Դ. Կենսագրողին նկարագիրը, էջ 164.— Ե. Աղիտաբեր անձ մը, էջ 166։

ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆ

Սրբանուէր Շարականք (*Մեղրիանդեկ եպսկ.*). — Ա. Զմիւռնիոյ ճամականի, էջ 170.— Բ. Սրբանուէր Շարականք, էջ 177.— Գ. Բողոքականաց վերաբերումը, էջ 180.— Ե. Կաթողիկեաց վերաբերումը, էջ 183.—Զ. Մեր տեսութիւնը, էջ 184.—Է. Եզրակացութիւն, էջ 189։

ԲՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

Դասընթացք ընդհ. պատմութեան (*Դ. Յ. Թալկոնց*). — Ա. Ընդհ. տեսութիւն, էջ 196.— Բ. Թերութիւններ, էջ 200։

ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆ

Պերպերեան հանդէպ իր յոբելեանին (*Մ. Յովհաննիսեան*).— Ա. Ընդհ. տեսութիւն, էջ 206.— Բ. Թարգմանութիւններ, էջ 208.— Գ. Պէրպէրեանի ինարը, էջ 210.— Դ. Կրթական սեռ, էջ 211.— Ե. Հռետորութիւն, էջ 214.— Զ. Խոհ եւ Յուշ, էջ 216։

ԲՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

Առուհս Տաղաչափութեան (*Յ. Գուրգին*).— Ա. Գրականութիւն եւ Հոգեկան Վիճակ, էջ 217.— Հատուածիկ, էջ 218 — Գ. Յուսախաբութիւն, էջ 220.—Դ. Շրջանի Հայկական Տաղաչափութեան, էջ 222։ Ե. Զանցառութիւն, էջ 236։

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ԳՈՐԾԵՐԸ

	Ղրս.	Փյ.
Սիրտիաճիք Թամկին	5	
Իրական կեանքի Նուագներ Բ. Տիպ	2	20
Քճարիկ Ժողովրդեան	—	20
Քճնական Պատ. ԺԹ. Դար Հայ. Դպր.	25	—
Nouvel Alphabet Français Բ. Տիպ	1	20
Գրական Համբաւներ	10	—

Ծրագնահանջ Հայ. Բառ. (Գրպանի) ընդ մամլով

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0147542

64.261